

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE AK PARTİ HÜKÜMETLERİ
DÖNEMLERİNDE ASKERİ VESAYET VE SİVİLLEŞME**

ŞERİFE OLUÇ

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. ERDAL BAYRAKCI**

KONYA-2025

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şerife OLUÇ		
	Numarası	158104013010		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Türkiye’de Ak Parti Hükümetleri Dönemlerinde Askeri Vesayet ve Sivilleşme			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Şerife OLUÇ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şerife OLUÇ		
	Numarası	158104013010		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Erdal BAYRAKCI		
Tezin Adı	Türkiye’de Ak Parti Hükümetleri Dönemlerinde Askeri Vesayet ve Sivilleşme			

Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşma süreci, tekrarlanan askeri darbeler, muhtıralar ve darbe girişimleri nedeniyle defalarca kesintiye uğramıştır. Cumhuriyeti kuran kadroların asker kökenli olması, aynı zamanda askerin ‘koruyuculuk’ rolünü üstlendiği bir yönetim anlayışını doğurmuştur. Rejimin koruyuculuğu misyonunu üstlenen bu kadroların devleti “tehlikede” gördükleri her an devreye girip müdahalede bulunma istekleri Türk demokrasininin 1960 yılından itibaren ortalama on yılda bir askeri müdahalelere maruz kalmasına neden olmuştur. Sivil-asker ilişkilerindeki bu sorunlu yapı, askeri vesayetin siyasal sistem üzerindeki etkisinin kurumsal bir nitelik kazanmasına ve ordunun devlet yönetimi üzerindeki belirleyici rolünün pekişmesine neden olmuştur.

Türk siyasetinde askerin sivil otorite üzerindeki baskısı 2000’li yıllardan sonra azalmaya başlamıştır. AB adaylık süreci ile başlayan demokratik reformlar sivil-asker ilişkilerinin de demokratik zemine taşınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. 2002 yılında tek başına iktidara gelen Ak Parti’nin politik alanı genişletmeye yönelik istekli ve kararlı yaklaşımı sivilleşmede yaşanan dönüşüm sürecini daha da hızlandırmıştır. Asıl kırılma ise 15 Temmuz darbe girişiminin ardından yaşanmış askeri vesayetin sivil siyaset üzerindeki etkisi güçlü reformlarla sona erdirilmiş ve ordu, sivil alandaki güçlü konumunu yitirmiştir.

Bu çalışmada, 2002 yılından itibaren iktidarda olan AK Parti’nin askeri vesayetle mücadele ve sivilleşme konularında gerçekleştirdiği reformlar ile bu reformların sivil-asker ilişkilerine yansımaları incelenerek, geline noktanın yeterliliği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ak Parti, ordu, vesayet, sivilleşme, sivil-asker ilişkileri.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Şerife OLUÇ		
	Student Number	158104013010		
	Department	Political Science and Public Administration		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Erdal BAYRAKCI		
Title of the Thesis/Dissertation	Military Tutelage and Civilianization During the AK Party Government Periods in Turkey			

The process of institutionalizing democracy in Turkey has been interrupted many times due to repeated military coups, memorandums, and coup attempts. The fact that the founders of the Republic were military personnel gave rise to a system of government in which the military assumed a “protective” role. The desire of these cadres, who assumed the mission of protecting the regime, to intervene whenever they perceived the state to be “in danger” has resulted in Turkish democracy being subjected to military interventions approximately every ten years since 1960. This problematic structure in civil-military relations has led to the institutionalization of the military's influence on the political system and the consolidation of the army's decisive role in state governance.

The military's pressure on civilian authority in Turkish politics began to decline after the 2000s. The democratic reforms that began with the EU candidacy process revealed the need to bring civil-military relations onto a democratic footing. The AK Party, which came to power alone in 2002, accelerated the process of democratization with its eager and determined approach to expanding the political arena. The real turning point came after the July 15 coup attempt, when the influence of military tutelage on civilian politics was ended with strong reforms, and the army lost its powerful position in the civilian sphere.

This study examines the reforms implemented by the AK Party, which has been in power since 2002, in the areas of combating military tutelage and civilianization, as well as the impact of these reforms on civil-military relations, and evaluates the adequacy of the current situation.

Keywords: AK Party, military, tutelage, civilianization, civil-military relations.

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....	i
Özet.....	ii
Abstract	iii
İçindekiler	iv
Kısaltmalar Dizini.....	vi
Tablo Listesi.....	viii
Ön Söz ve Teşekkür.....	x
Giriş.....	1

BİRİNCİBÖLÜM DEMOKRASİ -VESAYET- SİVİLLEŞME: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. 1. Demokrasi ve Demokratikleşme Kavramı.....	8
1.1.1. Demokrasinin Tanımı	8
1.1.2. Demokrasinin Tarihçesi	12
1.1.3. Demokratik Sistemin Temel Unsurları	16
1.1.4. Demokratikleşme Kavramı	24
1.1.5. Demokratikleşme Kuramları	25
1.1.5.1. Modernleşme Kuramı	25
1.1.5.2. Yapısalcı Kuram	28
1.1.5.3. Geçiş Kuramı	29
1.1.6. Demokratikleşmenin Uluslararası Boyutu	30
1.1.7. Demokratik Konsolidasyon	34
1. 2. Vesayet Kavramı.....	38
1.2.1. Vesayet Kavramının Tanımı.....	38
1.2.2. Vesayet-Demokrasi İlişkisi.....	39
1.2.3. Vesayetçi Demokrasi.....	40
1.2.4. Askeri Vesayet Kavramı.....	42
1.3. Sivilleşme Kavramı.....	44
1.3.1. Sivilleşme Kavramının Tanımı.....	44
1.3.2. Sivilleşmenin Demokratikleşme Üzerindeki Etkileri.....	45

İKİNCİBÖLÜM TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

2.1. Sivil-Asker İlişkilerinin Genel Çerçevesi.....	47
2.2. Sivil-Asker İlişkilerinde Kuramsal Yaklaşımlar.....	49
2.2.1. Samuel Huntington: Sivil Kontrol ve Denetim.....	49
2.2.2. Morris Janowitz: Toplumsal Bütünleşme ve Profesyonel Ordu.....	51
2.2.3. Rebecca L. Schiff: Uyum Teorisi.....	52
2.2.4. Peter Feaver: Ajans Teorisi.....	54
2.3. Türkiye’nin Demokratikleşmesi ve Sivil-Asker İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı.....	55

2.3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Demokratikleşme ve Sivil-Asker İlişkileri...	55
2.3.2. Tek Parti Döneminde Demokratikleşme ve Sivil-Asker İlişkileri.....	60
2.3.3. Demokrat Parti Döneminde Demokratikleşme ve Sivil-Asker İlişkileri.....	67
2.3.4. 1960 – 1980 Arası Demokratikleşme ve Sivil-Asker İlişkileri.....	72
2.3.5. 1980 Sonrasında Demokratikleşme ve Sivil-Asker İlişkileri.....	76
2.4. Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerini Etkileyen Temel Dinamikler.....	83
2.4.1. İçsel Dinamikler.....	83
2.4.2. Dışsal Dinamikler	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMLERİNDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ

3.1. 2002 Yılı Milletvekili Genel Seçimleri ve 58’inci, 59’uncu Hükümet Dönemleri: Gerginlik ve Kontrollü Çatışma.....	100
3.1.1. İktidar ile Asker Arasındaki Çatışma Alanları.....	101
3.1.2. AB Uyum Yasaları Çerçevesinde Gerçekleştirilen Sivilleşme Reformları...107	
3.1.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 27 Nisan E-Muhtırası.....	114
3.2. 2007 Yılı Milletvekili Genel Seçimleri ve 60’inci Hükümet Dönemi: Sivil-Asker İlişkilerinde Denge ve Yakınlaşma.....	121
3.2.1. Ak Parti Hakkında Kapatma Davası.....	122
3.2.2. Ergenekon – Balyoz (Kumpas) Davaları.....	126
3.2.3. 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu: Öncesi ve Sonrası.....	127
3.3. 2011 Yılı Milletvekili Genel Seçimleri ve 61’inci, 62’inci Hükümet Dönemleri: Sivilleşmenin Güçlenmesi.....	136
3.3.1. 2011 YAŞ Süreci.....	137
3.3.2. TSK İç Hizmet Kanunu’nda Değişiklik.....	141
3.3.3. 17-25 Aralık Operasyonları: Bir Başka Vesayet.....	144
3.4. 2015 Yılı Milletvekili Genel Seçimleri ve 63’üncü, 64’üncü ve 65’inci Hükümet Dönemleri: Askeri Vesayetten Sivil Kontrole Geçiş.....	150
3.4.1. Müdahale Alışkanlığının Nüksetmesi: 15 Temmuz Darbe Girişimi.....	153
3.4.2. Sivil-Asker İlişkilerinin Kanun Hükmünde Kararnameler ile Yeniden Düzenlenmesi.....	154
3.4.3. 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu ve Sonrası.....	158
3.5. 2018 Yılı Cumhurbaşkanı-Milletvekili Genel Seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Dönemi: Sivilleşme Reformlarının Kurumsallaşması.....	162
3.5.1. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Devletin Yeniden İnşası.....	163
3.5.2. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Silahlı Kuvvetlerin Sivil Kontrolü... ..	165
3.5.2.1. Kurumsal Yapı Alanında Gerçekleşen Dönüşüm.....	166
3.5.2.2. Personel Rejiminde Gerçekleşen Dönüşüm.....	169
3.5.2.3. Askeri Eğitim Sisteminde Gerçekleşen Dönüşüm.....	170
Sonuç ve Değerlendirme	172
Kaynakça	181

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
Ak Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AYİM	Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
AYM	Anayasa Mahkemesi
BKK	Bakanlar Kurulu Kararı
CK	Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
EMASYA	Emniyet-Asayiş-Yardımlaşma
FETÖ	Fethullahçı Terör Örgütü
FP	Fazilet Partisi
HP	Halkçı Parti
HSK	Hâkimler ve Savcılar Kurulu
IMF	Uluslararası Para Fonu
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MBK	Millî Birlik Komitesi
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MGSB	Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
MSÜ	Milli Savunma Üniversitesi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OHAL	Olağanüstü Hal
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
PDY	Paralel Devlet Yapılanması
RP	Refah Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SK	Sayılı Kanun

SKB	Silahlı Kuvvetler Birliği
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluğu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
UYAP	Ulusal Yargı Ağı Projesi
YAŞ	Yüksek Askerî Şûra
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: AB İlerleme Raporlarında Sivil-Asker İlişkileri (2003-2024).....	96
Tablo 2: Sivil – Asker İlişkileri Alanında KHK ile Yapılan Düzenlemeler (2017 Anayasa Değişikliği Öncesi).....	156
Tablo 3: Sivil – Asker İlişkileri Alanında 2017 Anayasa Değişikliği ile Yapılan Düzenlemeler.....	160
Tablo 4: Sivil – Asker İlişkileri Alanında KHK ile Yapılan Düzenlemeler (2017 Anayasa Değişikliği Sonrası).....	161

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Ak Parti hükümetleri dönemlerinde askeri vesayet ve sivilleşme konusunu inceleyen bu çalışma sivil-asker ilişkileri alanında yaşanan dönüşümü açıklamaya odaklanmıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilen Anayasal ve yasal değişiklikler, içinde bulunulan siyasi atmosfer de dâhil edilerek irdelenmiş ve gelinen nokta hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

Bu çalışmanın yürütülmesi sürecinde ilmi deneyimi ve görüşleri ile yoluma ışık tutan, desteğini ve yardımlarını esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Erdal BAYRAKCI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez savunmama katılarak değerli görüşleri ile araştırmanın son şeklini almasına katkı sağlayan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Önder KUTLU'ya, Prof. Dr. Nuran KOYUNCU'ya, Prof. Dr. Mehmet GÖKÜŞ'e ve Doç Dr. Hikmet Salahaddin GEZİCİ'ye müteşekkirim.

Tez çalışmam süresince yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen canım aileme, bana çalışma zamanı oluşturmak için yapmam gereken görevleri üstlenerek “hadi sen biraz çalış” diye beni çalışma masasına gönderen biricik anneme ve sevgili eşime en büyük teşekkürü sunmak zorundayım. Bu uzun süreçte, yaşlarından büyük bir olgunlukla bana anlayış gösteren, “anne ne zaman bitecek” diye de zaman zaman sızlanan kızlarım Elif Serra ve Zeynep Azra'ya onlardan çaldığım zamanların telafisini yapma sözü vererek yürekten teşekkür ederim.

GİRİŞ

“Sed quis custodiet ipsos Custodes?”

Peki ya gözeticileri (koruyucuları) kim gözetecek?

Decimus Iunius Iuvenalis (Juvenal)¹

Çağımızın “en iyi” yönetim biçimi olan demokrasi aynı zamanda ulaşılması, yerleşmesi ve sürdürülmesi en zor olanıdır. Onu diğer yönetim biçimlerinin üstüne çıkaran özellikleri; temel hakları koruma altına alması, hukukun üstünlüğünü savunması, kişisel özgürlükle birlikte kişiler arası eşitliği sağlaması, insanlara kendi kaderini tayin etme hakkını tanıması ve sonunda da refah seviyesini yükseltmesidir. Aslında bu özellikler ideal demokrasinin tanımıdır. Nitekim her toplum demokrasiyi kendi hukuksal, politik ve siyasi yapısına göre yorumlamaktadır.

Demokratik yönetimin bir ülkede yerleşmesi ve sürdürülebilmesi pek çok etkene bağlıdır. Söz konusu ülkenin demokrasiden önceki yönetim biçimi, kültürel yapısı ve demokrasiye geçiş biçimi demokratik yönetimin başarı düzeyi hakkında kritik öneme sahiptir. Türk demokrasi tarihi Tanzimat kadar eskiye dayanmakla birlikte maalesef süreklilik arz eden bir gelişim gösterememiştir. Bunun en önemli nedeni ise tek partili otoriter rejimden sonra çok partili demokratik bir uzlaşmanın sağlanamamasıdır. Demokratik sistemlerde rekabet ve mücadele kadar uzlaşma kültürü de olmazsa olmazdır. Siyasal rekabet neticesinde bir siyasal ya da toplumsal güç yönetimi ele geçirirse ya da siyasal mücadele toplumsal bir kavgaya dönüşürse o toplumda demokrasi riske girer kargaşa ve otoriter rejim ortaya çıkar. Uzlaşma içinde rekabet, rekabet içinde uzlaşma çoğulcu demokrasinin dayandığı temel ilkedir.

Türkiye’nin demokratik düzene geçişten sonraki süreci demokratik bir yarış yerine maalesef kavgalı bir ortama dönüşmüştür. Çok partili düzene geçişi sağlayan kadroların belirli ilkeler ortaya koyması ve bu konudaki sert tutumları demokratik

¹ Romalı şair Decimus Iunius Iuvenalis’e (Juvenal) ait bu Latince söz, Juvenal’in Saturae (Satires) adlı eserinin altıncı satırında yer almaktadır.

uzlaşmanın sağlanmasında büyük bir engel oluşturmuştur. Cumhuriyeti kuran kadrolar siyasal ve sivil toplumun oluşumunda dil, din, ırk, sınıf ve etnik özelliklerin yer almaması gerektiğini savunmuşlardır. Sınıfsal yapıda komünizm tehlikesi, dinsel yapıda teokrazi tehlikesi, etnik özelliklere dayalı yapılanmalarda ise üniter devlet yapısının parçalanması tehlikesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu varsayım siyasi rejimin korunması için onun öncüllerinin de korunması anlayışının gelişmesine neden olmuş ve demokratik kurumlar vesayetçi elitlerin kontrolü altına girmiştir. Türk siyasi hayatını derinden etkileyen bu anlayış neticesinde siyaset sık sık askeri müdahalelere maruz kalmış ve demokratikleşme süreci sağlıklı bir ilerleme kaydedememiştir. Bununla birlikte Türk siyasetinin ordu tarafından dizayn edilmesi anlayışının Cumhuriyet dönemiyle başladığını söylemek de doğru değildir.

Askerin Türk siyasal hayatı üzerindeki egemen konumu Osmanlı İmparatorluğunda benimsenen ve Cumhuriyete aktarılan vesayet anlayışının tezahürü olmuştur. On iki Osmanlı padişahının askeri güç kullanılarak tahttan indirilmesi bu anlayışın ne kadar eskiye dayandığının en somut göstergesidir. 19. yüzyılda başlayan Osmanlı modernleşmesinin devletin ve toplumun öncüsünün asker olduğu düşüncesi etrafında şekillenmesi ordunun siyasetteki etkisi giderek artmış, Millî Mücadelede rol alan seküler, modern Osmanlı subaylarında aynı düşüncüyü benimsemesiyle askeri vesayet anlayışı Cumhuriyet dönemine aktarılan siyasi bir geleneğe dönüşmüştür.

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası siyasal konjonktürde Batı'nın desteğini kazanmak amacıyla bir strateji benimseyerek çok partili siyasi sisteme geçiş yapmıştır. Ancak 1950 yılında başlayan bu demokratik süreç sadece on yıl sonra 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk askeri darbesi ile kesintiye uğramıştır. Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir adım olan çok partili siyasi hayata geçiş süreci, yaşanan darbe girişimi ile askeri vesayetin demokratik siyasal yaşam üzerindeki baskısının kurumsallaşması sürecine evrilmiştir.

1960 darbesi ordunun egemen bir güç olarak sivil siyasi sistem üzerindeki vesayetini inşa etmesi bakımından önemli bir dönüm noktası olmuş, ortalama on yılda bir yaşanacak müdahalelerin kapısını aralamıştır. Darbe, muhtıra, post-modern darbe ve e-muhtıra gibi yöntemlerle gerçekleştirilen her müdahaleden sonra elde edilen

demokratik kazanımlar kaybedilmiş ve süreç yeniden başlatılmıştır. Her defasında yeniden demokrasiye geçilse de yaşananlar rejimi koruma kollama görevini üstlenen askeri elitlerin siyaset üzerindeki baskısının sürekli artmasına neden olmuş ve siyaset sivil siyasetçiler için sınırlı bir alan haline gelmiştir.

Türkiye gibi demokratik kültürün derin ve güçlü olmadığı ülkelerde demokratik konsolidasyonun sağlanmasında iç dinamiklerden ziyade dış dinamikler de oldukça etkilidir. 2000’li yıllara vesayetçi bir demokrasi ve ağır bir ekonomik kriz ile giriş yapan Türkiye bu süreçte demokrasiyi yeniden gündemine almıştır. Batı demokrasisine ulaşmak için başlatılan bu demokratikleşme sürecinin itici gücü ise Avrupa Birliği adaylık sürecinin başlaması olmuştur.

1999 yılı Helsinki Zirvesi’nde AB adaylığının ilan edilmesiyle birlikte Türkiye hızlı bir demokratik reform sürecine girmiştir. DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti döneminde başlayan süreç Ak Parti’nin 2002 yılında tek başına iktidar olmasıyla birlikte daha da hız kazanmıştır. Hükümet özellikle dini özgürlükler ve askeri vesayetin sona erdirilmesi gibi kendi tabanını rahatlıkla konsolide edebileceği konular üzerinden hareketle seçmenin de desteğini alarak AB’ye katılım için gerekli siyasi kriterleri bir bir hayata geçirmiştir.

28 Şubat’ın etkilerinin devam ettiği bir dönemde, 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti’nin asker ile olan ilişkileri gergin başlamıştır. Bu gerginlik 2007 yılı Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde zirve yapmış ve Abdullah Gül’ün adaylığını rejim için tehlike unsuru olarak gören TSK 27 Nisan’da yayınladığı e-muhtıra ile hükümeti “bu yanlıştan” dönmesi için adeta uyarmıştır. Ancak beklentilerin aksine hükümet bu girişime sessiz kalmamış karşı bir bildiri yayınlayarak Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa bağlı bir kurum olduğunu ve böyle bir açıklamayı yapma yetkisinin olmadığını belirtmiştir. Siyasi otorite üzerinde kurulmak istenen hiçbir vesayete boyun eğmeyeceğini belirten hükümet bu tavrı ile askeri otoriteye karşı dik bir duruş sergilemiştir. Hükümetin bu tavrı toplumun geniş kesimlerince desteklenmiş ve bu süreç Türkiye’nin sivilleşmesi adına önemli bir dönemeç olarak tarihe geçmiştir.

27 Nisan e-muhtırası ve sonrasında yaşanan 367 krizi ile Cumhurbaşkanlığı seçim süreci sivil-asker ilişkilerini Türkiye gündeminin üst sıralarına taşımıştır. Aynı

dönem başlayan Ergenekon-Balyoz davalarının da devreye girmesiyle ordunun siyaset üzerindeki konumuna yönelik tartışmalar alevlenmiş ve sivilleşmeye yönelik reformlar yeniden ivme kazanmıştır. Toplumun geniş kesimleri tarafından dile getirilen bu talep iç dinamikleri harekete geçirmiş ve anayasal/yasal düzenlemeler ile askerinin siyaset üzerindeki etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Sivil-asker ilişkilerinde yaşanan bu dönüşüm sivil otoritenin asker karşısındaki konumunu kademeli bir biçimde güçlendirse de asıl kırılma 15 Temmuz darbe girişiminin ardından yaşanmıştır.

Türkiye 15 Temmuz 2016 gecesi demokratik yönetim sistemini hedef alan bir darbe girişimine maruz kalmıştır. Devlet içinde örgütlenmiş FETÖ unsurları tarafından TSK bünyesinde başlatılan bu girişim darbeye karşı olan askerler, emniyet ve vatandaşların direnişi sayesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi gerçekleştirilen pek çok reforma rağmen sivil-asker ilişkilerinin halen askeri darbeye neden olacak kadar sorunlu olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu gerçekle yüzleşen iktidar hızlıca harekete geçerek ordunun sivil denetimini sağlamaya yönelik devrim niteliğindeki dönüşüm sürecini başlatmıştır. OHAL kararnamele ile başlayan, 16 Nisan referandumu ile sürdürülen yasal ve anayasal değişiklikler Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemi döneminde de devam etmiş, TSK'nın kurumsal yapısını, personel rejimini ve askeri eğitim alanlarını kapsayan bu dönüşüm ile sivil-asker ilişkileri yeniden dizayn edilmiştir.

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada, Türk demokratikleşmesinin en önemli sorunlarından biri olan ordunun siyaset üzerindeki etkisinin yani askeri vesayetinin Ak Parti hükümetleri dönemlerindeki etkisi ve sivil-asker ilişkilerinin mevcut durumu incelenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, askeri vesayetle mücadeleyi Ak Parti hükümetleri dönemleri bazında irdelemek ve sivil-asker ilişkileri alanında yaşanan dönüşümü ortaya koymaktır. Askerinin sivil kontrolü alanında gerçekleştirilen köklü reformların ordunun siyasi arenadaki gücünü ne ölçüde zayıflattığının tespit edilerek askeri vesayetinin geldiği noktayı analiz etmektir. Yaşanan dönüşümün daha iyi anlaşılabilmesi

için, AK Parti öncesi sivil-asker ilişkilerinin yapısı incelenerek, geçmiş ile bugün arasındaki pozitif değişimin daha net bir şekilde ortaya konması amaçlanmıştır.

Çalışmanın temel varsayımı (hipotezi) “*AK Parti hükümetlerinin 2002 yılından itibaren hayata geçirdiği yasal reformlar, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasi alandaki etkinliğini azaltmış ve sivil-asker ilişkilerinde daha fazla sivil kontrolün sağlanmasına olanak tanımıştır.*” şeklindedir.

Bu hipotezi test etmek için de aşağıdaki sorular belirlenmiş ve onlara cevap aranmıştır.

- Aralarında paradoksal bir bağ bulunan demokrasi-vesayet kavramları birlikte neyi ifade etmektedir?
- Sivil-asker ilişkilerinin kavramsal ve kuramsal çerçevesi nasıl açıklanabilir?
- Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin tarihsel arka planı nedir?
- Ak Parti hükümetleri döneminde gerçekleştirilen sivilleşme reformları nelerdir?
- Sivil-asker ilişkilerindeki demokratik dönüşüm sürecinde hangi aşamaya gelinmiştir?

Bu sorular ışığında gerçekleştirilen tez çalışmasında ilk sorunun cevabı “*Demokrasi -Vesayet- Sivilleşme: Kavramsal Çerçeve*” başlıklı birinci bölümde, ikinci ve üçüncü soruların cevabı “*Türkiye’nin Demokratikleşme Süreci ve Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*” başlıklı ikinci bölümde, dördüncü ve beşinci soruların cevapları ise “*Ak Parti Hükümetleri Dönemlerinde Sivil-Asker İlişkileri*” başlıklı üçüncü bölümde yanıtlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*belge*” olarak tanımlanmaktadır. Türkçe olarak “Belge İncelemesi” şeklinde ifade edilen bu yöntem alan yazında “Doküman incelemesi” şeklinde kabul gördüğünden çalışmamızda “Doküman İncelemesi” ifadesi kullanılmıştır (Kıral, 2020:173).

Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım&Şimşek, 2016:189). Belli bir amaca dönük olarak kaynakları tespit etme, okuma, not alma ve değerlendirme sürecinde gerçekleştirilen bir dizi işlemdir. Diğer bir ifadeyle, bir araştırma konusu hakkında farklı kişi ya da kurumlar tarafından hazırlanmış çeşitli yazılı, basılı ve elektronik belgelerin toplanması ve incelenmesi doküman incelemesi yöntemini ifade etmektedir (Sak vd., 2021:230).

Nitel bir araştırma şeklinde kurgulanmış bu çalışma birincil ve ağırlıklı biçimde ikincil kaynaklara dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Geniş kapsamlı literatür taraması yapılarak, sivil-asker ilişkileri alanında kaleme alınmış kitaplar, makaleler, gazete haberleri ve raporlardan faydalanılmıştır. Gerçekleştirilen yasal değişikliklere ilişkin verilere ulaşmak için resmî gazete başta olmak üzere ilgili yasal mevzuat ve Anayasa Mahkemesi kararları gibi kaynaklara başvurulmuştur.

Araştırmanın Önemi

Türk demokrasi tarihinin en önemli açmazlarından biri olan sivil-asker ilişkilerinin sorunlu yapısı demokratik konsolidasyonun sağlanması noktasında önemli engellerden biri olmuştur. 1960 yılında başlayan ve hemen her on yılda bir darbe ya da darbe girişimleri ile siyasi hayata müdahalede bulunan ordunun bu girişimlerden güçlenerek çıkması sivil siyasetin hareket alanını giderek daha kısıtlı hale getirmiştir. Sivil-asker ilişkilerindeki bu sorunlu yapı Ak Parti iktidarının göreve gelmesiyle farklı bir boyut kazanmış ve askerinin siyaset üzerindeki etkisi kademeli bir şekilde azalmıştır.

Bu çalışma, sivil-asker ilişkilerinde yaşanan dönüşümün Ak Parti iktidarında kurulan hükümet dönemleri bazında incelemesi bakımından benzer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Ayrıca yazılı basında ve özellikle gazetelerde yer alan haber, yorum, köşe yazısı gibi kaynakların kullanımına ağırlık verilerek, dönemin toplumsal, siyasi ve hukuki atmosferine dair geniş bir bakış açısı sunulmakta ve sivil-asker ilişkilerinin evrimi medya aracılığıyla analiz edilmektedir.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Tez başlığında da yer aldığı üzere bu çalışmada tek uçlu bir zaman sınırlamasına gidilmiştir. Çalışma Ak Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılından

günümüze kadar gelen zaman diliminde sivil-asker ilişkilerinde yaşanan dönüşüme odaklanmaktadır. Askeri vesayet ve sivil kontrol arasındaki ilişkinin son 23 yıllık dönüşümünün incelendiği bu çalışmada önemli kırılma noktalarına değinilmiş, tezin bütünlüğünü bozmamak adına derinlemesine analiz yapılmamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ – VESAYET- SİVİLLEŞME: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Demokrasi ve Demokratikleşme Kavramı

Çalışmanın kavramsal çerçevesinin ele alındığı bu bölümde ilk olarak demokrasi ve demokratikleşme kavramları üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Demokrasinin Tanımı

Demokrasi, ortaya çıktığı günden bugüne üzerinde görüş birliğine varılamamış bir kavramdır. Her toplum demokrasiyi kendi sosyo-ekonomik, kültürel, politik ve hukuksal yapısına göre tanımlamakta ve uygulamaktadır (Öztekin, 2001:60). Bir ülkenin benimsediği demokratik değerler bir başka “demokratik” ülkede uygulanmıyor olabilirken her ikisi de kendisinin demokratik bir yönetime sahip olduğunu iddia edebilmektedir. Bunun sonucunda da demokrasiyi tanımlayan her ifade sınırlı ve göreceli olmaktadır.

Yunanca bir kelime olan demokrasi Demos (halk) ile Kratos (yönetim) sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur. Etimolojik olarak halk yönetimi ya da halk iktidarı anlamına gelmektedir (Öztekin, 2001:58). Demokrasi konusunda yapılan en ünlü ve en genel tanım Amerikan başkanlarından Abraham Lincoln’e ait olan; “halkın, halk tarafından, halk için yönetilmesi” tanımlamasıdır. Yani demokrasi, yönetenin de yönetilenin de “halk” olduğu yönetim şeklidir. Peki “halk” kimdir?

Demokrasinin tanımını yaparken öncelikle tüm demokrasi tanımlarında yer alan “halk” kavramının açıklığa kavuşturulması gerektiğine vurgu yapan Heywood (Heywood, 2011:103), dışarıdan bakıldığında bir ülkedeki nüfusun tamamının “halk” olarak algılandığını ancak gerçekte durumun bundan farklı olduğunu ifade eder. Eski Yunandan günümüze kadar yaş, cinsiyet, ırk, renk veya mülk sahipliği gibi çeşitli şartlar nüfusun tamamının değil belli bir kısmının demokrasi için “halk” olabileceğini belirlemiştir. Günümüzde ise, demokrasinin olduğu ülkelerde “bütün yetişkin vatandaşlar” (akıl hastaları, mahkumlar ve askerler hariç) halk olarak kabul edilmektedir. Buradan hareketle, “halk tarafından yönetim” ilkesi üzerinde

temellendirilen demokrasi kavramına yüklenen anlamlardan bazıları şu şekildedir

- Fakirler ve dezavantajlıların yönetim sistemi ²
- Halkın profesyonel siyasetçilere ve kamu görevlilerine ihtiyaç duymadan, kendi kendini yönettiği hükümet şeklindedir.
- Hiyerarşi ve ayrıcalıktan uzak eşit haklara ve kişisel liyakate dayalı bir toplum
- Çoğunluk yönetimi ilkesi çerçevesinde bir karar verme mekanizması
- Yapılan rekabetçi seçimlerde halkın oyunu almak suretiyle kamu makamlarına istihdam sağlama aracı,
- Halkın çıkarlarına, onların siyasi hayata katılıp katılmadığına bakmaksızın görev yapan bir hükümet sistemi.

Yukarıdaki tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere demokrasi çoğunlukla “iyi bir şey” olarak algılanmaktadır. Ancak, ortaya çıktığı Antik Yunan’da siyaset biliminin kurucuları kabul edilen Platon ve Aristoteles gibi düşünürler tarafından demokrasi hiç de ideal veya övülecek bir siyasal sistem olarak görülmemiş aksine eleştirilmiştir.

Platon, Devlet (Politeia)³ adlı eserinde demokrasiyi bilginin, bilgeliğin ve faziletin ön plana çıkmadığı bir iktidar sistemi olarak nitelendirmiştir. Demokrasi tüm devlet düzenleri içinde en iyisiymiş gibi görünse de bu gerçek değildir. Tıpkı rengârenk çiçeklerle süslenmiş bir elbise gibi demokrasi de barındırdığı bin bir çeşit karakter ile harika bir görünüm sunar. Ancak bu sistemde yurttaşlar kabiliyetli olup olmadıklarına, siyaset sanatını bilip bilmediklerine bakmaksızın seçimle ve hatta çoğunlukla kura ile devlet idaresinin başına getirilirler (Platon, 313-314). Bu davranış, hekimlikten anlamayan cahil bir kişiden bir hastayı iyileştirmesini beklemek kadar saçmadır. Ayrıca vereceği zarar da daha büyüktür. Cahil bir hekim ancak birkaç

² Demos sözcüğü Atina’da genellikle “halk” anlamında kullanılsa da sözcüğün bir diğer anlamının “fakir insanlar” olduğu da bilinmektedir. Aristokratlar tarafından özellikle bu anlamda kullanılmıştır. Demokrasiyi eleştiren Aristokratlar, yönetimde elde ettikleri gücü savaşılarak ellerinden alan sıradan halkı küçük görme ifadesi olarak “demos” sözcüğünü kullanmışlardır (Dahl, 2001:11).

³ Platon’un Politeia adlı eseri Türkçeye “Devlet” olarak çevrilmişse de orijinal anlamı “Siyasal Rejim” olarak kabul edilmektedir.

hastanın hayatıyla oynarken demokrasilerde yöneticiler tüm yurttaşların hayatını tehlikeye atar. Cahil halkın kendine seçtiği yeteneksiz yönetici (Ağaoğulları, 2002:227) elde ettiği siyasal gücü kendi sonsuz çıkarları için kullanır ve bu da toplumsal çatışma ve gerilimleri artırarak demokrasiyi tiranlığa götürür (Şaylan, 1998:16).

Platon'a göre kişinin hak ve özgürlüklerinin bir önemi yoktur önemli olan kişinin değil devletin iyiliği ve mutluluğudur. Bu bağlamda Platon halkın yönetimini reddederek erdeme ve bilgiye dayananların, adalet hükmünün oluşmasını sağlayanların söz sahibi olacağı bir yönetim düzenini tavsiye etmektedir (Yıldızdöken, 2015:60).

Aristoteles'e göre ise demokrasi, en ideal sistem olarak gördüğü politeianın (anayasal yönetim)⁴ bir sapmasıdır; demokrasi fakirlerin çıkarlarını, yani yurttaşların yalnızca belli bir kısmını korur, diğer anormal kamu düzenleri gibi o da toplumun tamamının yararını gözetmekten yoksundur (Kuçuradi, 1998:21). Toplumsal yaşamın zorunlu olduğunu savunan Aristo'ya göre kişinin varlığının temeli devlet, devletin temeli de ahlaktır. Devletin amacı ise toplumun iyiliğini ve refahını sağlamaktır. Yönetmek ise ayrıcalıklı bir durumdur ve bu iş ancak erdemli ve bilgili insanlar tarafından yapılmalıdır. Ancak demokraside bu ilke göz ardı edilmekte (Topakkaya&Şahin, 2015:203-204) yöneticilik niteliklerine sahip olmayan kişilerin yönetici olması neticesinde sıradan kişiler toplum üstünde egemen olmaya başlamaktadır. İyi bir yönetim şekli olan genel çıkar adına yönetmek ile kötü yönetim olan nüfusun belli bir bölümünün çıkarı adına yönetmek demokrasideki hassas noktadır. Yoksulların yönetimi olan demokrasi yoksulların çıkarına yönetim şekline dönüşmemelidir (Finley, 2003:22-23) diyen Aristoteles, özgürlük ve eşitlik anlayışında orta yolu tutturamamanın sonunda demokrasi denilen yönetim biçiminin bozulacağını ve halkın despotluğunun egemen olacağını savunmuştur.

Her iki düşünürün de demokrasiye olumsuz bakmasının nedeni, demokrasinin “çoğunluğun tiranlığına” dönüşme riski ile “bilgi ve bilgeliğin” ikinci planda tutulması

⁴ Politeia “oligarşi” ile “demokrasi”nin bir karışımıdır. Hem oligarşide olduğu gibi zenginlerin hem de demokraside olduğu gibi fakirlerin faydasının gözetilmesidir. İktidarın gücünün kaynağını orta sınıf yurttaşlar oluşturmaktadır. Aşırı uçlardan uzak ve değişimi tercih etmeyen bu kesimin kamusal mevkilerdeki ağırlığı rejimin sürekliliği açısından diğer sistemlerden daha fazla avantaj sağlamaktadır.

durumudur. Gerçekten günümüzde de demokrasi ile çoğunluğun diktası birbirine karıştırılmaktadır (Şaylan, 1998:18). Çağdaş demokrasiler ise çoğunluğun yönetim hakkını savunmakla birlikte çoğulculuk ilkesine de sıkı sıkıya bağlıdırlar.

Joseph A. Schumpeter (Schumpeter 2003:269-272) de demokrasiye ilişkin yaklaşımında yurttaşların çoğunluğunun hür iradesiyle karar alabilmesine dayanan “klasik demokrasi” anlayışını kabul etmez çünkü O’na göre bireyler ne rasyoneldirler, ne problemleri tam olarak bilebilirler ne de ortak çıkarları gözeterek çözüm iradesi geliştirebilirler. Schumpeter demokrasiyi “bir yönetim takımının yeniden ve serbestçe seçilmesi” olarak tanımlar ve şöyle devam eder “demokrasi, siyasal kararları doğuran kurumsal sistemdir ve idareciler ancak halkın oylarını almak için rekabete dayalı bir savaşın sonucunda bir güç elde ederler”. Demokrasi ve bireysel özgürlük arasındaki ilişkide dengeye dikkat çeken Schumpeter bireysel özgürlük alanının hiçbir toplumda sınırsız olmadığını belirterek demokratik rekabet alanı sayesinde her bireyin yönetime talip olabileceğini bu sayede düşünce ve siyasi katılım alanındaki özgürlüklerde dengeli bir durum oluşacağını vurgular.

“Mesele farklılıklarımızla birlikte yaşamayı, gitgide daha çok açılan, ama aynı zamanda da olası en büyük çeşitliliği içeren bir dünya kurmayı öğrenmektir” diyen Alain Touraine (Touraine, 2011:12) demokrasiyi, evrenselin yerel unsurlara karşı üstünlüğü olarak değil, çeşitli düşüncelerin bir arada özgürce var olmasını sağlayan kurumsal güvenceler bütünü olarak tanımlamakta ve Charles Taylor’un “demokrasi, başka birini kabul etmenin, onaylamanın bir yoludur” sözüne atıfta bulunmaktadır.

Demokrasiyi, halkın kendi seçtiği yöneticiler aracılığıyla kendi kendini yönetmesi olgusu olarak tanımlayan Öztekin unutulmaması gereken bir noktaya dikkat çekmektedir. Halk yalnızca seçimden seçime oy kullanıp sonrasında yönetime seyirci kalmamalı gerek bireysel gerekse toplumsal sorunlarda direkt ya da dolaylı olarak özellikle sivil toplum örgütleri aracılığıyla katılmalıdır. Bu şekilde idarecileri etki altında bırakmalı ve yönetimin aldığı kararları sürekli denetleyebilmelidir. (Öztekin, 2001:61).

Dahl’a göre demokrasi (Dahl, 2001:39); yönetim sürecinde tüm yurttaşların yönetimin politikası hakkında kararlara katılım için eşit derecede hak sahibi olmalarını

sağlayan kriterleri içeren yönetim biçimidir. Bu kriterler; yetişkinlerin etkin katılımı, eşit oy hakkı, bilgi edinme ve gündeme ilişkin son değerlendirmeyi yapma hakkı şeklinde sıralanmaktadır.

Demokrasiye olumlu pencereden bakan Diamond “uzlaşma kültürü” ne dikkat çekmektedir. Onun için demokrasi tüm artılarına rağmen belki de yaşatılması en zor siyasal sistemdir. Bu sistemde insanların rızası en üst seviyede belirleyicidir. Halk demokrasi vasıtasıyla adil, özgür ve düzenli seçimlerle liderini seçer ve uyguladığı politikalar noktasında onu kontrol eder. Bu süreçte, toplumun farklı kesimleri arasında diyalog, uzlaşma ve iş birliği kritik bir rol oynar. demokratik rejimlerin sürdürülebilirliği için güçlü siyasi kurumlar, şeffaflık, hesap verebilirlik ve toplumsal meşruiyet gerektiğini belirten Diamond bu unsurları uzlaşma kültürünün temel taşları olarak değerlendirir. Çünkü demokratik bir sistemde farklı çıkar gruplarının bir arada çalışması ve ortak bir zemin üzerinde anlaşması gerekmektedir (Diamond, 1999:64).

Bernard Lewis demokrasinin tanımını yaparken bazı kuralları hatırlatır ve şöyle der; “Demokrasi basit kurallarla tanımlanır, öncelikle yönetimin yetkisini halktan alması, halka karşı sorumlu olması ve halk tarafından değiştirilebilir olması gelir. Ardından, yerleşmiş kurallarla ve yasal olarak belirlenmiş aralıklarla düzenlenen seçimlerle halkın tercihini yapması gelir” (Lewis, 2010:45).

Yukarıda yer alan birbirinden farklı demokrasi tanımları incelendiğinde en çok kullanılan ifadelerin halk ve seçim olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yani demokrasi, halk egemenliğine dayanan ve halkın en önemli siyasi aktör olduğu yönetim şeklidir. Başarılı olması için ise halka dayatılmış bir demokrasi yerine bireyler tarafından benimsenmiş bir rejim olarak uygulanması gerekmektedir. Demokratik ilkelerin bir yaşam biçimi olarak benimsendiği toplumlarda ancak gerçek demokrasiden bahsedilebilmektedir.

1.1.2. Demokrasinin Tarihçesi

Modern demokrasinin tarihsel arka planı Antik Yunan kentlerinde ortaya çıkan doğrudan demokrasi sistemine dayanmaktadır (Çetin, 2011:208). Atina demokrasisi olarak anılan bu sistem katılımcı demokrasinin ilk örneğini oluşturmasının yanında bugünler için demokratikleşmenin üzerinde ilerleyebileceği bir temel oluşturması ve

halk iradesiyle ortaya çıkan yönetim şeklinin bir hayal olmayacağını göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Dahl, 2001:13).

Demokrasinin bilinen ilk örneği olan Atina demokrasisinde meclis, oturumlara istediği zaman katılabilecek olan on sekiz yaşından büyük binlerce yurttaştan oluşan bir açık hava toplantısıdır. Sıklıkla toplanan mecliste gün içinde tartışılan bir konuya dair karar aynı günün sonunda verilir, söz almak isteyen herkese kürsüye çıkma hakkı tanınırdı. Alınan kararlarda mecliste bulunanların basit çoğunluğunun oyu geçerliydi. Özetle; Atina demokrasisinde yönetim tam anlamıyla halk tarafından gerçekleştirilmekteydi (Finley, 2003:28-29). Ancak, buradaki halktan kasıt; belli bir yaşın üzerindeki köle olmayan Atinalı erkeklerdi. Dolayısıyla kölelerin ve kadınların herhangi bir hak ve özgürlüğü bulunmamaktaydı.

Atina demokrasisinde belli bir kesimi kapsayan halk, ortak çıkarlar ile birbirine bağlı, tek ve bütünleşmiş bir yapı olarak görülmüştür. Atina demokrasisinin belirgin özelliği bugünkü “bireycilik” anlayışından çok uzakta, özel hayatın kamusal sorunlar ve ortak amaca feda edilmesini ifade eden yurttaşlık bilincini benimsemesidir. Bir diğer husus ta vatandaşların polisin (site-devlet) çıkarlarının kendi çıkarlarından üstün olduğuna dair ortak bir düşünce yapısına sahip olmalarıdır. Sayıca az da olsa “halk” kabul edilen bu kesim ortak bir siyaset belirleme konusunda tüm yurttaşların çıkarını önde tutan bir anlayış benimsemiştir.

Günümüz demokrasilerinin olmazsa olmazı olan eşitlik ve genel oy hakkı gibi ilkeler Atina demokrasisinde yer almasa da iki bin beş yüz yıl önceki dünya koşullarında, zamanının ilerisinde bir yönetim şekli olarak değerlendirmek oldukça yerindedir. Yönetimde tek kişinin kesin ve sınırsız olarak söz sahibi olmaması durumu bu değerlendirmeyi kanıtlar niteliktedir (Öztekin, 2001:59).

Yaklaşık iki yüz yıl kadar süren Atina demokrasisi M.Ö. 322’de yıkılmış ve demokrasi düşüncesi ancak orta çağın sonunda yeniden hatırlanmıştır. Demokrasinin olmadığı bu dönem dünyadaki hemen hemen tüm toplumları, yönetimde yeniden söz sahibi olabilmek adına yüzyıllar sürececek bir mücadelenin içine sürüklemiştir. Bu mücadeleler neticesinde devletin ciddi manada güçsüzleştiği ve insanların güvenliğini

dahi sağlayamayacak duruma geldiği Orta çağ döneminde yeni bir toplum düzeni olan Feodalite ortaya çıkmıştır.

Orta çağ Batı Avrupası'nda tarıma dayalı ve eşitsiz bir toplum düzenini ifade eden Feodalitede; büyük toprak sahipleri (senyör-lord), küçük toprak sahipleri (vassal) ve toprağa bağlı köylüler (serf) olmak üzere üç sınıf bulunuyordu. Merkezi bir krallığın bulunmadığı bu yapıda senyörler (feodal beyler) sahip oldukları toprakların bir kısmını kendilerine bağlı vassallara (küçük beyler) dağıtarak, karşılığında onlardan asker ve vergi alıyorlardı. Avrupa'da süratle yayılan bu sistem sonucu önce Fransa'da ardından Almanya'da vassallar aralarında anlaşarak bir kral seçtiler. Bu şekilde Avrupa'da görece de olsa insanların güvenliği sağlanmaya başlamış ve bu da ticaretin gelişmesine neden olmuştur. Gelişen ticaretle birlikte yeni bir sınıf olan "tüccar" sınıfını doğuran bu süreç aynı zamanda, tüccar sınıfının (burjuva) ticaret yapabileceği yeni yerler keşfetmesiyle birlikte kentleri de ortaya çıkarmıştır.

Kentleşme ve ticaretin baş aktörü konumunda olan burjuva sınıfı artan ticari faaliyetlerini daha güvenli gerçekleştirebilmek için bir devlet yapısına ihtiyaç duymaya başlamıştır. Büyük sermayeye sahip burjuva sınıfı halkın da desteğini alarak kendisine karşı olan kilise ve aristokrasiyi tasfiye etmiş ve büyük krallıklara meydan okumuştur. Burjuvazinin güçlü merkezi krallıklara açmış olduğu savaş neticesinde Feodalite çökmüş, İngiltere ve Kara Avrupası'nda parlamenter yönetim sistemine geçilmesi neticesinde de Batı demokrasinin önü açılmıştır (Bilge, 2011: 50-51).

Görüldüğü üzere, Atina demokrasisinin ardından zaman zaman tek kişinin mutlak hâkimiyetine sınırlamalar getirilerek bazı toplum kesimleri (aristokratlar, burjuvalar ve proleterya) yönetimde söz sahibi olmayı başarmış ancak bunların hiçbirisi kalıcı olmamış, demokrasinin yeniden sahneye çıkıp etkili olabilmesi için feodal sistemin çözülerek sanayi toplumunun gelişmesini beklemek gerekmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren ileri seviyede sanayileşmiş yerleşim yerlerinde toplumsal yapıda da değişiklikler ortaya çıkmış ve bu yeni dönemle birlikte demokrasi de tekrar şahlanarak eski günlerinden daha da güçlü bir konuma doğru yükselmeye başlamıştır. Öyle ki; bugün artık herkes demokrasiden medet ummakta, liberallerden sosyalistlere, muhafazakârlardan komünistlere, anarşistlere ve hatta faşistlere kadar tüm taraflar kendi demokratik yönlerini gösterme çabasıdadır. Dünyada geçerli olan belli başlı

ideolojilerin sarsılması ve yıkılmasıyla birlikte demokrasinin hızlı bir şekilde yayılmaya başladığı bir gerçektir. Sosyalizmin çekiciliğini kaybetmesi ve kapitalizmin getirilerinin sorgulanmaya başlanmasıyla beraber, post modern siyasi tablo içinde belki de tek istikrarlı ve sağlam yapının demokrasi olduğu değerlendirilmiştir (Heywood, 2011:101).

Demokrasinin yaşadığı bu uzun yolculuğu belli dönemlere ayıran ABD’li siyaset bilimci Samuel Huntington’a (Huntington, 2011:26) göre demokrasinin bu gelişimi yani demokratikleşme süreci, tarihsel olarak “üç dalga” şeklinde gerçekleşmiştir. Belli bir zaman dönemi içinde demokratik olmayan yönetim şekillerinden demokratik yönetim şekillerine doğru gerçekleşen topluca geçişi ifade eden demokratikleşme dalgasının ilki 1828-1926 yılları arasında gerçekleşmiştir. Kökleri Amerikan ve Fransız devrimlerine dayanan birinci demokratikleşme dalgası döneminde İngiltere, Fransa, ABD, gibi ülkeler başta olmak üzere birçok ülke demokratik yönetim şeklini benimsemiştir.

Huntington’un 1943-1962 yılları arasında gerçekleştiğini öne sürdüğü ikinci demokratikleşme dalgası döneminde ise dalganın etkisi Avrupa’yı aşarak Japonya, Hindistan, İsrail gibi ülkelere kadar ulaşmıştır.

1974 yılında Portekiz diktatörlüğünün yıkılmasıyla başlayan üçüncü demokratikleşme dalgası ilk ikisine göre daha kapsamlı ve daha yoğun olmuştur. Avrupa, Asya ve Latin Amerika kıtasında yer alan yaklaşık otuz ülkede otoriter rejimler çökmüş yerine demokratik rejimler kurulmuştur (Huntington; 2011:34). Huntington üçüncü demokratikleşme dalgasını ortaya çıkaran nedenleri yerelden ziyade küresel boyutta ortaya çıkan değişimlere bağlamıştır. O’na göre; demokratik değerlerin yaygın şekilde benimsendiği bir dünyada, otoriter sistemlerin artan meşruiyet sorunları ve buna bağlı ekonomik krizler, küresel ekonomik büyümenin etkisiyle yükselen yaşam standartları, Katolik Kilisesi, Avrupa Birliği ve Sovyet İmparatorluğu’nun (otoriterizme karşı çıkarak) demokrasiyi destekleyen tutumları gibi faktörler, demokratik rejimlere geçiş sürecini hızlandırmıştır (Huntington, 2011: 59-60).

Huntington, açıkladığı üç demokratikleşme dalgasından ilk ikisinin - demokratik rejimi benimseyen ülkelerin tamamında olmasa da bir bölümünde- yeniden diktatör rejimlere dönüşle sonuçlanan bir ters dalga ile karşılaştığını belirtmiştir (Huntington, 2011:26). Üçüncü demokratikleşme dalgası ise henüz bir ters dalga ile karşılaşmamış tersine Sovyet Bloğunun yıkılmasıyla beraber 1990'lardan itibaren daha da güçlenmiştir. Huntington'un teorisinden hareketle 90'lardan itibaren artan demokratikleşme eğilimini ya da 2000'lerdeki Arap baharı hareketlerini dördüncü demokratikleşme dalgası olarak kabul eden düşünürler de vardır (Özdemir, 2018:31-32).

1.1.3. Demokratik Sistemin Temel Unsurları

Geniş kapsamlı bir kavram olan demokrasinin sahip olması gereken değerler tarihsel süreç içerisinde gelişmiştir. Bunlar demokrasinin varlığının ve gelişmesinin teminatı olan değerlerdir. Demokratik bir yönetimde halk, bu değerler sayesinde demokrasiyi tanıyarak ve nasıl bir yönetim şekli olduğunu öğrenir (Gözel, 2008:47).

Demokrasiyi diğer yönetim biçimlerinden ayıran temel ilkeler öncelikle eşitlik ve özgürlük olmak üzere; seçim ve temsil, siyasal katılma, kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, insan hakları, çoğunluk ve çoğulculuk ile muhalefettir. Bireylerin eşit siyasi katılımı, yasaların herkese eşit uygulanması, toplumsal çeşitliliğin kabul görmesi ve idarecileri hesap vermeye zorlayan bu ilkeler şüphesiz demokrasinin tüm değerlerini kapsamamakta ancak temel unsurlar olarak kabul edilmektedir. Temel unsurların işlerliği demokrasinin güçlü ve sürdürülebilir olmasını desteklerken bunlardan bir tanesinin eksik olması ise o sistemin ne kadar demokratik olduğunun sorgulanması sonucunu doğurmaktadır.

Özgürlük ve Eşitlik: Hemen her demokrasi tanımında yer alan özgürlük ve eşitlik kavramları demokrasi tartışmalarında oldukça önemli bir yere sahiptir. Özgürlük her zaman ve her yerde herkesin her istediğini yapabilmesi değildir. Demokrasilerde geçerli özgürlük; anayasal ve yasal sınırlar içerisinde kalmak şartıyla başkalarının özgürlüklerini kısıtlamadan herkesin istediğini yapabilmesi demektir. Bu kapsamda yaşama, çalışma, eğitim, haberleşme, hak arama vb. özgürlüklerin yanında demokrasiler için belki de en önemlisi düşünce ve düşüncüklerini ifade edebilme

özgürlüğüdür (Öztekin, 2001:62). Her vatandaş, grup ya da siyasi parti tam bir ifade özgürlüğüne sahip olmalı ve düşüncelerini topluma özgürce duyurabilmelidir. Bu özgürlüğün sistemden memnun olmayan ve sistemi eleştiren kişi ya da gruplar için de geçerli olması gerekmektedir.

Diğer yandan, ifade etme özgürlüğü örgütlenme özgürlüğü ile birlikte değerlendirilmeli ve aynı görüşteki kişiler özgürce bir araya gelip düşüncelerini topluma açıklayabilmelidirler (Şaylan, 1998:66). Sınırlama olmaksızın söylenebilen, yazılabilen ve örgütlenebilen her türlü düşünce meşru ortamlarda ve toplumsal alanlarda tartışılarak toplum için en yararlı yönetim modelinin belirlenmesine imkân sağlayacaktır (Demir, 2010:601). Özgürlüğün olmadığı bir yönetim şeklinde kimse rahatsızlıklarını ifade edemediğinden mevcut yönetim şeklini sorgulama imkânı da olamaz. Özgürlük, iktidar alanını sınırlandıran ve bu sayede demokrasiye, yani özerk iktidar alanlarından oluşan geniş çaplı bir müzakere ve onaya dayanan yönetim anlayışını zorunlu kılan bir kavramdır. Özgürlük bu fonksiyonu ile iktidarı bölerek onu bireylere dağıtan ve mutlak iktidarın oluşmasını engelleyen en önemli faktördür (Baştürk, 2011:46-47).

Demokrasinin bir diğer önemli ilkesi eşitliktir. Demokrasilerde eşitlik herkesin her yönden eşit olması demek değildir. Çünkü insanlar birçok açıdan birbirlerinden farklıdırlar (Ayhan, 2009:5). Sağlık, güzellik, yeteneklilik, zekilik, dünya görüşü vs. daha birçok özellik bireyleri birbirlerinden farklı kılmaktadır (Baltacı, 1996:202). Demokrasilerdeki eşitlik ilkesinden kasıt; devletin, yasalar önünde tüm vatandaşlara aynı mesafede durması ve götürdüğü hizmetlerde de herkese eşit muamelede bulunmasıdır. Devlet, vatandaşlarına hizmet sunarken ve yasaları uygularken din, dil, cinsiyet, ırk, yaş, inanç, siyasi yönelim farkı gözetmeksizin eşit davranmak zorundadır. Tüm vatandaşlar eşit şekilde oy kullanma hakkından yararlanmalı ve oy kullanan herkesin tercihi eşit değer taşımalıdır.

Sanayi devrimi ile birlikte toplumsal toplum yapısında yaşanan gelişmeler özgürlük ve eşitlik anlayışına yönelik eleştirileri artırmıştır. Kaynak dağılımının toplumsal sınıf ve gruplar arasında eşit paylaşılmadığı toplumlarda o toplumu oluşturan bireylerin tamamının özgür ve eşit olması mümkün değildir. Bu eşitsizlikler tarihin akışı içerisinde pek çok toplumsal gerilim ve çatışmanın yaşanmasına sebep

olmuştur. Demokrasinin amacı ekonomik eşitsizlik nedeniyle özgürlüklerini kullanamayan kesim ile tüm imkânlarla sahip olan varlıklı kesim arasında dengeyi sağlamaktır (Demir, 2010:602). Önemli olan toplumdaki farklı gruplara fırsat eşitliği sunabilmektir (Ayhan, 2009:5). Bu durumda da hem devlete (yönetene) hem topluma (yönetilene) görev düşmektedir. Vatandaş devletten kendisine eşit davranmasını talep etmeli devlet de bu talebi karşılama noktasında devamlılık göstermelidir. Ancak bu gerçekleştirilirse demokrasi sağlıklı bir şekilde işlemeye devam edecektir.

Halk Egemenliği: Demokrasinin varlığından söz edebilmemiz için gerekli olan önemli ilkelerden biri de halk egemenliğidir. Egemenliğin kaynağının halk olduğu görüşü ilk kez Rousseau (1762) tarafından dile getirilmiştir. Ona göre; egemenlik doğrudan doğruya toplumu oluşturan bireylere aittir ve halkın egemenliği bireylerin egemenliklerinin toplamını ifade etmektedir. Yani, bireylerin her biri egemenlikte ayrı ayrı pay sahibi olmakta (İpek, 2008:219) ve egemenlik hep halkta kalmaktadır. Bölünmez ve devredilemez olan halk egemenliği tüm hukuk düzeninden önce gelmekte ve hukuk düzeninin temellerini oluşturmaktadır. Bu vurgulama ile Rousseau, gerçek egemenliğin hukukun ve anayasanın üstünde bir üstünlük içerdiğini kabul etmektedir. Görüşlerinde demokrasi ve halk egemenliğine oldukça önem veren Rousseau çoğunluğun despotik olabileceği düşüncesini pek aklına getirmemekle birlikte siyaset kuramcıları tarafından bu konuda oldukça eleştirilmektedir (Hakyemez, 2003:81).

Günümüz demokrasi uygulamalarında halk egemenliği ilkesi anayasal ilke haline gelmiş ve bu da çoğunluk ilkesine bağlanarak egemenlik kavramı “çoğunluğun oyu” olarak somutlaştırılmıştır (Gözübüyük, 2003:71). Halk, halkın iradesini temsil etme amacıyla ortaya çıkmış olan siyasi partilere periyodik olarak, hâkim nezaretinde, gizli oy ve açık sayım usulü ile tüm siyasi partilerin eşit koşullarda ve serbestçe rekabet ettiği bir sistem içinde oy vererek onlar aracılığıyla iradesini yönetime yansıtmaktadır. Böylece halk kendi egemenliğini, seçilmiş temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirmiş olmaktadır. Halk iradesinin tecellisi milli irade olarak karşılığını bulmaktadır. Milli irade, bir toplumdaki tüm bireylerin istek ve emellerinin toplamını ifade eder ve demokrasinin olmazsa olmaz ilkelerindedir (Çaha&Çetin, 2017:222).

Kuvvetler Ayrılığı: Demokrasinin temel dayanağı olan ilkelerden “kuvvetler ayrılığı”; devlet niteliğine haiz tüm siyasi toplumlarda yasama, yürütme ve yargı olarak adlandırılan birbirinden bağımsız üç görev bulunduğunu, bu görevlerden her birini yerine getiren bir güç olduğunu ve bu güçlerin birbirlerinden bağımsız hareket ettiklerini anlatan kuramdır (Gözübüyük, 2003:74). Bir başka öz ifadeyle ise; kuvvetler ayrılığı, kamu iktidarının birbirinden tamamen farklı ve bağımsız kısımlara bölünerek bunların başka organlar tarafından yerine getirilmesi demektir (Feyzioğlu, 1947:50).

Kuvvetler ayrılığı kuramı sorumsuz yöneticilere karşı iktidarı sınırlama ve baskıcı rejimlerini önleme amacıyla geliştirilmiştir. Devletin üç farklı görevini üç farklı güce vermek ve bunların birbirini dengelemesini sağlamak iktidarın kötüye kullanılmasını engellemek için çok önemli bir gereksinimdir. Eğer üç ayrı güç tek bir kişi elinde toplansa bu güç sahibi istediği gibi yasa yapar, istediği şekilde uygular ve uygulama esnasında ortaya çıkan uyuşmazlıklarda da yargıçlığı kendisi yapar. Kuvvetler ayrılığının olmadığı bir ülkede halkın iktidar tarafından baskı altında tutulacağı görüşü egemen olduğundan bu kuram (ilk kez Aristo tarafından ortaya atıldığı günden itibaren) sürekli geliştirilmiş ve demokratik rejimlerin vazgeçilmezi olmuştur.

Günümüz hükümet sistemlerinde kuvvetler ayrılığı ilkesi “sert” ve “yumuşak” olmak üzere iki şekilde uygulanmakta bu ayrım yasama ile yürütme arasındaki ilişkiye göre belirlenmektedir. Yasama ve yürütmenin birbirine eşit ve birbirinden bağımsız olduğu Başkanlık sistemi “sert” yasama ve yürütme arasında sıkı iş birliğinin bulunduğu parlamenter sistem “yumuşak” kuvvetler ayrılığı uygulamalarıdır. Yargı her ikisinde de hatta güçler birliğini kabul eden hükümet sistemlerinde bile ayrı değerlendirilmektedir. Yargının her türlü baskı ve zorlamadan uzak kalabilmesi, siyasi çekişmelerden etkilenmemesi için bu mutlak bir zorunluluktur (Gözübüyük, 2003:74).

Seçim ve Temsil: Demokrasinin temel dayanağını kişinin hür iradesiyle kendi kaderini kendisinin belirleyebilme kapasitesi oluşturmaktadır. Bunun yolu da seçimlerdir. Egemenlik hakkının temsil yolu ile kullanılmasının bir zorunluluk olarak ortaya çıkması ile birlikte halkın temsilcisini seçme noktasında iradesini belirtme eylemi olarak da seçimler ortaya çıkmıştır. Seçmen iradesinin yönetime yansımada

kullanılan seçim yöntemleri ile temsil kavramı da siyasal alana girmiş olup halk “temsil edilen kişi”, halk tarafından seçilen kişiler ise “temsilci” olarak adlandırılmıştır (Demir, 2010:602).

Demokratik toplumlarda seçimin ve temsilin birbiriyle olan bağı her iki unsurun önemini birlikte vurgulamayı gerektirmektedir. Temsil; ülkeyi yönetmek için siyasi iktidara sahip olmayı isteyen her türlü düşünce ve ideolojinin hiçbir kısıtlama olmadan, seçmenin karşısına aday olarak çıkabilmesi ve seçildiği takdirde parlamentoda kendi düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilmesi demektir. Seçim ise; halkın, eşit, genel, serbest ve gizli oy esasına göre her türlü şüpheden uzak bir biçimde temsilcisini seçmek için özgürce karar verebilmesi demektir. Seçmen özgür bir ortamda birden fazla aday arasından kendine en yakın olanını rahat bir şekilde seçebiliyorsa demokratik bir seçim gerçekleşmiş demektir. Demokratik seçim şartlarının sağlanmadığı seçimlerde yönetim yetkisini seçimle elde etmiş bir iktidarın olması o ülkenin demokratik bir ülke olduğunu söylemek için yeterli olmamakla birlikte, yönetme yetkisini seçim yapılmaksızın elde etmiş iktidarın varlığı o ülkenin antidemokratik olduğunu söylemek için tek başına yeterli bir sebeptir. Seçimler yönetme yetkisinin kaynağını ve meşruiyetini gösterebilir de tek başlarına demokrasi için yeterli koşul değildirler.

Seçim ve temsil ilkesi, halkın genel ve yerel düzeyde seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetimde alınan tüm kararlara katılması demektir. Yani halk her zaman egemenliğin sahibidir ve seçimle göreve getirdiği temsilcileri daima denetleyip kontrol edebilmelidir. Bu yönüyle seçimler, kamu görevlilerinin sorumluluklarını yerine getirip getirmediği hususunda önemli bir denetim mekanizmasıdır. Seçilenler (temsilciler) değiştirilebilir olduklarını unutmamalı ve her zaman halka hesap vermek zorunda olduklarını bilmelidirler. Aksi takdirde halk sadece oy kullanıp daha sonraki süreçte hiçbir şeye karışmazsa sorumsuz davranan yöneticilerin oligarşik yönetim modellerine yöneleceği kaçınılmaz bir gerçektir. Seçmen iradesinin yönetime yansımada kullanılan seçim yöntemleri ile oluşan temsil sorununun bir arada değerlendirilmesi, demokratik toplumlarda seçimin ve temsilin etkinliğini dolayısıyla her iki unsurun önemini birlikte vurgulamayı gerektirmektedir.

Çoğunluk ve Çoğulculuk: Seçimlerde oy çokluğunu (çoğunluğu) elde eden partinin iktidar olması demokrasilerde çoğunluk ilkesidir. Ancak bu ilke çoğunluğun her zaman her istediğini yapması anlamına da gelmemektedir. Çoğunluk ilkesinin birtakım sınırlamaları vardır bu sınırların ilk ve en önemlisi temel hak ve özgürlüklerin korunmasıdır.

Gerçek bir demokraside yönetimi üstlenen çoğunluğun, seçme, seçilme, siyasi parti kurma ve siyasi faaliyette bulunma özgürlüğü, ifade özgürlüğü, oy verme hakkı, siyasi partiler arasında seçmen kazanmak için yarışma hakkı, değişik kaynaklardan haber alma hakkı gibi temel hak ve özgürlükleri tüm vatandaşlar için garanti altında tutması gerekmektedir. Demokrasi bunlar ve benzer hakların çoğunluğa karşı korunmasını gerektirir. Eğer bu haklar korunmazsa azınlık olanların ilerde çoğunluk olabileme ihtimalleri tamamen ortadan kalkmış olur (Turhan, 1988:51) Demokrasi asla seçilmişlerin egemenliğine indirgenebilecek bir yönetim tarzı değildir.

Çoğunluk ilkesinin yaratacağı risklerin önlenmesi noktasında bir başka demokratik ilke “çoğulculuk” devreye girmektedir. Çoğulculuk; iktidar dışında kalan diğer düşünce ve akımların varlığını kabul etmek bu grupların iktidara ulaşmayı hedefleyen faaliyetlerini engellemek yani muhalefetin korunmasını teminat altına almak demektir.

Demokratik bir ülkede çoğulculuk olmadan çoğunluk meşru sayılamaz. Toplum hayatında farklı görüşlerin bir arada bulunabilmesi, her birinin kendi düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilmeleri ve devletin tüm bu farklılıklara eşit mesafede durup onları bir arada yaşatabilme becerisi çoğulculuk ilkesinin demokrasideki ifade şeklidir. Siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları da günümüz demokrasilerinde çoğulculuk ilkesinin en önemli göstergelerindendir.

Birbirlerine zıt gibi görünen çoğunluk ve çoğulculuk ilkeleri aslında birbirlerini tamamlayan ilkelerdir. Gerçek bir demokraside azınlık çoğunluğun yönetme hakkına saygı gösterirken çoğunlukta azınlık haklarını asla göz ardı etmemelidir. Çoğunluk elindeki gücü kaybetmemek için ne kadar faaliyet gösterebiliyorsa azınlıkta çoğunluğun yerini alabilmek için faaliyetlerinde engelle karşılaşmamalı düşüncelerini rahatça ifade edebilmelidir.

Hukukun Üstünlüğü: Demokratik bir devlette tüm fikirler içeriklerine bakılmaksızın hukuk önünde eşit değere sahiptir. Devletin tüm organları üzerinde de hukukun kesin bir hâkimiyeti vardır. Bu hâkimiyetin kaynağı hukukun herkes için eşit ve herkesi bağlayıcı nitelikte olmasıdır. Hukukun üstünlüğü ilkesi “hukuk devleti” kavramı ile aynı anlamı içermemektedir. Hukuk devleti; idarecilerin veya iktidar mensuplarının keyfi iş ve eylemlerine karşı hukuki güvence sağlayan devlet tipidir. Bu ifade devletin hukuk karşısındaki yerinin daha belirgin ve önde olduğunu göstermektedir. Demokrasilerde tercih edilen “hukuk devleti” değil “hukukun üstünlüğü” ilkesidir. Kanunları yaparken de uygularken de hukuku göz ardı etmeyen demokratik yönetimlerde gerçek anlamda hukukun üstünlüğü (hukuk devleti) ilkesi var demektir. Çünkü bu ülkelerde yöneticilerin yönetimi değil, kuralların yönetimi geçerlidir (Çetin, 2011:224).

Kanun devleti ise toplumun tamamen devletin vesayeti altında olduğu özgür iradenin geçerli olmadığı, sıkı kontrol kurallarının yer aldığı devlet tipidir. Bu tip devletlerde kanunlarla yönetiliyor olmak demek hukukun varlığı anlamına gelmemektedir. Öyle ki yöneticiler kanunları uygulayarak en büyük hukuksuzlukları hayata geçirebilirler. Kanun toplumların, kendi ihtiyaçları doğrultusunda hazırladıkları gerektiğinde değiştirilebilen somut normlardır. Hukuk ise; toplumdan topluma, zamandan zamana değişmeyen insan hakları ve adalet duygusu odaklı, evrensel değerler içeren soyut normlardır.

Hukukun üstünlüğü ilkesini benimseyen demokratik toplumlarda devlet üzerinde kamuoyu baskısı oluşturan güçlü bir sivil toplum yapılanması da mevcuttur. Temsili demokrasinin geçerli olduğu günümüzde artan nüfus, karmaşıklaşan toplum yapısı, devlet-vatandaş diyalogunun değişmesi gibi nedenlerden dolayı yönetime katılımı en üst seviyeye çıkarabilmek için bazı girişimlere ihtiyaç vardır. Bu girişimlerden en önemlilerinden biri sivil toplum oluşumlarıdır.

Sivil Toplum Örgütleri: Halkı ilgilendiren pek çok konuda bağımsız olarak faaliyette bulunan ve halkın taleplerini yönetime ulaştırmayı görev edinen, devlet ile halk arasında köprü vazifesi gören kuruluşlardır. Çoğulcu demokrasinin teminatlarındandır. Demokratikleşme sürecinde halkın siyasi hayata katılımının sadece oy kullanmakla sınırlı kalmaksızın daha geniş bir yelpazede gerçekleşmesi sivil

toplumun amaçlarındandır. Bir ya da birkaç kişi bazı isteklerini yönetime iletmekte çok zorluk çekebilirken belli bir yapı altında gruplaşan kişiler aynı istekleri daha etkin bir dille yönetime iletebilmektedir. Ancak burada önemli olan husus sivil toplum örgütlerinin öncelikle kendi yapılarının demokratik olması gereğidir. Devlet üzerinde baskıyı anti demokratik yollarla gerçekleştirmeye çalışan sivil toplum adı altında oluşan grupların gerçek anlamda demokratikleşmeye hiçbir katkıları bulunmayacaktır (Uluç, 2013: 403). Demokrasi ile sivil toplum etkileşim halindedir, birinin güçlenmesi diğlerinin de güçlenmesi anlamına gelmektedir.

Sivil toplum örgütlerinin en önemli faaliyet alanlarından biri insan haklarıdır. İnsanın başka hiçbir özelliğine bakılmadan sırf insan olduğu için ve doğuştan sahip olduğu dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklarına insan hakları denir. İnsanın insanca yaşaması ve onurunu koruyabilmesi için bu haklar son derece önemlidir.

İnsan Hakları: Demokrasinin de olmazsa olmazlarından olan bu haklar kişilerin özellikle devlete karşı ileri sürdüğü ve devlet tarafından ihlal edilmesini istemediği haklardır. Bu bakımdan insan hakları ilkesi yönetenleri yönetilenler lehine sınırlandırmakta, yönetenler (devlet) bu haklara riayet ettikleri ölçüde demokratik olarak nitelendirilmektedir. Yöneticilerden (devletten) beklenen dil, din, ırk ayırt etmeksizin zamandan, mekândan ve ekonomik güçten bağımsız bir şekilde tüm insanlara eşit muamele etmesi, insanların yaşama, mülkiyet, adil yargılanma, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi temel haklarına saygı göstermesidir. Bir başka beklenti de dinamik bir yapıya sahip olan bu hakların değişen yaşam koşullarına paralel şekilde güncellenebilmesidir. Gelişen teknoloji değişen yaşam koşulları doğrultusunda insanlar yeni güvencelere gereksinim duyabilirler bu değişik durumlarda demokratik ülke yöneticileri insan hakları kavramının kapsamını genişleterek yeni durumlara uyum sağlamak zorundadırlar.

Muhalefet: Demokratik yönetimlerin en belirgin özelliklerinden biri de meşru muhalefet olgusudur (Çetin, 2011:224). Demokratik bir yönetimde, silahlı çatışma ve terör gibi şiddet eylemlerine başvurmadağı sürece farklı görüş ve düşünceler, mevcut iktidarı eleştirme, denetleme, hatta onun yerine geçme gibi girişimleri serbestçe gerçekleştirebilirler (Tuncel&Bakan, 2013:5344). Bilindiği üzere demokratik rejimler çok partili sistemlere dayanırlar. Muhalefette bulunan parti ya da partiler bir yandan

iktidarı denetlerken diğer yandan da kendi programlarıyla iktidara hazırlık yaparlar. Halkın onayını aldıkları takdirde de gelecek dönemde iktidarın sahibi olurlar (Çetin, 2011:224). Dolayısıyla, muhalefet hem (demokratik) rejimin hem de halkın güvencesidir. Seçme hakkını kullanarak iktidara getirdiği yönetimden memnun olmayan halk ancak muhalefetin var olduğu bir sistemde farklı bir yönetimi tercih etmeyi deneyebilir. Muhalefetin meşru ve özgürce faaliyet gösterdiği bir sistemde iktidarı denetleme mekanizması sorunsuz çalıştığı gibi iktidarın el değiştirmesi durumu da barışçıl yollardan gerçekleşmektedir.

Hangi sistemle yönetilirse yönetilsin en ilkelinden en modernine kadar tüm rejimlerde elbette bir iktidar vardır. Özgür muhalefet ise yalnızca demokrasilerde bulunmaktadır. Muhalefet demokrasilerin vazgeçilmez koşuludur. Öyle ki muhalefet demokrasilerde “kutsal” kabul edilmesi gereken bir olgudur. (Kodaman, 2011:6) Demokratik yönetimlerde iktidar karşısında mutlaka bir muhalefet bulunması zorunluluğunun nedeni iki tarafın birbirinin teminatı olmasından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: muhalefet demokrasi için ne kadar gerekliyse, demokrasi de muhalefet için o kadar elzemdir (Tuncel&Bakan, 2013:5345).

1.1.4. Demokratikleşme Kavramı

Demokratikleşme kelime anlamı olarak; demokrasinin bir ülkede yerleşik hale gelmesi, kök salması, toplumun tüm kesimlerince kabul görmesi ve desteklenmesi demektir. Minimalist tanıma göre demokratikleşme; belli kurallar çerçevesinde özgür bir ortamda, geniş katılımı ve düzenli seçimlerin yapılmasının mümkün olması anlamına gelmektedir. Daha kapsamlı tanımlamaya göre ise liberal politikaların yani kişi hak ve özgürlüklerinin en geniş şekilde yaşanabildiği, gelirin adaletli paylaşıldığı ve hukukun üstünlüğünün egemen olduğu toplum düzenini ifade etmektedir. Demokratikleşmede önemli olan bu hakların kâğıt üzerindeki varlığı değil insanlar için gerçek bir anlam içerip içermediğidir. Daha da önemlisi demokratikleşmenin sosyo-ekonomik eşitsizliği ortadan kaldıracabilecek bir etki oluşturabilmesidir. (Grugel, 2002:5).

1970’lerde ve 1980’lerde demokratikleşmeyle ilgili yapılan ilk çalışmalarda demokratikleşme minimalist anlamıyla yani hesap verebilir bir siyasal sistemde

bireylerin kendi seçtikleri yöneticiler tarafından yönetilmeleri olarak tanımlanırken 1990'lara gelindiğinde ise bazı ülkelerin demokrasiye başarılı bir şekilde geçiş yapmalarına rağmen bazılarının bu başarıyı gösterememesinin nedenleri üzerinde çalışmalar başlamış bu da siyasal kültür kavramını ortaya çıkarmıştır (Grugel, 2002:3-4).

Demokratikleşmeye elverişli kültürel ortam farklılaşmaya dayalı değerlerden oluşan bir bütündür. Tekelcilik ve kargaşadan uzak, bireyin gelişmesine açık, siyasal, sosyal, ekonomik ve dinsel kurumların birbirinden ayrışmasını benimseyen kültürler farklılaşmaya dolayısıyla demokratikleşmeye açık toplumlar olarak tanımlanmaktadır (Sunar, 2010:24). Bu tip toplumlarda rekabetçi siyasal kurumlar ve kurallar yer aldığı için ortaya çıkan toplumsal ve siyasal anlaşmazlıklarda evrensel demokratik prensipler devreye girmektedir (Öz, 1996:61). Dolayısıyla demokrasi yalnızca belli kalıpların, kuralların ve ilkelerin uygulanması ile tamamlanabilecek bir süreç değil aynı zamanda bir yaşam biçimidir. Kültürel, kuramsal ve düşünsel temellerin gelişkinliği ile sıkıca ilintili, toplumun özümsemesi gereken bir sistemdir. Bu nedendir ki demokratikleşme olgusunu açıklayan kuramların hiçbirisi doyurucu bir açıklama yapamamış hepsinde eksiklikler, göz ardı edilmiş temel faktörler dikkat çekmiştir.

1.1.5. Demokratikleşme Kuramları

Demokratikleşme kuramları, demokrasinin ortaya çıkışını sebep-sonuç ilişkisi içinde inceleyen ve belli ölçülerde genelleme yapan kuramlardır. Her kuram demokratikleşme süreçlerini farklı yönlerden ele alır ve demokrasiye geçişin karmaşıklığını anlamaya dönük farklı yaklaşımlar sunar. Dolayısıyla bu kuramlardan hiçbiri demokratikleşmeyi açıklamada tek başına yeterli değildir.

Literatürde kabul görmüş ve etkileri günümüzde de devam eden bu kuramlar; Modernleşme Kuramı, Yapısalcı Kuram ve Geçiş Kuramı adlarıyla bilinmektedir.

1.1.5.1. Modernleşme Kuramı

Modernleşme kuramı; toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel olarak modernleştikçe demokratikleşme eğiliminde artış olacağını ileri sürer. Bu kuram; ekonomik gelişmişlik, eğitim seviyesinin yükselmesi ve diğer modernleşme göstergelerinin demokratikleşmeyi hızlandıracağını savunmaktadır.

Feodal toplumdaki sanayi toplumuna geçişle birlikte (modernite) demokratik rejimler de oluşmaya başlamış feodalizmde eksik olan ekonomik değerler kapitalizm yapısı adı altında kendilerine yer bulmuşlardır. Kapitalizmin demokrasiyle örtüşen özgürlükçü unsurlar içermesi onu demokratik sistemler için vazgeçilmez bir ekonomik yapı haline getirmiş, (Kuşat, 2011:127) demokrasi ve ekonomi birbiriyle ilintili, birbiriyle gelişen yapılar olarak kabul edilmiştir.

Adından da anlaşılacağı üzere modernleşme kuramı, demokrasiyi modernitenin bir parçası olarak kabul eder. Modernite, dağınıklıktan özgünlüğe ve özelden evrenselliğe bir geçiş olarak ifade edilir. Modernleşme kuramına göre; modernitenin özelliklerinin tüm gelişmekte olan ve demokratik olmayan toplumlar için ulaşılması gereken hedefler olarak kabul edilmesi gerekmektedir (Grugel, 2002:46). Modernleşen toplumlar için demokrasi, değişim sürecinin zorunlu bir parçasıdır.

Kuramın öncüsü Seymour Martin Lipset'e (1959) göre; ekonomik gelişme ile diğer alanlardaki ilerleme arasında önemli bir birliktelik vardır. Ekonomik gelişme sosyal ve siyasal gelişmişliği de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, demokratikleşme kapitalizmin bir sonucudur (Sayarı&Bilgin, 2013:87) ve demokrasinin varlığı için belirli ekonomik ve kültürel koşulların varlığı gerekmektedir. Bir ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi ne kadar yüksekse o ülkede demokrasinin var olma şansı da o kadar yüksek olacaktır (Ökten, 2007:94).

Lipset'e göre kapitalizm demokrasinin kalbidir çünkü zenginlik üretmiştir, eğitilmiş orta sınıf ve demokrasiye uygun kültürel değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Lipset'in kuramının temel argümanı; ekonomik gelişmişlikle demokratikleşme seviyesinin birbirine paralel olarak geliştiğidir. Buna göre; bir ülkedeki eğitim seviyesi, endüstrileşme ve kentleşme düzeyi, sağlıklı demokrasinin zorunluluklarıdır. Ekonomik refah arttıkça demokratik değerler daha çok benimsenir bu gelişmeler siyasi alana da yansır. Örneğin orta sınıfın siyasi rolü artan refah ile birlikte değişir ve orta sınıf ne kadar yoğun/kalabalık olursa ılımlı ve demokratik yapılar o kadar benimsenir, aşırı grupların bastırılmasıyla çatışma ortamı riski de ortadan kalkar (Lipset, 1959:78).

Modernleşme kuramı tüm ülkeleri daha az ya da daha fazla demokratik şeklinde sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Bunu yaparken de ekonomik gelişmişlik ve eğitim düzeylerini dikkate almıştır. Milli gelirin yüksek olduğu ülkeler demokratik ülke olma yolunda önemli bir kriteri yerine getirmiş kabul edilmektedir. Hatta daha fazla araba, daha fazla telefon, bilgisayar... yani daha fazla tüketim (kapitalizm) daha fazla demokrasi olarak nitelendirilmiştir.

Lipset'in kuramı demokrasiyi basitçe ekonomik büyümenin sonucu olarak görmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Demokrasinin daha zengin ülkelerde daha güçlü olmasının doğruluğu kabul edilmekle birlikte zengin olan her ülkede demokrasinin yerleşmeyeceği ileri sürülmüştür. Az gelişmiş ülkelerde gerçek bir demokrasiden söz edilemeyeceği gibi tek başına ekonomik gelişmişlik de demokrasiyi getirmemektedir. Örneğin pek çok zengin Ortadoğu ülkesinin demokrasi ile hiçbir ilgisi yokken milli geliri daha düşük olan Türkiye çok daha demokratik bir ülkedir. Aynı şekilde Mısır, Türkiye'ye oranla daha ileri düzeyde şehirleşmiştir ama Türkiye'den daha demokratik değildir. (Örmeci, 28 Temmuz 2010)

Yine Latin Amerika ülkeleri üzerine yapılan incelemelerde ekonomik gelişme ve kapitalizmin, demokrasi ile değil tam aksine otoriterleşme ile sonuçlandığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Kapitalizme geçiş sürecinde burjuvazinin eli güçlenmiş ve işçi sınıfını bastırmak için devlet ve özellikle de silahlı kuvvetler ile iş birliği yaparak otoriterleşmenin kapılarını açmıştır (Sayarı&Bilgin, 2013:88).

Lipset'in kuramını eleştirenlerin yani modernitenin tek başına demokratikleşme için yeterli olmadığını ileri sürenlerin örnek gösterdiği ülkeler arasında Hindistan ve Almanya da vardır. Yüksek düzeyde modernleşme yaşayan Almanya Hitler döneminde faşist bir rejime dönüşmüşken modern olmayan Hindistan demokrasinin artılarından faydalanmıştır. Elverişli ekonomik, sosyal kültürel şartların demokratikleşmeye katkıları yadsınamaz bir gerçektir ancak bu şartlar demokratikleşmeyi garantilemediği gibi yokluğu da anti demokratik rejimlerin yıkılmayacağı anlamına gelmez. İşte bu noktada devreye siyaset girmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu genel şartların yanında siyasetçilerin ve siyasal kurumların kapasiteleri yetenekleri de demokratikleşme için önemli koşullardır (Sunar, 2010:25).

Sonuç olarak önemli katkısı olmakla birlikte ekonomik gelişmişlik düzeyinin tek başına demokratik gelişmeyi sağlayamadığını, tarihi, coğrafi, sosyo-kültürel koşulların ve devlet geleneğinin de demokratikleşme için önemli gereksinimler olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Nitekim modernleşme kuramının eleştirmenleri bu eksiklikleri dile getirerek modernleşme kuramı kapsamındaki ekonomik gelişmişlik anlayışının tek başına demokratikleşmeyi açıklayamayacağını ifade etmişlerdir.

1.1.5.2. Yapısalcı Kuram

Yapısalcı bakış açısına göre demokrasinin ortaya çıkışı sınıfsal analizler doğrultusunda açıklanabilir. Buna göre bir ülke ekonomisinde tarımsal üretimin sanayiye oranı, kuvvetli bir aristokrasinin varlığı, feodal yapının boyutu, işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki ilişkilerin yapısı demokrasiye doğrudan etki eden faktörlerdir.

Kuramın öncüsü Barrington Moore 1966 yılında yayımlanan “Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri” adlı eserinde farklı toplumların tarihsel hikayelerini irdeleyerek toplumsal sınıflar arasındaki etkileşime odaklanmaktadır. Komünizm, Faşizm, ve Kapitalist demokrasi sistemleri kapsamında ABD, Japonya, Rusya, Çin, Hindistan, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin tarihlerini detaylıca inceleyerek analiz etmiştir. Devlet, köylülük, toprak ağaları ve burjuvazi arasındaki ilişkileri irdeleyerek yaptığı bu analizlerde farklı sınıf yapılarının ve sosyal farklılıkların siyasal sistemlerin oluşumunda belirleyici olduğunu tespit etmiştir (Moore, 1966:159).

Barrington Moore kuramını orta sınıfların varlığına dayandırmakta ve “burjuvazi yoksa demokrasi de yoktur” diyerek orta sınıfların demokratik dönüşüm sürecindeki baskın rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Ona göre köylü toplumu modernleşmeye ordusunun ya da aydınlarının öncülüğünde faşist ya da komünist olarak giriyor fakat orta sınıflar (burjuvazi) gibi sınıfsal bir lokomotif olmadıkça, demokratik bir rejime geçmeyi başaramıyor. Çünkü köylüler tek başlarına bir devrim başlatamaz bunun için diğer sınıflardan liderlere ihtiyaç duyar ancak sadece lidere sahip olmakta devrim için yeterli olmaz. Moore tarımın ticarileşmesinin hayati öneminden bahsederek köylülerin ancak bu sayede varlıklarını koruyarak modern çağa ulaşacağını ve olası bir devrim hareketini başarı ile gerçekleştireceğini ileri

sürmektedir (Haşlak, 2020:221). Almanya ve Japonya'nın yaşadığı faşist devrimleri burjuvazinin ve köylülüğün zayıf olmasına bağlayan Moore devlete bağımlı toprak sahiplerinin faşizmin ortaya çıkmasına olanak sağladığını ileri sürmektedir. Ona göre bu durum siyasi olarak güçlü ancak ekonomik olarak zayıf bir aristokrasi ile ittifak yapan güçlü devletin varlığını göstermektedir.

Öte yandan orta sınıflara (burjuvazi) atfedilen bu olumlu rolün her zaman için geçerli olmayacağı da bir gerçektir. Örneğin; burjuvazi demokratikleşme sürecinde ilgisiz kalabilmekte ya da hızlı sanayileşme, sosyal hayatta aşılamayacak olumsuzluklar yaratarak, uyum yerine çatışma ortamı oluşturabilmektedir. Çünkü demokratikleşme olgusunda örnek alınacak ülkelerin hepsinde burjuvazi aynı rolü üstlenmemiş ve burjuvazinin diğer sınıflarla olan ilişkileri de her ülkede aynı şekilde olmamıştır. Burjuvazinin rolünü ülkelerin kendine özgü sosyo-kültürel koşulları belirlemiştir. (Akgün&Özşahin, 2011:47).

Moore'un, başlattığı bu akım; sınıfsal analizlere yeterince önem vermesi bakımından ilgi görmüşse de bireylerin iradelerini neredeyse yok sayması nedeniyle eleştirilmiştir. Ayrıca, demokratikleşmenin tüm evrelerini analiz etmemesi de kuramın eleştiri alan bir başka yönü olmuştur. Kuram, demokrasiye geçiş evresini detaylıca incelemiş ancak konsolidasyon (sağlamlaşma) evresini incelememiş hatta önemsememiştir. Halbuki her demokrasiye geçen ülkede konsolidasyon gerçekleşmeyebileceğinden demokratikleşme süreci de tamamlanamayabilir (Sayarı&Bilgin, 2013:90).

1.1.5.3. Geçiş Kuramı

Dankwart Rustow'un "Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model (1970)" isimli makalesiyle birlikte demokratikleşme olgusunu açıklayan yeni bir kuram daha doğmuştur. "Geçiş teorisi" adı verilen bu yaklaşıma göre demokrasiye geçiş üç safhada gerçekleşebilecek bir süreçtir.

Bu safhalardan ilki hazırlık safhasıdır. Toplumdaki farklı sosyal yapıların birbirlerine üstünlük sağlamak için mücadele ettiği, siyasi elitler arasındaki pazarlık sürecinin başladığı aşamadır. İlk safhada; askeriye, burjuvazi, sivil toplum örgütleri gibi farklı gruplar arasında keskin bir siyasi kutuplaşma ve mücadele vardır.

İkinci safha karar alma safhasıdır. Farklı düşüncelerdeki siyasal elitlerin birbirlerini ortadan kaldıramayacaklarını anlayıp çeşitlilik içinde birlik olma konusunda karar aldıkları aşamadır. Öncelikle milli birliğin sağlanması gereği kabul edilmiş, farklılıklar içselleştirilerek demokrasi kurumsallaştırılmaya başlamıştır.

Üçüncü safha uyum safhasıdır. Demokrasi toplumun tüm kesimleri tarafından kabul edilmiş siyasiler ve vatandaşlar gerek davranışları gerek düşünceleriyle yeni demokratik düzene uyum sağlamaya başlamışlardır (Rustow, 1970:360).

Rustow'a göre demokrasinin doğuşu için vazgeçilmez bileşenler vardır. Bunlardan ilki ve demokratikleşmenin ön şartı milli birlik duygusunun var olmasıdır. Toplumda yaşayan tüm kesimler belli ortak değerler etrafında toplanmalı, topluma aidiyet kriterleri konusunda aralarında anlaşmaya varmış olmalıdırlar. Çünkü millet bilincinin olduğu bir ülkede siyasi iç çatışmalar yaşanmaz ve toplumdaki tüm farklılıklar kendi siyasi düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilirler. Bu da o ülkenin demokratikleşme yolunda emin adımlarla ilerlediğinin önemli bir göstergesidir. Bir diğer husus demokratik kuralların bilinçli bir şekilde benimsenmesi koşuludur. Hem politikacılar hem seçmenler bu kuralları kabullenmeli ve uygulamalıdırlar.

Demokratikleşmeyi, siyasal elitlerin düşüncelerine bağlayan bu anlayışın temel eksikliği fazla elitist olması ve ekonomik, tarihsel, yapısal faktörleri göz ardı etmiş olmasıdır.

1.1.6. Demokratikleşmenin Uluslararası Boyutu

Demokrasilerin gelişimini etkileyen dış unsurlar bölgesel/uluslararası örgütler, uluslararası sivil toplum ve uluslararası sistem olarak sayılabilir. Devletler arasında belirli kurallara ve etkileşim türlerine göre geliştirilmiş ilişkiler ağı olarak tanımlanan uluslararası sistem demokratikleşme sürecinde şüphesiz önemli bir yer tutar. Soğuk Savaşın son bulması ile Sovyet baskısından kurtulan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokrasiye geçişleri bu durumu açıklar niteliktedir.

Carles Boix (2011) "Democracy, Development and The International System" adlı çalışmasında uluslararası sistemin demokrasi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Uluslararası sistemi güçlü demokrasilerin olduğu sistem, demokratik olan ve olmayan yapıların birlikte yer aldığı çift kutuplu sistem, otoriter yapılardan oluşan sistem olmak

üzere üç gruba ayıran Boix, bu sistemleri kişi başı gelir ekseninde değerlendirerek birtakım sonuçlara ulaşmıştır. Demokratik değerlerin hâkim olduğu bir uluslararası sistemde kişi başı gelirin 1000 dolardan 12000 dolara yükselmesi demokratikleşme düzeyinde %50 oranında bir iyileşme yaratmaktadır. Demokratik-antidemokratik unsurların hemen hemen eşit etkiye sahip olduğu bir uluslararası sistemde ise gelir seviyesinde aynı orandaki artış demokratikleşme düzeyinde sadece %15 oranında bir iyileşme sağlamaktadır. Otoriter unsurların hâkim olduğu sistemler için Sovyetler Birliğinin etkisinde kalan ülkeleri baz alan Boix ekonomik kalkınmaya rağmen demokratikleşme düzeyinde gerileme olduğunu ileri sürmektedir (Boix, 2011:825) Yani bir sistemin hedeflenen demokratikleşme düzeyine ulaşmasında içinde bulunduğu uluslararası sistemin etkisi büyüktür. Antidemokratik bir uluslararası düzende demokrasiyi geliştirmeye çalışan bir sistem çevresinden olumsuz etkilenerek maalesef hedeflenen demokratik seviyeye ulaşamamaktadır.

Devletler arasındaki ilişkilerin ulusal sınırları aştığı ve sınırların giderek ortadan kalktığı küreselleşen dünyada uluslararası sistemi etkileyerek demokratikleşmeyi teşvik eden pek çok uluslararası aktör vardır. Bunlar Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF ve Avrupa Birliği vb. gibi ulusüstü örgütlerdir (Aksu, 2022:81). 2. Dünya savaşından sonra kurulan ve devletler arasında yaşanan sorunları barışçıl yollarla çözmeyi amaç edinen Birleşmiş Milletler örgütü yaptığı faaliyetlerle yönetimlerin demokratikleşmesine de katkı sağlamayı amaçlamaktadır. BM Antlaşmasının 55. maddesinde (www.un.org); tüm halklara eşit haklara sahip olarak kendi kaderlerini tayin edebilecekleri koşulların oluşturulması, refah seviyesinin yükseltilmesi, tam istihdamın sağlanması, dil, din, ırk ayrımı yapılmaksızın tüm insanların temel hak ve özgürlüklerinin korunması konularında destek sağlanacağı hususu yer almaktadır. Örgüt ekonomik kalkınmanın demokrasiyi geliştireceği düşüncesinden hareketle pek çok ülkeye maddi destek sağlamaktadır (Vijapur, 2019:75). Ancak örgütün gerek dünya barışını sağlamada gerekse demokrasiyi teşvik etmedeki etkinliği tartışmalıdır.

Demokratikleşme çalışmalarına katkı sağlayan iki önemli kuruluş olan IMF ve Dünya Bankası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'yı yeniden ayağa kaldırmak ve dünyayı ekonomik buhrandan çıkaracak finansal desteği sağlamak amacıyla

kurulmuştur. Küresel ekonomik istikrarı sağlama görevini IMF hükümetlere ve özel sektöre maddi ve teknik destek sağlama görevini ise Dünya Bankası üstlenmiştir (Metin, 2013:213-214). Özellikle 1980’li yıllardan itibaren az gelişmiş ülkeler için IMF-Dünya Bankası ikilisi tarafından önerilen yapısal uyum programları demokratik reformların uygulanmasını da içermektedir. Gelişmekte olan ülkelere yapılacak parasal desteği “koşulluluk” ilkesi çerçevesinde gerçekleştiren bu iki kurum paranın amacı dışında kullanımını önlemek istemektedir. Bu nedenle yapılan yardımlar belli koşullara tabidir: ekonomik yapıya ilişkin düzenlemeler, kamu politikalarında şeffaflığın artırılması, yolsuzluğun önlenmesi, hükümetin hesap verebilirliği gibi koşullar bunlardan en önemlileridir. Başta yapısal uyum programları adı altında sayılan bu koşullar 90’lı yıllarda “yönetişim” kavramı ile anılmaya başlanmıştır. Kavram olarak ilk kez Dünya Bankasının 1989 yılında yayınlanan bir raporunda yer alan yönetim; hesap verebilirlik, şeffaflık, bağımsız yargı ve hukukun üstünlüğü gibi faktörler çerçevesinde bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarını etkin şekilde kullanabilmesi olarak tanımlanmıştır (World Bank, 1989:60).

Yönetişimin en kısa ve en kapsayıcı tanımı yönetimin demokratikleşmesi olarak ifade edilebilir. Neoliberalizmin 1990’lı yıllarda siyasal, yönetsel, sosyal ve iktisadi alanlarda vadettiği büyümeyi gerçekleştirememesi yönetim olgusunu ön plana çıkarmıştır. Pek çok ülkede yaşanan işsizlik, enflasyon, yoksulluk gibi sorunlar iktisadi kalkınmanın devamlılığının sağlanamamasında devlet-piyasa ikiliğinin etken olduğu görüşünü ortaya koymuştur. Çözüm olarak ise bu ikiliği dengelemek üzere sivil toplumun devreye girmesi düşünülmüştür. Devlet, özel sektör ve sivil toplumun planlama, düzenleme, denetleme gibi işlevleri ortaklaşa yürüttüğü sistemdir yönetim. Siyasal sistem açısından değerlendirildiğinde; müzakereci demokrasi anlayışı ile gelişen katılımcı kültürün yönetsel boyuta aksetmesi olarak ifade edilebilir (Eryiğit&Sarıca, 2018:66). Yönetişimin bir ülkede uygulanabilmesi için “aktif yurttaşlık bilinci” ve “örgütlü toplum yapısı” gibi kriterlerin o ülkede geçerli olması gerekmektedir. Burada da katılım ve katılıma imkân tanıyan demokrasi önem kazanmaktadır. Bireysel ya da sivil toplum olarak kamu politikalarının belirlenmesi, denetlenmesi, uygulanması sürecinde yasal güvence altında katılım sağlanabilmesi için demokratikleşmede belli bir seviye yakalanmış olmalıdır (Sobacı, 2007:229).

Yönetişim kavramı olarak Türkçe literatüre 1996 yılında İstanbul'da düzenlenen Habitat-II konferansı ile girmiştir. Bu konferansta yönetim kapsamında kentsel inovasyon için kamu-özel sektör ve vatandaşların ortaklıklar kurmaları ve bu ortaklıklarla elde edilen başarıları analiz edip, değerlendirerek yaymaları üzerinde durulmuştur. Bu ortaklık anlayışı ile birlikte kurumsal gelişim ve kapasiteyi artırarak toplum temelli kalkınmayı teşvik etmek, şeffaf-hesap verebilir yönetim anlayışını uygulamaya koymak amaçlanmıştır (Habitat II, 1996).

Yönetişim Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren uygulama alanı bulmuştur. 1990'lı yılları yüksek enflasyon, işsizlik ve ekonomik sorunlarla geçiren Türkiye 17 Ağustos 1999 depremi, Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan ekonomik krizler ile finansal açıdan darboğaza girmiştir. Ekonomik ve siyasi krizde olan Türkiye 90'lı yılların sonunda yönünü batıya çevirmiş, IMF-Dünya Bankası ve Avrupa Birliği ile ilişkilerini geliştirecek demokratik reformlar yapmaya başlamıştır. 1999 yılında IMF ile stand-by anlaşması imzalanmış aynı yılın aralık ayında AB ile tam üyelik müzakereleri başlamıştır. Ekonomik sorunların üstesinden gelmek için yapılan reformlar ile demokratik yönetim standartlarını yakalama noktasında önemli değişiklikler yapılmıştır.

Avrupa Birliği aday ülkelerdeki demokrasileri geliştirme çalışmalarını siyasi koşulluluk üzerinden yapmaktadır. AB'nin koşulluluğu belirgin olarak Soğuk Savaş sonrası Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe katılma süreçlerinde ortaya çıkmıştır. Komünist düzenden liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan bu ülkelerin Birliğe uyum sağlamaları için detaylı bir inceleme yapılmak istenmiştir. Önceki genişlemelerde adil ve özgür seçimler, seçme seçilme hakkı, demokratik anayasalar gibi temel unsurlar dikkate alınırken yeni süreçte azınlık haklarından kadın-çocuk haklarına, kamu mali yönetiminden yolsuzlukla mücadeleyle kadar pek çok unsur koşulluluk kapsamına girmiştir. 1993 yılında yapılan Kopenhag Zirvesi'nde "Kopenhag Kriterleri" olarak isimlendirilen bu koşullar Birliğin genişleme ön koşulları olarak kabul edilmiştir (Erdenir, 2012:98-99). AB üyelik süreci aday ülkeler bakımından demokrasi ve insan hakları öncelikli olmak üzere toplumsal ve siyasal hayatın pek çok alanında dönüşüm içermektedir.

1.1.7. Demokratik Konsolidasyon

Demokratik konsolidasyon, demokrasiye yeni geçmiş ülke rejimlerinin demokrasiyi benimsemesi, kurumsallaştırması, demokrasinin niteliğini ve kalitesini artırarak ileri demokrasi seviyesine ulaşması demektir. Demokrasiyi kurmak ne kadar zorsa onu yaşatmakta o derece zor ve önemlidir. Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu kaliteli demokrasiye ulaşmakta zorlanmaları, buna engel olan sorunları tam olarak çözememiş olmalarıdır. Bu sorunlar; meşruluk sorunları, demokratik değerlerin halk tarafından benimsenmemesi, askeri vesayet, seçimlerin güvenliği ve siyasal kültür şeklinde sıralanabilmektedir (Akgün, 2008:4-7).

Demokratik konsolidasyon, bir ülkedeki demokrasinin sadece kurumsal yapısını değil, aynı zamanda toplumun demokratik değerleri ve normları benimsemesini de içerir. Bu süreç, siyasi istikrarın sağlanması, toplumsal katılımın artması ve demokratik kurumların güçlenmesi açısından hayati öneme sahiptir. Ayrıca demokratik konsolidasyon, toplumda güvenin oluşmasına ve siyasi rekabetin sağlıklı bir şekilde işlemesine katkıda bulunur.

Demokratik konsolidasyon bir dizi unsur içerir:

- Kurumsal Yapı: Demokratik kurumların bağımsızlığı, etkinliği ve hesap verebilirliği demokratik konsolidasyonun önemli unsurlarıdır. Bağımsız yargı, serbest medya ve güçler ayrılığı ilkesi bu unsurların başında gelir.
- Katılım ve Sivil Toplum: Demokratik konsolidasyon, aktif bir sivil toplumun varlığına dayanır. Vatandaşların siyasi süreçlere katılımı, demokrasinin sağlıklı işlemesi için önemlidir. Sivil toplum kuruluşları, demokratik değerleri yayma, toplumsal bilincin artırılması ve hükümetin hesap verebilirliğini sağlama konusunda önemli rol oynarlar.
- Hukukun Üstünlüğü: Hukukun üstünlüğü ilkesi, demokratik konsolidasyonun temel taşlarından biridir; tüm bireylerin yasalar önünde eşit olduğunu ve devletin hukuki süreçlere saygı gösterdiğini garanti eder.
- Meşruiyet: Demokratik devletin toplum içindeki meşruiyeti ile demokratik konsolidasyon arasında sıkı bir ilişki vardır. Demokratik devletin

sınırları ve temel yapıları ile ilgili meşruiyet duygusunun zayıflığı konsolidasyon sürecinin tamamlanmasını zorlaştırmaktadır.

- Ekonomik Büyüklük: Kişi başına düşen milli gelirdeki artışla ekonomik kalkınma payının geniş halk kitlelerine yayılması ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sonlandırılmasına yönelik çalışmalar demokratik konsolidasyon sürecini hızlandıran önemli etkenlerdir. Ekonomik kalkınma konsolidasyon sürecinin önemli enstrümanlarından.

Demokratik konsolidasyona giden yolun doğrusal adımlardan oluşan basit bir yol olmadığını savunan düşünürler bu konuda çözülemeyen bazı sorunlardan bahsetmişlerdir. Bunlardan ilki; demokratik konsolidasyonun devletin ve devlet kurumlarının meşruiyetine bağlı olduğu görüşüdür. Burada asıl soru devletin ve kurumların daha meşru hale gelmesine neyin yol açtığına tespit edilmesidir. İkinci sorun; demokratik konsolidasyonda hangi faktörlerin daha önemli olduğu konusunda bir uzlaşımın olmamasıdır. Farklı zaman dilimlerinde farklı ülkelerde gerçekleşen konsolidasyon o ülkenin ve o zamanın koşullarına göre şekillenmektedir. Bir diğer sorun ise gerçeklerin her zaman teoriye uymamasıdır. Ekonomik refahın demokratik konsolidasyon ile yakın ilişkisi yaygın kabul görse de ekonomik refaha rağmen liberal demokrasiyi benimsemeyen ülkeler için bu teori geçerli değildir (Polidano, 2002:262-264).

Demokrasi birçok gelişmekte olan ülkede başlangıçtaki beklentileri karşılayamamıştır. Demokratik seçimler yapılmış, seçim sonuçlarına göre hükümetler kurulmuş, demokratik kurumlar oluşturulmuş ancak geleneksel yönetim yapısı da gücünü kaybetmemiştir. Politikacıların güçlü konumu, patronaj ilişkiler, yolsuzluk ve kayırmacılık hüküm sürmeye devam ettikçe demokrasinin gerçek etkisi ortaya çıkamamıştır. Bu durum yani demokrasinin etkisizliği nihayetinde bir konsolidasyon sorunudur. Her ne kadar kurumsal düzeyde demokratik yapılar oluşturulmuşsa da tabandan gelen davranışlar düzeyinde bir kabulleniş olmamıştır.

Demokratik konsolidasyon demokrasiye geçiş sürecinin tamamlanması gerektiğini ifade eder. Konsolide olan bir demokraside otoriter rejime dönüş ya da demokrasinin çökmesi riski yok denecek kadar azdır (Güngen, 2010:57). Gelişmekte

olan ülkelerde konsolidasyon sürecinin tamamlanamaması noktasında bazı direnç unsurları vardır. Bunlardan biri siyasal kültürdür. Siyasal kültür; herhangi bir toplumda yaşayan kişilerin siyasal alana karşı ilgi, tutum ve davranışlarının bütünü olarak ifade edilmektedir. Her toplumun kendine özgü bir değerler sistemi vardır ve bu nedenle davranışın kişisel temelleri her kültürde farklı bir görünüm kazanır. Bu alandaki en temel çalışma ABD, Almanya, İngiltere, İtalya ve Meksika olmak üzere beş farklı ülkede siyasal kültür araştırması yapan Almond ve Verba'ya aittir (Özer, 1996:84). The Civic Culture (1963) adlı eserlerinde; bir toplumun değer sistemiyle o sistem içerisinde yaşayan kişilerin siyasal davranışları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu araştırma sonucunda üç farklı siyasal kültür seviyesi saptamışlardır: yerel (yöresel, parokiyal), tebaa (uyrukluk) ve katılımcı kültür.

Bahse konu üç kültür tipinden her birinin belli bir siyasal yapı ile ilişkisi olduğu ileri sürülmektedir. Yerel kültür yoğun bir şekilde âdem-i merkeziyetçi düzene sahip geleneksel yönetim yapısına uygun düşmektedir (Akgün, 2008:10). Yerel kültürde uzmanlaşmış siyasi roller yoktur. Reislik, şeflik gibi yerel topluluklara özgü roller geçerli olup siyasi eğilimlerle dini/sosyal eğilimler birbirinden ayrı değildir. Bu kültür tipinde toplumun siyasi sistem tarafından başlatılacak bir değişim beklentisi yoktur. Öyle ki bu kültürün insanları bir siyasal sistemin varlığının bile çoğunlukla farkında değildirler. Merkezi bir siyasi sistemin varlığını kabul edenler ise ona karşı olumsuz ya da ilgisizdirler. Çünkü onunla ilişkilerini düzenleyecek herhangi bir normu içselleştirmemişlerdir.

Tebaa kültürü merkeziyetçi düzene sahip, otoriter yönetim yapısına uygun düşen kültür tipidir. Bu kültürde insanlar siyasal sistemin varlığından haberdarlar ve sistemden gelen emirleri yerine getirirler. Siyasal sisteme karşı olumlu ya da olumsuz bir düşünce benimseyebilirler ancak bunu göstermek için aktif bir katılımı yoktur. Siyasal sisteme olan ilgi bilişsel olmaktan ziyade duygusal ve normatiftir.

Katılımcı kültür ise siyasal eşitliğe sahip yurttaşların etkin katılım sağladığı demokratik yönetim yapısına uygun düşmektedir. Bu kültür tipinde toplum üyeleri siyasi/idari yapılara ve süreçlere açık bir şekilde katılım sağlamaktadırlar. Katılımcı kültürün bireysel üyeleri çeşitli siyasi görüşlere olumlu ya da olumsuz şekilde

yönelebilir, bu yönelimlerine ilişkin duygu ve değerlendirmelerini aktif bir katılımı ifade edebilirler.

Almond ve Verba siyasi kültüre ilişkin yaptıkları bu üçlü sınıflandırmada bir kültür tipinin diğerini reddetmediğini aksine kapsadığını öne sürerler. Örneğin tebaa kültürüne tabi bir toplumun birincil ve samimi yapılara yönelik yönelimleri ortadan kalkmaz. Soy gruplarına, dini ritüellere ve kırsala özgü yönelimlere siyasal idareyi benimseyen tebaa yönelimi eklenmiş olur. Aynı şekilde katılımcı kültür tipi yerel ve tebaa kültür tipinin yerine geçmez. Aksine onlara eklenerek hem siyasete aktif katılan hem otoriteye tabi olan hem de birincil grupların üyesi olan toplum yapısını ortaya koyar. Ancak katılımcı kültür tipinin benimsenmesi daha önceki yönelimleri etkileyerek düşünce yapısını demokratikleşme yönünde değiştirmektedir (Almond&Verba, 1963:16-18).

Almond ve Verba'nın çalışmalarında yer alan kültür tipolojilerinde de görüldüğü üzere demokrasi en alt seviyede de olsa katılımcı bir kültür gerektirmektedir. Katılımcı kültür – demokrasi ilişkisine bakıldığında katılımcı kültürün demokratik rejimi sağlamasından ziyade demokratik rejimin mutlak bir katılımcı kültürü zorunlu kıldığı söylenebilir. Toplum üyelerinin mevcut sistem içerisinde arzu ve isteklerini belirtme iradesi göstermesi beklenmektedir (Özer, 1996:85).

Demokratik konsolidasyon ve siyasal kültür ilişkisi çerçevesinde yukarıda yapılan açıklamalardan yola çıkarak Türkiye ile ilgili şunları söyleyebiliriz: Yaklaşık seksen yıllık bir demokrasi geçmişi olan Türkiye bu tecrübesine rağmen kurumsallaşmış, pekişmiş yani konsolide olmuş bir demokrasi seviyesine ulaşamamıştır. Bunun nedenleri; merkeziyetçi bir devlet anlayışı, devletçi bir ekonomik sistem, zayıf bir orta sınıf ile etkisiz bir işçi sınıfının varlığı şeklinde sıralanabilmektedir. Öte yandan demokratik konsolidasyon sürecini tamamlayamasa da demokrasisiz de yaşayamayan bir Türkiye'nin varlığı da yadsınamaz bir gerçektir. Demokrasi ve askeri rejim arasında yaşanan gidiş gelişlerde otoriter rejimde kalıcı olmama yönündeki çabalar bu durumu kanıtlar niteliktedir (Sunar, 2010:24).

1. 2. Vesayet Kavramı

Bu başlıkta vesayet kavramının tanımı ve demokrasi ile olan paradoksal bağı, vesayetçi demokrasi ile askeri vesayet kavramları üzerinde durulacaktır.

1.2.1.Vesayet Kavramının Tanımı

Vesayet kavramı hukuksal bir terim olup Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğünde “*Küçük veya kısıtlıların haklarının korunması amacıyla özel hukuk tarafından düzenlenen ve bir kamu hizmeti niteliğini taşıyan kurum*” (Hukuk Sözlüğü, 13 Haziran 2025) şeklinde tanımlanmıştır. Bu hukuki kurum sayesinde, hukuksal işlemleri yapamayacak durumda olan kişilerin kişisel ve mali menfaatlerinin korunması görevi -hukuki mercilerin gözetiminde olmak üzere- gerçek ya da tüzel kişiler tarafından sağlanmaktadır (San, 1996:285, Koç, 2005:99).

Özel hukuk alanında bireylere ilişkin geliştirilen bu koruma mekanizması siyaset bilimi için de ilham kaynağı olmuş ve literatürde “vesayetçi demokrasi” adı verilen bir kavram geliştirilmiştir. Buradaki vesayet “*halkın iradesinin sınırlandırılması ve karar alma süreçlerinin belirli seçkin kurumlar veya aktörler tarafından denetlenmesi*” anlamına gelmektedir. Vesayetçi demokrasi ise halkın kendi kaderini tayin etme konusunda doğru kararlar alamayacağı varsayımından hareketle bazı yetkin kişi ya da kurumların halk üzerinde “vasi” rolü üstlenerek, onlar adına “en doğru kararları aldığı” bir yönetim modelidir.

Vesayet düşüncesinin temeli, toplumun tüm kesimlerinin siyasal karar alma sürecine etkin katılımının sakıncalı olduğu inancına dayanmaktadır. Buna göre halk seçimlere katılabilir, siyasi otoriteyi belirleyebilir ancak onu kontrol edip denetleyecek kapasitede değildir. Bu görevi ancak kendilerinin kurucu iradenin devamı ve koruyucusu olarak gören vesayet kurumları yapabilir (Linz & Stepan, 1996). Dolayısıyla halkın seçtiği aktörler görünürde iktidar iken gerçekte ordu, yargı ve bürokrasi gibi vesayet makamlarının baskısı altında görevlerini sürdürmektedirler.

Türkiye’de vesayet in en güçlü aktörü ordu olmuştur. Anayasa mahkemesi ve yargının da desteği ile yıllarca siyasi iktidarları kontrol altında tutan silahlı kuvvetler, iç siyaseti dizayn etme işini kendine görev edinmiştir. Halk egemenliği ilkesine zarar

veren bu yöntem demokrasinin gelişip kurumsallaşmasını engelleyerek, demokratik konsolidasyon sürecini de sekteye uğratmıştır.

1.2.2. Vesayet- Demokrasi İlişkisi

Demokrasi kabaca, halkın kendi seçtiği temsilciler aracılığıyla egemenliği kullandığı bir yönetim biçimidir. Huntington (Huntington, 2011:21-23), en üst karar vericilerin halk tarafından seçilmesinin demokrasinin özü, serbest, açık ve dürüst seçimlerin gerçekleştirilmesinin ise demokratikleşme sürecinin en önemli adımı olduğunu belirtir ve demokrasiyi tanımlamak için birkaç noktaya daha dikkat edilmesi gerektiğini vurgular. Ona göre, demokrasi tanımı sadece seçimlere indirgenmemeli, özgürlük, eşitlik, adalet gibi unsurları gözetilen istikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokratik yönetim inşa edilmelidir. Toplum tarafından seçilen siyasi liderlerin iktidarın gerçek sahibi olup olmadıkları hususunun önemine de dikkat çeken Huntington, böyle bir durumda gerçek demokrasiden bahsedilemeyeceğini belirtmektedir.

Demokrasilerde seçilmiş karar vericiler iktidarlarını sınırsız kullanmazlar; toplumdaki diğer gruplarla paylaşırlar. Ancak bu paylaşım seçimle iş başına gelen idarecileri, demokratik olmayan yollarla seçilmiş bir grubun iktidarının gölgesinde bırakıyorsa o sistemin demokratikliği risk altında demektir (Huntington, 2011:22).

Huntington'un dikkat çektiği bu durum vesayetin, demokrasinin halk egemenliği ilkesini nasıl sınırladığını açıklamaktadır. Öyle ki, vesayetçi yapılar, halkı "olgunlaşmamış" ya da "tehlikeye açık" görerek karar alma süreçlerinden dışlayarak "seçkin" kurumların (ordu, yargı, bürokrasi) bir "vasi" gibi siyasi süreçleri denetlemesini savunmaktadırlar.

Duverger'de demokrasiyi halkın adil ve serbest seçim yoluyla yöneticileri seçtiği bir sistem olarak tanımlamakla birlikte bu durumun halkın kendi kendini yönettiği anlamına gelmediğini belirtmektedir. Ona göre bazı ülkelerde demokrasi biçimsel olarak var olsa da gerçekte iktidarın sahibi seçilmiş temsilciler değil, vesayetçi kurumlardır (Duverger, 1974:538). Duverger Huntington'dan farklı olarak

vesayet sisteminin demokrasi için tehlike arz etmediğini aksine demokrasiye geçişi kolaylaştırdığını savunmaktadır.

Vesayetçi demokrasi Türkiye'nin de uzun yıllar maruz kaldığı bir yönetim modeli olmuştur. Vesayet, kısa vadede düzen sağlayıcı gibi görünse de yerleşmesi ve uzun vadeli olması durumunda demokratik gelişmeyi ve siyasal meşruiyeti zayıflatan bir olgudur. Dolayısıyla sağlıklı bir demokrasinin inşası, vesayetçi yapılardan arınmış, halk egemenliğine dayanan katılımcı ve hesap verebilir bir siyasal sistemle mümkündür.

1.2.3.Vesayetçi Demokrasi

Halk egemenliği ile bu egemenliğin sınırlandırılmasını ifade eden demokrasi ve vesayet kavramları aralarındaki paradoksal bağ ile demokrasinin bir alt türü olarak birlikte anılmaktadırlar. Vesayetçi demokrasi olarak literatüre geçen bu birliktelik, halkın siyasal karar alma süreçlerine katılımını sınırlayan ve seçilmiş temsilcilerin iradesini denetleyen kurumların etkin olduğu bir yönetim modelini işaret etmektedir.

Vesayetçi demokrasi hakkında ilk sistemli çalışmanın Edward Shils (1965) tarafından yapıldığı ileri sürülse de Özpek, kavramın ilk kez 1960 yılında Seymour Martin Lipset tarafından “kılavuzlu demokrasi” ile eş anlamda kullanıldığını belirtmektedir (Özpek, 17 Ocak 2021). Birbirine büyük benzerlik gösteren iki sistem arasındaki en belirgin fark vesayetçi demokraside kurumsal elitlerin, kılavuzlu demokraside ise tek kişi/partinin söz sahibi olmasıdır (Levitsky&Way, 2010).

Vesayetçi demokrasi kavramının toplumsal ve kültürel temellerini analiz eden Shils, Asya ve Afrika'da bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler üzerinden yaptığı değerlendirmelerde, bu devletlerin inşasında modernleştirici elitlerin (entelektüeller, bürokratlar, askerî liderler) merkezi bir rol üstlendiğine dikkat çekmektedir. Ona göre, halkın siyasal katılım kapasitesine dair duyulan güvensizlik, bu elitleri toplum adına karar alma ve düzen kurma işlevine yöneltir. Böylece, halkın yerine düşünen ve onu yönlendiren bir “korumacı otorite” anlayışı çerçevesinde, demokratik değerlerle çelişen ancak modernleşme adına meşrulaştırılan vesayetçi bir siyasal düzenin kurulmasına neden olur. Shils ayrıca, bu tür toplumlarda meşruiyetin kaynağının

halkın seçiminden ziyade devleti yöneten elitlerin performansına dayandığını belirtir (Shils, 1960).

Vesayetçi demokrasi kavramının gelişiminde halkın yetersizliği düşüncesi kadar etkili olan bir diğer yaklaşım da “korumacı otorite” anlayışıdır. Yönetim görevinin, kendini toplumun iyiliği için adanmış ve bilgi birikim açısından toplumun diğer üyelerinden daha üstün kişilere verilmesi idealine dayanan bu düşünce sıradan insanların kendilerini yönetmeye muktedir olmadıklarını ileri sürer. Bu düşüncede, koruyuculuğu üstlenen seçkinler ile yönetilenler özsel olarak eşit kabul edilmekle birlikte koruyucuların genel olarak neyin iyi olduğu ve ona nasıl ulaşılacağı konularında bilgisel üstünlük sahibi oldukları vurgulanmaktadır (Dahl, 2001:74).

Dahl, yönetme yetkisinin -herkesin iyiliğine ve çıkarlarına hizmet etme amacı taşıdığını ileri süren- koruyuculara verilmesi yaklaşımını demokratik düşüncenin en önemli düşmanlarından biri olarak değerlendirmektedir. Hükümet yetkililerinin uzmanlardan yardım alması elbette normal ve kabul edilebilir bir durumdur ancak son söz sahibinin yine hükümet yetkilileri olması şartıyla diyor Dahl, hükümet kararlarının seçkinler sınıfı tarafından denetlenmesinin demokrasi açısından kabul edilemeyeceğinin altını çizmektedir (Dahl, 2001:74).

Vesayetçi demokrasiyi, halk tarafından seçilmiş kişilerin yönetim görevini icra ederken seçilmemiş devlet organlarının kontrolü altında olduğu bir yönetim modeli olarak tanımlayan Güneş, bu tür demokrasilerde demokrasinin temel kurumlarına açıkça karşı durulmamakla birlikte, siyasi otoritenin her adımının kontrol altında olduğunu belirtmektedir. Ayrıca vesayetçi yapıların ancak demokrasi temelli rejimlerde geçerli olduğuna da vurgu yaparak, monarşi ya da otokrasi gibi sistemlerde vesayetten bahsetmenin anlamsızlığına dikkat çekmektedir. Çünkü yapıları gereği seçme ve seçilmenin uygulanmadığı bu rejimlerde karar mekanizmaları üzerinde etki sahibi olacak bir güç bulunmamaktadır (Güneş, 2022:365). Dolayısıyla bir ülkeyi vesayetçi demokrasi tanımına uygun kılan şey, seçimlerin düzenli olarak yapılması anlamında seçim demokrasisinin varlığıdır. Sonrasında ise yani meşru bir hükümet seçildiğinde, seçilmiş olmayan aktörler demokratik politika oluşturma sürecini kısıtlamaktadır (Kanol, 2015:65).

Kusurlu bir demokrasi modeli olan vesayetçi demokraside, rejimin koruyuculuğunu üstlenen yapıların yönetimde istikrarı sağlamak vaadiyle hareket edip esasında kendi varlıklarını devam ettirme amacı taşıdıkları görülmektedir. Elde ettikleri konumu kaybetmek istemeyen bu yapıların devamlılığında halk tarafından kabul görmelerinin etkisi önemlidir. Bu nedendir ki siyasi alana yaptıkları müdahalelerin halkın refahı için olduğunu her fırsatta dile getirirler ve halka hükümetlerin geçici kendilerinin ise kalıcı olduğu düşüncesini empoze ederler.

Vesayetçi yapıların giderek güçlendiği toplumlarda bu durumdan rahatsız olan ve kendi iradesi üzerinde başka bir gücün yer almasını istemeyen gruplar oluşabilir. Hatta bunlar bir siyasi parti olarak örgütlenerek topluma çıkış yolu sunmak üzere harekete geçebilirler. Ancak bu da vesayetçi demokrasilerde kolay kolay kabul edilecek bir durum değildir. Çünkü burada siyasetin kaderini de halk üzerinde “vasi” rolü üstlenen kurum ya da kurumlar belirlemektedir. Onların meşru gördüğü siyasi partiler iktidar yarışına girebilir onları eleştirenler ise sistemin dışına itilerek yok sayılırlar. Seçilme hakkı kapsamında iktidarı elde edenler ise ancak vesayetçi yapının belirlediği sınırlar dahilinde faaliyet gösterebilirler (Özpek, 17 Ocak 2021).

Demokrasi rejimini benimsemiş bir ülkede siyasi kurumların gelişmesi ve varlığını sürdürebilmesi için vesayetçi yapıların seçilmiş otoritenin denetimi altına alınması bir zorunluluk olup bu gerçekleşmediği sürece gerçek bir demokrasiden bahsetmek mümkün değildir. Demokrasinin özümsemiği ülkelerde devletin tüm kurumları seçilmiş hükümetin kontrolündedir ve bu sistem değiştirilemeyecek kadar kökleşmiştir.

1.2.4. Askeri Vesayet Kavramı

Askeri vesayet, silahlı kuvvetlerin veya askeri kurumların seçilmiş sivil iktidar üzerinde doğrudan ya da dolaylı şekilde baskı kurarak, siyasal karar alma sürecini kontrol etmesine denir. Vesayetçi demokrasinin bir biçimi olarak “vasi” lik görevini ordunun üstlendiği bu düzende, sivil otoritenin etki alanı ancak askerin çizdiği sınırlardan ibarettir. Askeri vesayet genellikle sivil-asker ilişkilerindeki dengesizliklerin bir sonucu olarak gelişir ve demokratik sistemin temel unsurlarından

halk egemenliği, hesap verebilirlik ve sivil denetim gibi ilkelerin aşınmasına neden olur.

Askeri vesayetin temeli, ordunun kendisini rejimin “koruyucusu” veya “bekçisi” olarak konumlandırmasına dayanmaktadır. Bu konumlandırma, genellikle tarihsel, ideolojik veya yapısal faktörlerle desteklenir. Örneğin, ordu, devletin kurucu ideolojisini (Kemalizm gibi), ulusal birliği veya seküler düzeni koruma misyonunu üstlenerek, siyasal alana müdahale etme meşruiyeti iddia edebilir. Bu meşruiyet iddiası da ordunun siyasal aktörler üzerindeki etkisini kurumsallaştırmasına dayanak oluşturur.

Silahlı kuvvetlerin sivil idareye yönelik müdahalesi doğrudan askeri darbeler, muhtıralar şeklinde olabileceği gibi, dolaylı olarak anayasal-yasal düzenlemeler veya bürokratik kurumlar aracılığıyla da gerçekleşebilir. Dolayısıyla askeri vesayet, yalnızca fiziksel güç kullanımıyla değil, aynı zamanda ideolojik baskı ve kurumsal düzenlemelerle de etkili olabilmektedir.

Askeri vesayet, demokratik kurumların işleyişi üzerinde kısa ve uzun vadede ciddi sonuçlar doğurur. Kısa vadede, siyasi otoritenin politika yapım kapasitesinin kısıtlanması, siyasal istikrarsızlığın artması gibi sorunlar ortaya çıkarken uzun dönemde ise, demokratik kültürün yerleşmesi ve kurumsallaşması süreci zarar görmektedir. Demokratikleşme sürecinin sağlıklı ilerlemesi için ordunun siyasal rolünün sınırlandırılması bir zorunluluk olup bu da demokratik kurumların ve hukuk devletinin güçlendirilmesiyle mümkündür.

Türkiye özelinde askeri vesayet, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ordunun siyasal sistemin merkezinde yer almasıyla ilişkili olmuştur. Cumhuriyetin kurucu ideolojisi Kemalizm’in koruyuculuğunu üstlenen TSK’nın “rejimi tehdit altında gördüğü durumlarda” bizzat siyasi otoritenin yerine geçerek ya da onu yönlendirerek duruma müdahil olması ve bu durumun sık tekrarlar niteliğe bürünmesi Türkiye’yi askeri vesayet rejiminin esiri yapmıştır. Ta ki 2000’li yıllara gelindiğinde AB uyum sürecinin başlamasıyla askerin sivil otorite üzerindeki gücü törpülenmeye başlamış ve yapılan anayasal/yasal değişiklikler Türkiye’nin sivilleşmesi sürecini başlatmıştır.

Ancak asıl dönüşüm yaşanan son darbe girişimi olan 15 Temmuz 2016'dan sonra gerçekleştirilmiş ve sivil-asker ilişkileri adete yeniden yapılandırılmıştır.

Askeri vesayet, demokratik rejimlerin işleyişini sınırlayan ve sivil otoritenin egemenliğini aşındıran bir yapıdır. Dolayısıyla askerin siyasal alandan çekilmesi, demokratikleşme sürecinin temel bir gerekliliğidir ve bu, yalnızca yapısal reformlarla değil, aynı zamanda siyasal kültürün de dönüşümüyle doğrudan ilgilidir.

1.3. Sivilleşme Kavramı

Sivilleşme, demokratikleşme sürecinin temel bir bileşeni olarak ele alınır ve özellikle askeri vesayet rejimlerinin hâkim olduğu toplumlarda, sivil-asker ilişkilerinin demokratik normlara uygun şekilde yeniden yapılandırılmasını ifade eder.

1.3.1. Sivilleşme Kavramının Tanımı

Sivilleşme kısaca siyasal sistem üzerinde askeri vesayet baskısının kaldırılması anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle seçilmiş sivil otoritenin karar alma süreçlerinde ordu başta olmak üzere, yargı ve bürokrasi gibi otoritelerden herhangi birinin (ya da hepsinin) etkisinde kalmaksızın hareket edebilmesine sivilleşme denir.

Öte yandan sivilleşme, vesayetçi demokrasiden tam demokrasiye geçişin temel bir ön koşulu olarak kabul edilir ve genellikle anayasal, yasal ve kurumsal reformlarla gerçekleştirilir. Özellikle, hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü ve sivil toplumun güçlenmesi gibi ilkelerin etkinliği ile bu süreç daha da ivme kazanır ve sivil idare üzerindeki vesayet güçleri etkisiz hale gelir.

İdarenin kurumsal dönüşümü yanında sivilleşme sürecine katkı sağlayacak bir diğer önemli hususta güçlü sivil toplum yapısıdır. Toplumdaki kültürel dönüşümü kapsayan bu husus demokratik değerlerin içselleştirilmesi ve orduya atfedilen “rejimin koruyucusu” inancının zayıflaması ile gelişip kurumsallaşacaktır. Sivilleşme olgusunun sivil toplum anlayışının gelişimine bağlı olduğunu ileri süren Balcı, aksi takdirde askeri vesayet kaldırılırken başka bir vesayete kapı aralanması riskinin ortaya çıkabileceğini belirtir ve sivilleşmenin yalnızca teorik ya da kurumsal yapıdaki değişikliklerle değil aynı zamanda bilinçsel değişimle mümkün olabileceğine dikkat çeker (Balcı, 2016:328).

Sivilleşme, genellikle uzun vadeli ve karmaşık bir süreçtir; çünkü yalnızca kurumsal değişikliklerle değil, aynı zamanda siyasal kültürün ve toplumsal algıların dönüşümüyle de ilgilidir. Toplumsal ve kültürel dönüşüm gerçekleşmediği sürece askeri vesayetin yerini başka vesayetçi yapılar alabileceği için sivil demokratik yönetim hedefine ulaşma amacı sonuçsuz kalacaktır.

1.3.2. Sivilleşmenin Demokratikleşme Üzerindeki Etkileri

Sivilleşme demokratik kültürün bir yansımasıdır ve sivilleşme düzeyi ile toplumun demokratikleşme seviyesi paralellik göstermektedir (Yeşil, 2018:78). İki kavramın gelişiminde de kültürel yapının önemi büyüktür. Başka bir ifade ile sivilleşme toplumda sivil kültürün, demokratiklik ise demokrasi kültürünün topluma hâkim olmasını ifade etmektedir.

Sivilleşme, bir siyasal sistemde seçilmiş sivil otoritenin güçlenmesi, seçilmemiş aktörlerin siyasal alandaki etkisinin azaltılması ve demokratik kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi sürecini ifade etmektedir. Demokratikleşme ise, bir rejimin otoriter veya vesayetçi yapılarından sıyrılarak, halk egemenliğine dayalı, hesap verebilir, çoğulcu ve hukukun üstünlüğüne bağlı bir sisteme dönüşmesi sürecidir. Sivilleşme, demokratikleşmenin temel bir ön koşulu niteliğindedir, çünkü sivil otorite üzerindeki vesayetçi yapıların etkinliği demokratik konsolidasyonu engelleyen başlıca faktörlerden biridir. Öte yandan, sivilleşmenin tek başına demokratikleşmeyi garanti etmediği de bir gerçektir. Demokratikleşme, yalnızca kurumsal reformlarla değil, aynı zamanda siyasal kültürün dönüşümü, hukukun üstünlüğünün yerleşmesi ve sivil toplumun aktif katılımıyla mümkün olan çok boyutlu bir değişim serüvenidir.

Sivilleşme, seçilmiş otoritenin siyasal karar alma süreçlerinde tam yetkili olmasını sağlayarak halkın hem yönetimde doğrudan söz sahibi olmasını hem de yönetim üzerinde hesap sorma gücünü elde etmesini sağlamaktadır. Sivilleşmenin sağladığı siyasal kontrol gücü kapsamında ordu, yargı gibi vesayetçi yapıların siyasal alanda ayrıcalıklı konum elde etmelerinin önüne geçilmektedir (Narlı, 2000:121). Bu kurumların tarafsız ve bağımsız bir şekilde işlev görmesi sağlanarak, hukukun üstünlüğü ilkesinin işlerliği güçlendirilmektedir.

Özetle, sivilleşme demokratik normların ve değerlerin toplumda kök salmasına katkı sağlar. Ordu başta olmak üzere -seçilmemiş- vesayetçi yapıların siyasi arenadan uzaklaşması, halkın yönetime katılımını artırarak egemenlik, adalet ve şeffaflık gibi demokratik değerlerin güçlenmesini doğrudan etkiler. Bu da toplumsal huzuru ve güveni artırarak, demokratik kurumların işleyişini güçlendirir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

2.1. Sivil-Asker İlişkilerinin Genel Çerçevesi

Eski çağlardan günümüze, tüm siyasi topluluklar ve özellikle modern devletler, ülkelerini dış tehditlere ve tehlikelere karşı koruma kaygısını öncelikli bir mesele olarak görmüştür. Bu amaçla devletler, sınırlarını savunmak ve ulusal güvenliği sağlamak için “milli savunma” çerçevesinde yapılandırılmış ve “ordu” olarak adlandırılan silahlı kuvvetler teşkilatlarını kurmuşlardır (Erdoğan, 1990:309). Ordu, devletin meşru şiddet kullanma tekelinin bir aracı olarak, dış güvenliği temin eden, barışa yönelik tehditleri bertaraf eden ve savaş halinde ülkeyi koruyan silahlı bir devlet kurumudur. Bu bağlamda, ordunun devletin varlığını güvence altına almadaki rolü ile devlet arasındaki ilişki, yani sivil-asker ilişkilerinin niteliği ve boyutları, temel bir öneme sahiptir.

Devleti yöneten seçilmiş sivil otorite ile silahlı gücü elinde bulunduran ordu arasındaki iletişim olarak ifade edilen “sivil-asker” ilişkileri demokratik yönetimin önemli özelliklerinden biridir. Bu ilişkide ordu ile hükümet arasındaki güç, yetki ve sorumluluk paylaşımı yapılırken demokratik yönetim ilkelerinin uygulanabilirliğinin korunması mutlak zorunluluk olup seçilmiş sivil otoritenin ordu üzerinde tam denetim kurması gerekmektedir.

Silahlı kuvvetleri seçilmiş hükümetin görevlendirdiği bir kurum olarak nitelendiren Donnithorne, silahlı gücün kullanımında da söz sahibinin yine hükümet olduğunu vurgular.

“Demokrasiler, bilinçli delegasyon (yetkilendirme), temsil ve hesap verebilirlik süreçleri aracılığıyla işler. Halk, karar verme yetkisini seçilmiş temsilcilere devreder onlar da belirli alt görevleri yerine getirmek için kendilerine verilen yetkinin bir kısmını diğer gruplara devrederler. Örneğin, ulusal güvenliği sağlamak için yetki askeriye devredilir. Bu ikinci derece yetki devrinde, seçilmiş hükümet ana kurum görevi görür ve askeriye temsilci

gibi hareket eder. Halk, seçilmiş hükümet ve ordu arasındaki bu iki kademeli yetki devri, her bir grup için eylem ve hesap verebilirlik sınırları oluşturur. Seçimlerde halka karşı sorumlu olan seçilmiş hükümet, ulusal çıkarlar doğrultusunda politika oluşturma ve güç kullanımı konusunda karar verme sorumluluğunu üstlenir. Sivil liderlerine karşı sorumlu olan ordu ise, askeri konularda tavsiyelerde bulunma, riskleri değerlendirme ve verilen görevi yerine getirme sorumluluğunu üstlenir” (Donnithorne, 2013:10).

Silahlı bir örgüt olan ordunun sahip olduğu şiddet unsurlarını tesis edilen amaç dışında bireysel hak ve özgürlüklere karşı kullanma ihtimali demokratik sistemlerin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Güvenliği sağlamakla görevli silahlı kuvvetlerin demokrasinin öngördüğü diğer kurumsal yapılar üzerinde oluşturması muhtemel risklerin yok edilmesi bu anlamda büyük önem taşımaktadır. Demokratik yönetimlerde, devletin meşru güç kullanımına ilişkin sorular, öncelikle anayasal ve yasal düzenlemeler ile kurumsal yapılar aracılığıyla çözümlenmeye çalışılır. Bu düzenlemeler, demokratik yollarla seçilmiş siyasi otoriteye, ordunun anayasa ve yasalarla tanımlı görev ve sorumlulukları dışında söylem veya eylemlerde bulunmasını engelleyecek ya da caydıracak önlemleri alma yetkisi verir (Uluçakan, 2018:82).

Demokratik sivil-asker ilişkilerinde sivil otoritenin asker üzerinde denetim yetkisinin işlerliği ile askerin siyasetin doğal işleyişine müdahil olmaması unsurları mutlak geçerli ilkelere dendir (Alabarda, 2016:8). Ordunun sivil kontrolünü değerlendiren Feaver, “Ordu, belirli bir düşmanın oluşturduğu tehdidin niteliğini ayrıntılı olarak tanımlayabilir, ancak sadece sivil yetkililer tehdit altında olup olmadıklarına ve eğer öyleyse nasıl tepki vereceklerine karar verebilir. Asker riski değerlendirir, sivil yetkililer karar verir” (Feaver, 1996:154) ifadelerini kullanmıştır. O’na göre ordu seçilen eylem planına şiddetle karşı çıkabilir, hatta bunun aksini savunmak için sağlam siyasi argüman da sunabilir ancak demokraside son söz seçilmiş otoritenindir. Huntington (1957) da Feaver’a katılır ve şöyle der; “Devlet adamının üstün siyasi bilgeliği bir gerçek olarak kabul edilmelidir. Devlet adamı, askerin ulusal felakete yol açacağını bildiği bir savaş kararı alırsa, asker, görüşünü bildirdikten sonra, bu kötü duruma boyun eğmeli ve en iyisini yapmalıdır. Demokratik sistemin sağlığı için, “sivillerin yanılma hakkı vardır. Eğer sivil liderler gerçekten kötü bir

politika kararı alırlarsa, onların üstleri olan genel halkın, bir sonraki seçimde onları sorumlu tutacağına güvenilmelidir.” Aynı şekilde sivil otorite de kendi idaresindeki orduyu olumsuz davranışlarından dolayı sorumlu tutmalıdır. Askere verilen benzersiz yetki göz önünde bulundurulduğunda sivil denetim alanının önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Ordunun demokratik sivil kontrolünün hedefi dış tehditlere karşı koyacak yeterli güce sahip, ancak iç tehdit haline gelmeyecek kadar uyumlu bir silahlı kuvvetler teşkilatı kurmaktır (Donnithorne, 2013:11).

20. yüzyılda ve özellikle Soğuk Savaş döneminde siyaset bilimi literatürüne giren sivil-asker ilişkileri kavramı hakkında çok sayıda ve çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlere kısaca değinmek hem kavramın daha iyi anlaşılması hem de konunun Türkiye özelinde değerlendirilmesi açısından katkı sağlayacaktır.

2.2. Sivil-Asker İlişkilerinde Kuramsal Yaklaşımlar

Ordunun sivil denetimi üzerine gerçekleştirilen ilk akademik çalışmalar 2. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’de başlamıştır. Sivil-asker ilişkilerinde gerekli kural ve ilkelerin belirlenmesi üzerine başlatılan bu çalışmalarda Samuel P. Huntington’un “*sivil kontrol ve denetim kuramı*” alanda öncül kabul edilmiş ve daha sonraki yaklaşımlar için temel oluşturmuştur.

2.2.1. Samuel Huntington: Sivil Kontrol ve Denetim

Samuel Huntington (1957) “*Asker ve Devlet*” (The Soldier and the State) adlı eserinde sivil-asker ilişkilerini kapsamlı bir şekilde inceleyerek siyaset bilimi literatürüne önemli bir katkı sunmuştur. Üzerinden yarım asırdan fazla zaman geçmesine rağmen etkisini ve geçerliğini koruyan bu çalışma sivil-asker ilişkilerine dair modern analizlerde dahi başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir (Feaver, 1996:158).

Huntington, sivil-asker ilişkilerini seçilmiş hükümet ile asker arasındaki etkileşim süreci olarak tanımlar ve “bağlı olduğu ülkenin askeri güvenliğini sağlamak” alanında profesyonelleşen ordunun (Kızılaslan, 2018:8) siyasal alandaki rolünün önemine vurgu yapar. Ordunun siyasal karar alma süreçlerinden uzak tutulmalı gerektiğini net bir şekilde savunur ve askerinin siyasi alana müdahalesinin sivil siyasi

kurumların denetim ve kontrol kapasitelerindeki eksikliklerden kaynaklandığını ileri sürer. (Uluçakar, 2018:194).

Silahlı kuvvetlerin sivil denetim mekanizmaları aracılığıyla siyasi otoriteye tabi kılınması gerektiğini belirten Huntington “askerin siyasi gücü asgari düzeye nasıl indirilir?” sorusunun cevabına odaklanarak iki tür denetimden bahsetmektedir: öznel (subjektif) sivil denetim, nesnel (objektif) sivil denetim.

Öznel sivil denetimden kasıt sivil grupların gücünün silahlı kuvvetlere oranla azami seviyeye çekilmesidir. Ancak sivil grupların fazlalığı, çeşitliliği ve çıkarlarının çatışması bir bütün olarak güçlerinin silahlı kuvvetlere kıyasla maksimize edilmesini imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla sivil gücün maksimizasyonu ancak belli bir sivil grup ya da gruplar için geçerli olup, bu da belirli hükümet kuruluşlarının, belirli toplumsal sınıfların ve belirli siyasi rejimler için geçerli olmaktadır. Öznel sivil kontrolde ordu, sivil otoriteye bağlılığını ideolojik veya toplumsal bütünleşme yoluyla sağlamayı hedeflemektedir. Belli bir ideoloji ya da sivil elitlerin değerlerini benimseyen asker böylece sivil idare ile uyum içinde çalışmaktadır. Bu uyumun bozulması durumunda ise ordunun siyasal alana müdahale etme riski ortaya çıkmakta ve bu da sivil-asker ilişkilerinde siviller aleyhine bozulmaya neden olmaktadır (Huntington, 2004:116).

Huntington’un önerdiği bir diğer model olan nesnel sivil kontrolde ordunun profesyonel bir kurum olarak siyasal alanın dışında kalması ve yalnızca sivil otoritenin belirlediği politikaları uygulamakla yükümlü olması beklenir. Asli görevi askeri işler olan ordu, siyasal karar alma süreçlerine dahil olmaz. Silahlı kuvvetler iç işlerinde özerk olduğu için sivil otorite de bu alana karışmaz yalnızca stratejik hedef belirler ve bunun seyrini denetler. Bu modelde silahlı kuvvetlerin temel örgütsel özelliği olan profesyonellik, askeri eğitim, uzmanlaşma ve hiyerarşik disiplin yoluyla güçlendirilir ve sivil otoriteye tabi kılınır. Huntington’un demokratik rejimler için önerdiği nesnel sivil denetim modelinde ordu, siyasal güç mücadelelerinden uzak kalarak toplumun genel çıkarlarına daha fazla hizmet etmektedir (Huntington, 2004:118).

Huntington’ın sivil kontrol ve denetim teorisi, Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde, Cumhuriyetin kuruluşundan 2000’li yıllara kadar öznel sivil

kontrol modelinin hâkim olduğu söylenebilir. Bu dönemde, Türk Silahlı Kuvvetleri, Kemalist ideolojinin koruyucusu olarak konumlanmış ve siyasal alana ideolojik bütünleşme yoluyla müdahil olmuştur.

2000’li yıllardan sonra başlayan Avrupa Birliği adaylık süreci ve iç siyasal dinamiklerin (terör, irtica, Kıbrıs meselesi) etkisi sivil-asker ilişkilerinde objektif sivil kontrol modeline yönelik bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, ordunun siyasal alandan çekilerek profesyonel bir kurum olarak sivil otoritenin denetimine tabi kılınmasını hedefleyen reformlarla kendini göstermiştir (Narlı, 2000:120). 2008 sonrası başlayan Ergenekon-Balyoz davaları dönüşüm sürecine hız katmış ve asker kıışlasına doğru çekilmiştir. Ancak 15 Temmuz 2016’da yaşanan darbe girişimi sivil-asker ilişkilerinin yapısını yeniden sorgulatmış ve kısa sürede devrim niteliğinde değişiklikler yapılmıştır. Askerin bu değişikliklere karşı uyumlu yaklaşımı bir paradigma değişimini de beraberinde getirerek askeri kültür ile sivil kültür arasındaki farkın azaltılarak, askerin hem profesyonelleşip hem de toplumla bütünleşmesini esas alan Janowitz’ci yaklaşıma geçişin ip uçları olarak değerlendirilmektedir.

2.2.2. Morris Janowitz: Toplumsal Bütünleşme ve Profesyonel Ordu

Huntington’un çalışmasının yayınlanmasından üç yıl sonra (1960), askeri sosyolojinin inşasında önemli katkıları olan bir başka isim Morris Janowitz “Professiolan Soldier (Profesyonel Ordu)” isimli eseri yayınlayarak sivil-asker ilişkilerine alternatif bir yaklaşım getirmiştir. Huntington’un aksine ordunun profesyonel bir kurum olarak toplumdan tamamen ayrışması yerine, toplumla daha yakın bir ilişki kurması gerektiğini savunan Janowitz, ayrışmanın hem gereksiz hem de imkânsız olduğunu ileri sürmektedir. Bunun iki nedeni vardır, birincisi; II. Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası ortamda sivil-asker ilişkilerinin birbirine nüfuz edecek şekilde değişmesidir. Askeri otonomide farklılık yaratan bu durum ordunun görev alanını da biçimlendirmiş ve askerin iç güvenlik unsuru olarak jandarmavari faaliyet göstermesini zorunlu kılmıştır. İkinci neden, orduya yeni katılanlar ya da ordudan ayrılıp topluma karışanlar vasıtasıyla asker ile toplum arasında meydana gelen dinamik ilişkidir. Orduya yeni katılan askerler inançlarını, değerlerini ve

görüşlerini orduya aktarırken, sosyal alanlarda kurulan etkileşim aracılığıyla askeri deneyimler de topluma aktarılmaktadır (Akal&Başpınar, 2022:111).

Janowitz, ordunun profesyonelleşmesi ile toplumun militarize olması arasında denge kurmayı hedefleyerek bu bağlamda vatandaş-asker kavramını merkeze almaktadır. Bu modelde askerler yalnızca profesyonel savaşçılar değil aynı zamanda toplumun aktif üyeleri olarak görüldüğünden vatandaş-asker hem askeri görevlerini yerine getirmekte hem de sivil toplumun değerlerini benimsemektedir. Bu ilişki ordunun toplumla bağlarını güçlendirerek demokratik hesap verebilirliği artıran bir etki yaratmaktadır. (Janowitz, 1960:418-420). Sivil-asker dünyaları arasındaki ilişkinin ayrışması durumunda asker, sivil otoritenin denetimine karşı duyarsızlaşacak, sivil otorite de askerin beklenti ve önerilerine karşı güvensizlik hissederek yabancılaşacaktır. Bu yüzden silahlı kuvvetler toplumun dokusuna işlenmeli, askerler önce vatandaş, sonra asker olarak görülmeli ve toplumla aynı fiziki ortamları, aynı kültürel değerleri paylaşmalıdır (Kızılaslan, 2018:10-11).

Janowitz'in profesyonel ordu anlayışında, ordu yalnızca savaşçı bir güç değil, aynı zamanda toplumun bir parçası olarak hareket eden, demokratik değerlere saygılı ve toplumsal uyumu destekleyen bir kurumdur. Türkiye'de bu anlayışa dayalı bir dönüşüm için ordunun profesyonelleşmesi ve toplumsal uyumu sağlayan bir sivil toplum aktörü olarak yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Zorunlu askerlik süresinin kısaltılması, bedelli askerlik uygulamasının yaygınlaştırılması ve savunma sanayiindeki teknolojik gelişmelere uyum ordunun profesyonelleşmesine ağırlık verildiğini gösteren gelişmelerdir. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası gerçekleştirilen askeri okulların yapısının sivilleşmesi, jandarma ve sahil güvenliğinin İçişleri Bakanlığı'na bağlanması gibi düzenlemeler ise ordunun sivil otoriteye daha sıkı bağlanmasını sağlamıştır. Bu değişim, Janowitz'in yakınlaşma kuramına uygun bir dönüşüm olarak yorumlanabilir, çünkü ordu üzerindeki sivil denetim güçlenmiş ve profesyonelleşme yolunda dönüşüm başlamıştır.

2.2.3. Rebecca L. Schiff: Uyum Teorisi

Sivil-asker ilişkilerini günümüz koşulları çerçevesinde değerlendiren Schiff, kurumsal yapı yanında ilişkilere zemin oluşturan kültürel boyutu da kapsayan teorik

bir model geliştirmiştir. Huntington'un yaklaşımını "ayrılık teorisi" olarak ifade eden ve eleştiren Schiff'in yaklaşımını literatürde "uyum teorisi" olarak isimlendirilmiştir.

Schiff, ayrılık teorisinin öngördüğü sivil ve askeri kurumların birbirinden ayrılması ve sivil otoritenin ordu üzerinde hâkimiyet kurarak iç askeri müdahaleyi önlemeye çalışmasını eleştirerek ordu, siyasi elitler ve toplum arasında uzlaşma ve ortak amaçlara dayalı uyum yaklaşımını savunmaktadır. Bu üç aktör arasındaki uyum dört gösterge üzerinde sağlandığı takdirde askerin sivil otoritenin alanına müdahale riski de en aza inecektir (Schiff, 1995:12).

Subay kadrosunun bileşimi uyumun birincil göstergesidir. Toplumun çeşitli kesimlerini temsil eden subayların toplumsal aidiyetleri konusunda sağlanan mutabakata dikkat çeken Schiff, subayların sadece toplum ile ordu arasında değil, aynı zamanda ordu ile hükümet arasında da kritik bir bağ oluşturduklarını vurgulamaktadır. İkinci gösterge olan siyasi karar alma süreci, belirli bir hükümet biçiminden bağımsız olarak ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında bütçe, donanım gibi konularda mutabık kalınmasını ifade etmektedir. Uyumun üçüncü göstergesi askere alma yöntemidir. Askerlik görevinin yerine getirilmesinde zorunluluk ve gönüllülük unsurları belirlenirken toplumun ikna edilmesi yöntemiyle uzlaşma sağlanması oldukça önemlidir. Uyumun son göstergesi olan askeri tarz, askerlik mesleğinin gerek kurum içinde gerekse toplumsal düzeyde algılanma şekli ile sosyal sınırların çizilmesi ya da ortadan kaldırılması konularıyla ilgilidir ve üzerinde mutabık kalınması gerekmektedir. Silahlı kuvvetlerin insani ve kültürel unsurlarını öne çıkaran bu gösterge ordu, vatandaş ve sivil otorite arasındaki derin ilişkinin önemli bir parçasıdır (Schiff, 1995:14-16).

Uyum teorisini Türkiye bağlamında değerlendiren Uluçakar ve Çağlar, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini açıklamada uyum modelinin iki baskın yönü itibariyle ayrılık modeline kıyasla Türkiye açasından daha olumlu bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu yönlerden ilki sürece vatandaşların dâhil olması, ikincisi ise kültürel-tarihsel deneyimlerin önemsenmesidir. Türk sivil-asker ilişkileri incelendiğinde vatandaşın konunun vazgeçilmez bir unsuru olduğu açıkça görölmektedir. Bu nedenle yurttaşların da dâhil olduğu bir modelin benimsenmesi Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerindeki istikrarsız yapısını olumlu yönde değiştirecektir.

Ordu, sivil otorite ve toplum arasındaki uzlaşmaya dayanan bu modelin tarihsel ve kültürel deneyimler ışığında yorumlanarak uygulanması Türkiye’de sivil-asker ilişkileri için uygun bir kuramsal yaklaşım olacaktır (Uluçakar&Çağlar, 2017:55).

2.2.4. Peter Feaver: Ajans Teorisi

Sivil-asker ilişkileri teorilerine yeni bir alternatif getiren Peter Feaver, Huntington ve Janowitz’in geleneksel kuramlarına modern bir yaklaşım getirerek sivil hükümetlerin orduyu denetlemesinin ve kontrol etmesinin karmaşıklığını anlamaya çalışmaktadır. Feaver’in ajans teorisi, bir işverenin (sivil otorite) bir ajansı (orduyu) belirli görevleri yerine getirmesi için görevlendirmesi üzerine kurulmuştur. Feaver, sivil-asker ilişkilerini bu çerçeveye oturtarak, sivil yöneticilerin askeri gücü kullanma ve denetleme hakkına sahip olduğunu, ancak aynı zamanda askerin bağımsız bir ajans gibi hareket edebileceğini savunmaktadır. Askerin siyasetten soyutlanması mümkün olmayacağına göre demokratik ilke ve değerlerin askerler tarafından özümzeneceği bir sistem ve araçlarının oluşturulması sivil-asker ilişkilerinde en doğru yöntem olacaktır (Kaygusuz, 2010:203)

Feaver’a göre, sivil yönetim ve ordu arasındaki ilişkinin doğası, karşılıklı güvene, çıkar çatışmalarına ve ajansın görevini yerine getirme biçimine dayanır. Ordunun, sivil yöneticilere karşı sadık olması gerekirken, aynı zamanda kendi profesyonel ve kurumsal çıkarlarını da gözetmesi doğaldır. Bu bağlamda, Ajans Teorisi, askerin görevlerini yerine getirirken sahip olduğu bağımsızlıkla, sivil yönetimin kontrol gücü arasındaki dengeyi açıklamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda, sivil otoritenin askeri kadroları denetleme işlevini yerine getirirken izleme, ödüllendirme ve cezalandırma sistemlerini oluşturması büyük önem arz etmektedir (Feaver, 2003:70-80).

Kızılbaşan, Feaver’ın kuramında öne çıkan unsurun denetimlerin şekli ve maliyeti olduğunu belirtmektedir. Denetim mekanizmalarını en az maliyetli ve asgari müdahaleciden, en maliyetli ve azami müdahaleciye doğru sıralayan Feaver, ilk denetim yöntemi olarak, sivil otorite ile askeri personel arasındaki ilişkinin bir sözleşmeye dayanmasını göstermiştir. Bu sözleşme sivil otoritenin askeri personel üzerindeki üstün pozisyonunu belirleyerek aralarındaki hiyerarşiyi ortaya

koymaktadır. İkinci denetleme yöntemi, silahlı kuvvetlerin kadrolarının oluşturulmasındaki seçim sürecidir. Bu seçimlerde, örgütsel kültürün parçası olarak sivil görüşlere yakın adayların tercih edilmesi, etkinliği sınırlı bir denetleme yöntemini düşündürmektedir. Üçüncü denetim yöntemi, askerlerin denetimini üçüncü şahıslar ve kurumlar üzerinden yapmaktır. Bu yöntemde medya organları etkin bir rol oynayabilir. Sonucu ve en müdahaleci denetim mekanizması ise önceden askeri kurumlara verilmiş bir görevin, o kurumdan alınarak sivillere aktarılması veya sivillerin kontrolüne bağlanmasıdır (Kızılaslan, 2018:13).

Feaver'ın teorisi Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde, ordunun profesyonel çıkarlarını ve bağımsızlığını korurken, sivil yönetimin demokratik denetim işlevi üstlendiği bir ilişki modeli ortaya çıkmaktadır. 2000'li yıllar öncesinde Türkiye'de ordu, sivil hükümetin kararlarını denetleyen hatta yönlendiren bir aktör olarak görev yapmıştır. 2000'li yıllardan sonra ise, özellikle AK Parti hükümetleri döneminde sivilleşme ve askeri vesayet sonlandırılmasına yönelik reformlar çerçevesinde ordu ve sivil yönetim arasındaki denetim dengesinde önemli bir değişim yaşanmıştır.

2.3. Türkiye'nin Demokratikleşmesi ve Sivil-Asker İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin tarihsel arka planının anlatıldığı bu başlığın konusu Cumhuriyetin ilanından önceki dönemden Ak Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılına kadar geçen süreyi kapsamaktadır.

2.3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Demokratikleşme ve Sivil-Asker İlişkileri

Demokrasiye geçiş süreci Türk siyasi tarihinde oldukça uzun bir dönemi kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde Batılılaşma hareketleri ile başlayan bu süreç iki asrı aşkın bir geçmişe dayanmaktadır. Savaşlarda alınan yenilgiler, ordunun bir türlü ıslah edilememesi, kötü ekonomik koşullar, halkın içinde bulunduğu zor şartlar Osmanlı modernistlerini harekete geçirmiş bürokrat ve askerlerden oluşan kesim sorunların kaynağını yönetim şeklinde görmüşlerdir. Yeniçeri ocağının kaldırılması sonrasında sultanlarla pazarlık yapabilecek konuma

gelen bürokratların isteğiyle başlayan modernleşme çabaları Batılılaşma olarak değerlendirilmiş ve ulaşılmak istenen hedef Avrupalılaşmak olmuştur. Batılı devletlerin yönetim anlayışına sahip olmak üzere başlayan bu sürecin ilk ve en önemli başarısı 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'dır (Karaman, 2023:130).

Demokratikleşme çalışmaları kapsamında ilk somut girişim olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı içeriği itibariyle bir temel haklar belgesi olarak tarihe geçmiştir. Padişah da dâhil olmak üzere herkesin Fermanında yer alan kurallara uymak zorunda olması, mutlakîyetin sınırlandırılması ve evrensel hukuk kurallarının toplumsal hayatın içerisinde yer almaya başlaması (Türkkan, 2018:369) yönetimin meşruiyetinin hukuka dayalı bir zemine kaydığını göstermesi bakımından önemlidir. Tanzimat'ın ilanı Batı yönetim modeli kabul edilmekle birlikte uygulamada devletin monarşik yapısında değişimden ziyade ıslah düşüncesi hâkim kalmıştır (Çimen&Bakan, 2019:129).

Osmanlı'da başlayan bu demokratikleşme hareketi dönemin aydın kesimini oluşturan askerler ve onların fikirlerinden etkilenen bürokratlar aracılığıyla ilerlemiştir. Askerin öncüllüğünün en önemli nedeni o yıllarda harbiye ve askeri tıbbiye dışında yükseköğrenim tahsili sunan kurumun neredeyse bulunmamasıdır (Birdişi, 2013:337). Sivil bürokrasinin entelektüel kanadı ile iletişim halinde olan askeri elitler mutlak yönetim modeli yerine meşrutiyetin getirilmesi talebiyle harekete geçince Türk siyasal hayatının ilk darbesi gerçekleşmiş ve dönemin padişahı Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiştir. Abdülaziz'in ardından tahta çıkan II. Abdülhamid askerinin ve bürokrasinin isteği doğrultusunda hareket ederek 1876 yılında Kanun-i Esasiyi (Anayasa) kabul etmiş ve I. Meşrutiyet dönemi başlamıştır.

Geçmişten günümüze ilk parlamento ve anayasa (1876 Anayasası) tecrübesi olarak kabul edilen I. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan açılmış ve padişahın yetkilerini kısıtlayan anayasal bir rejime "resmen" geçilmiştir (Akıncı&Usta, 2015:42). Ancak bu geçiş fazla uzun sürmemiş ve 1878 yılında II. Abdülhamid tarafından meclis tatil edilmiştir. Kanun-i Esasinin verdiği yetkiye dayanarak bir bildiri yayınlayan Abdülhamid meclisin işlevini gereği gibi yerine getiremediğini gerekçe göstererek bu kararı aldığını duyurmuştur (Gökbayır, 2012:71). Abdülhamid'in bu kararı Meşrutî monarşiye geçişin baş aktörleri olan ve meşrutiyeti koruma görevini

üstlenen askeri seçkinleri oldukça rahatsız etmiştir. Padişahın icraatlarından memnun olmayan bu “koruyucular” çeşitli cemiyetler şeklinde örgütlenerek II. Abdülhamid’i tahttan indirip meclisi yeniden açmak ve meşrutiyet dönemine dönüş için harekete geçmişlerdir. Bu cemiyetler içinde en etkili ve ön planda olanı İttihat-i Osmani adıyla kurulan İttihat ve Terakki olmuştur (Birdişli, 2013:337). Meşrutiyeti savunan birçok hareketi bünyesine alarak güçlü bir sivil-asker koalisyonu oluşturan ittihatçıların baskısı II. Abdülhamid’i II. Meşrutiyeti ilan etmeye zorlamış ve otuz yıl askıda kalan Kanun-i Esasi 23 Temmuz 1908’de tekrar yürürlüğe girmiştir.

Demokrasiye geçiş sürecinin bir diğer adı da “çok partili siyasi hayata geçiş” sürecidir ve bu sürecin Türk tarihindeki başlangıcı ise II. Meşrutiyet dönemidir. 1908’den sonraki bu dönem, her türlü görüş ve düşüncenin siyasi parti olarak örgütlenebildiği bir dönemdir. Osmanlı imparatorluğunu kurtarmak amacıyla gizli bir cemiyet şeklinde örgütlenen İttihatçılar da bu dönemde siyasi parti kimliğine kavuşmuş, “İttihat ve Terakki Fırkası” adıyla siyasette yer almışlardır.

II. Meşrutiyet’in sağladığı demokratik ortamda herkesin fikirlerini özgürce söylerken bu durumdan hoşnut olmayan İttihatçılar yazılı basın başta olmak üzere muhalif sesleri susturma faaliyetine başlamıştır. Askeri-sivil seçkinlerin bu tavırları ile gerilen ortam halkı siyasetin içine çekmiş ve ittihatçılara karşı başlayan ayaklanma ile 31 Mart (13 Nisan 1909) vakası yaşanmıştır. Halka karşı sert bir tavır takınan İttihatçılar başta kontrolü kaybeder gibi olsa da 3. Ordunun İstanbul’a gelmesiyle kontrolü ele geçirmişler ve II. Abdülhamid’i tahttan indirmişlerdir. Osmanlı’da sivil-asker koalisyonu tarafından gerçekleştirilmiş ikinci başarılı darbe olarak tarihe geçen bu olay aynı zamanda pretoryan devlet geleneğinin de başlangıcı sayılmaktadır (Birdişli, 2013:339).

İttihat ve Terakkinin, 31 Mart olayı ve devamında sergilediği baskıcı tavırlar karşısında güçlü bir muhalefet oluşmasına neden olmuştur. “Hürriyet ve İtilaf Fırkası” (1911) adı altında örgütlenen ve İttihat ve Terakki’ye karşı kurulmuş en önemli muhalefet partisi olan bu girişimin güçlü ilerleyişi 1913 yılında Bâb-ı Âli Baskını ile durdurulmuştur. İttihat ve Terakkinin iktidarı ile sonuçlanan bu olay II. Meşrutiyetin sağladığı demokratik ve özgürlükçü siyasal hayatın çatışmanın sürekli hale geldiği bir patolojiye evrilmesine neden olmuştur (Dülger, 2022:12).

İttihatçıları iktidara taşıyan bu darbe, siyasetin klasik biçimini değiştirmiş subay sınıfının siyasi sahada partizan gibi davranmasının yolunu açmıştır. Askerin artan nüfuzu sivil muhalifleri siyasetin dış aktörü olarak konumlandırırken, orduyu siyasa yapımının merkezine taşımıştır (Dülger, 2022:13). 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşının gerekçe gösterilerek çok partili siyasal sisteme ara verilmesi ittihatçıların iktidarı için adeta koruma kalkanı olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin Savaşı kaybetmesi ve savaşa girilmesinden İttihatçıların sorumlu tutulması bu iktidarın sonunu getirmiş ve İttihat ve Terakki 1 Kasım 1918'de gerçekleştirilen son kongre ile siyasetten çekilmiştir. Bu çekilme fiili bir son olmakla birlikte İttihatçı düşünce yapısı Cumhuriyetin kuruluşunda ve sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmeye devam etmiştir (Akıncı&Usta, 2015:43).

1918'den sonraki dönem İttihat ve Terakki'nin de baskısının sona ermesiyle birlikte siyasi teşkilatlanmaların yeniden canlandığı bir dönem olmuştur (Haytoğlu,1997:47). Türk siyasal hayatının hemen hemen tüm farklı renklerinin cemiyet veya fırka adı altında toplandığı bu dönem, siyasi çeşitlilik açısından en renkli dönemdir (Akıncı&Usta, 2015:44). 1919'da gerçekleştirilen Sivas Kongresi'nde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleşen ve milli mücadeleyi destekleyen bu farklı (ulusal) cemiyetler İstanbul Hükümetine karşı etkili siyaset izlenmesinin önemli bir aracı olmuştur. İzlenen etkili siyaset sayesinde hükümet, Anadolu'da giderek güçlenen milli mücadele hareketini tanımak zorunda kalmış ve 1919'da Meclis-i Mebusan için seçimler yapılmıştır (Haytoğlu,1997:47). 12 Ocak 1920 de çalışmalarına başlayan meclis 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi nedeniyle önce tatil edilmiş ardından padişah tarafından faaliyetleri sonlandırılarak resmen kapatılmıştır.

11 Nisan 1920'de Meclis-i Mebusanın kapatılması Mustafa Kemal için milli hâkimiyete dayanan bir meclis açma yönündeki düşüncesini gerçekleştirmesi adına tarihi bir fırsat olmuştur ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da Birinci Büyük Millet Meclisi (Birinci Dönem) açılmıştır. Birinci meclis toplumun farklı kesimlerinin temsil edildiği demokratik ve çoğulcu bir görünüme sahipti. Bugünkü anlamıyla siyasi parti grupları olmasa da farklı görüş ve düşüncelerdeki topluluklar meclisin içinde yer almaktaydı.

Mustafa Kemal 1921’de mecliste “Anadolu Rumeli Müdafaa-i Grubu” nu kurmuştur. Bir yıl sonra “Birinci Grup” olarak anılan bu gruba muhalif (Mustafa Kemal’e muhalif) olarak “İkinci Grup” kurulmuştur. Bu arada Birinci Meclis 1921 yılında 24 maddelik bir anayasa metni hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye) olarak anılan bu Anayasa millet egemenliğini yansıtan ilk siyasi belge niteliğini taşımaktadır. Meclisteki Birinci Grup ve İkinci Grup arasındaki görüş ayrılıkları giderek daha belirgin bir hal alınca, Mustafa Kemal’in kafasındaki modernleşmeci toplumsal-siyasal değişim projesi de olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Cumhuriyeti kurmak için şartların olgunlaşmasını bekleyen Mustafa Kemal yola yeni bir meclisle devam edilmesinin daha doğru olacağını düşünerek birinci meclisin feshedilmesi yönündeki düşüncesini dile getirmiştir. Kendi grubundan mebusların verdiği önerge ile 1 Nisan 1923’te seçimlerin yenilenmesi kararı alınmış ve meclis feshedilmiştir. Birinci Meclis döneminin sona ermesinin ardından 8 Nisan 1923’te dokuz maddelik bir program yayınlayan Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini siyasi partiye dönüştüreceğini açıklamıştır (Haytoğlu,1997:48).

28 Haziran 1923’de Türkiye’de yeniden genel seçimler yapılmış ve İkinci Grup bu seçimlere katılmama kararı almıştır. Birinci Meclisin feshedilme şeklini protesto ederek seçimlere katılmayan İkinci Grubun yokluğu, meclisin bağımsız birkaç milletvekili dışında tamamen Birinci Gruptan (Mustafa Kemal’in taraftarlarından) oluşmasına vesile olmuştur. Muhalefetten yoksun olarak oluşan bu meclis Cumhuriyet tarihine damgasını vuran Tek Parti Döneminin de başlangıcı olmuştur.

11 Ağustos 1923 de göreve başlayan İkinci Büyük Millet Meclisi (İkinci dönem), muhalefetsiz ortamda Lozan Antlaşmasını imzalamıştır (Akıncı&Usta, 2015:44). Ardından seçim öncesi yapılan açıklamalar kapsamında Mustafa Kemal’in başkanlığında Halk Fırkası resmen kurulmuştur. 9 Eylül 1923’de kabul edilen Kuruluş Nizamnamesinin ilk maddesinde partinin;

- *Milli egemenliğin halk tarafından ve halk için tecellisine rehberlik etmek,*
- *Türkiye’yi modern bir ülke konumuna yükseltmek,*
- *Türkiye’de tüm kuvvetlerin üzerinde kanunun üstünlüğünün kabul edilmesi yönünde çalışmak,*

hedeflerini gerçekleştireceği belirtilmiştir (<https://chp.org.tr/chp-tarihi>).

Halk Fırkasının kurulmasıyla inkılap hareketleri hız kazanmış; Cumhuriyet ilan edilmiş, halifelik kaldırılmış, şeri'ye ve evkaf vekaleti kapatılarak aynı gün çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim-öğretim birleştirilmiştir (Haytoğlu, 1997:48). Bu değişiklikler inkılap karşıtı gruplarda hoşnutsuzluk yaratsa da meclis çalışmalarına devam etmiştir.

2.3.2. Tek Parti Döneminde Demokratikleşme ve Sivil-Asker İlişkileri

Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde, askeri yapı önemli bir siyasi güç olarak kabul edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden miras kalan askeri elitin, Cumhuriyet'in kurulumunda ve ilk yıllarındaki yönetimdeki önemli rolü bu gücü pekiştirmiştir. Atatürk, askeri yapıyı Türk milletinin korunması ve bağımsızlığının teminatı olarak görmüş ve ordunun etkinliğini artıran bir sistem kurmuştur. Yönetici seçkinler tarafından kabul gören bu sistem Kemalizm ideolojisi olarak benimsenmiş ve Cumhuriyet dönemi sivil-asker ilişkilerinin kilit kavramı olmuştur.

Cumhuriyetin ilan edilmesi ardından başlayan yeni anayasa çalışmaları 1924 yılında sonuçlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası (1924 Anayasası) 20 Nisan 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1924 Anayasası ile parlamenter sistem ve meclis hükümeti sistemi ilkeleri birleştirilmiş ve egemenliğin millet adına Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde olduğu vurgulanmıştır. Anayasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte, tek parti yönetim sistemi de hızla şekillenmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) bu dönemdeki egemen siyasi aktör olarak ön plana çıkmıştır (Akıncı&Usta, 2015:44).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, laiklik ve modernleşme doğrultusunda hız kazanan reformlar kısa süre sonra parti içinden bazı kesimleri rahatsız etmeye başlamıştır. Bir süre anlaşma zemini aransa da ortak bir paydada buluşulamamış ve muhalifler yeni bir siyasi örgütlenme ile devam etme kararı almışlardır. Böylece tek parti döneminin ilk muhalefeti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası siyasetteki yerini almıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kısa zaman içinde geniş bir toplumsal destek bulması ve taraftarlarının günden güne çoğalması Halk Fırkası

yöneticilerini oldukça rahatsız etmiştir. Muhalefetin sindirilmesi amacıyla 13 Şubat 1925’de meydana gelen Şeyh Sait ayaklanması gerekçe gösterilerek Doğu Anadolu’da sıkıyönetim ilan edilmiş ve Takrir-i Sükun Kanunu (Huzurun Sağlanması Kanunu) çıkarılarak İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Şeyh Sait ayaklanması ile bağlantısı olduğu gerekçesiyle Terakkiperver Fırkasının merkez ve taşra örgütlerinin kapatılmasına karar verilmiş ve parti 3 Haziran 1925’de kapatılmıştır. Ardından yine Takrir-i Sükun’a dayanarak hükümete muhalif tüm yayın organları da kapatılmıştır (Akıncı&Usta, 2015:44). Böylece tek parti döneminin ilk çoğulcu demokrasi deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve Cumhuriyet Halk Fırkası muhalefetsiz bir ortamda laikleşme ve modernleşme doğrultusundaki reformlarını hızla gerçekleştirmeye devam etmiştir.

1930 yılına gelindiğinde Türkiye’de, toplumsal huzursuzluk ve muhalefet yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunun nedeni, hızla gerçekleştirilen Kemalist reformların yarattığı huzursuzluk ve tüm dünyayı saran ekonomik durgunluğun olumsuz etkileri idi (Erdoğan, 1992). İşte böyle bir ortamda, tüm bu olumsuzluklardan kurtulmak amacıyla bizzat Mustafa Kemal’in isteği üzerine yeni bir muhalefet partisi oluşturulması gündeme gelmiştir. Halk fırkası mensupları ile aynı düşünce yapısında olan, aynı inancı paylaşan kişilerden oluşan bu partinin adı Serbest Cumhuriyet Fırkasıdır ve 12 Ağustos 1930’da Fethi Bey tarafından resmen kurulmuştur (Haytoğlu,1997: 48-49)

Mustafa Kemal’in manevi himayesi ve kefaleti altında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, kurulduğu günden itibaren halk nezdinde, gerçek bir muhalefet partisi gibi algılanmaya başlamıştır (Erdoğan, 1992). Toplumdan kısa sürede büyük destek alan Serbest Cumhuriyet Fırkası girdiği yerel seçimlerden de önemli bir zaferle ayrılmıştır. Ancak muhalefet kanadındaki bu başarı Halk Fırkasını yine rahatsız etmiş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucusu Fethi Bey tarafından 17 Kasım 1930’da feshedilmiştir. Böylece ikinci çok partili hayata geçiş serüveni de tıpkı birincisinde olduğu gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Yeniden muhalefetsiz kalan Cumhuriyet Halk Fırkası 1946 yılına kadar siyaset arenasında tek parti olarak hakimiyetini sürdürmüştür. Bu zaman dilimi Türk demokrasisi adına oldukça zor bir dönem olmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası mecliste

muhafif bir parti olmasını yani farklı bir sesin çıkmasını rejim adına bir tehdit olarak algılamış ve gerçek manada çoğulcu demokrasiye geçilmesini arzu etmemiştir. O dönem Avrupa'da hüküm süren otoriter rejimleri de örnek alan tek parti hükümeti, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar meşru muhalefete izin vermemiştir (Akıncı, 2014:58).

1931 yılından itibaren Halk Partisinde egemen olmaya başlayan devrimci siyaset anlayışı Mustafa Kemal'in ölümünden sonra iyice belirginleşmiştir. Partiyi devlet ve milletle özdeşleştiren otoriter yönetim, İkinci Dünya savaşı yıllarında daha da katılaştıkça halkın yönetime tepkisi de artmaya başlamıştır. Özgürlüklerin kısıtlanması ve artan ekonomik sıkıntılar Halk Partisine karşı büyük bir memnuniyetsizlik yaratmış, halk partiyi baskı politikasıyla, kıtlık ve yoklukla anmaya başlamıştır.

1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ekonomik koşullar iyice ağırlaşmaya başlamıştır. Türkiye bu savaşa fiilen katılmasa da olabilecek bir işgale karşı tedbirli davranmak isteyen İnönü seferberlik ilan etmiştir. Zaten bozuk olan ekonomi seferberlikle birlikte iyice çökmüş, bu süreçte binlerce kişi işsiz kalmış, tarım ve sanayi üretimi düşmüş, ihracat önemli oranda azalmıştır. Yaşanan mal kıtlığı, fiyat artışları ve müsaderele beraberinde Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Yol Vergisi gibi yeni vergileri getirmiştir (Akıncı&Usta, 2015:48). Yeni vergiler ve yaşanan hayat pahalılığı çiftçiyi, köylüyü, işçiyi, tüccarı, sanayiciyi yani toplumun hemen her kesimini Cumhuriyet Halk Partisinden soğutmuştur. Yaşanan sıkıntılar esnasında bir türlü ekonomik istikrarı sağlayamayan ve katı devletçi politikalar uygulayan Cumhuriyet Halk Partisi, halkın beklentilerini karşılayamayarak bir anlamda kendi kendini tüketmiştir.

Savaş sonrası dönemde ekonomik açıdan yaşanan sıkıntılar sosyal hayata da yansımıştır. Sosyal problemlerin etkilediği en büyük kesim ise toplumun çoğunluğunu oluşturan köylüler olmuştur. 1945 yılında toplam nüfusun %75'i hala köylerde yaşıyordu (Çufalı, 2005:58) Köylü bir taraftan yüksek vergiler ödemeye mahkûm edilmiş, diğer yandan da jandarma aracılığı ile iktidarın yoğun baskısı altında kalmıştır. Acil ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak derecede maddi durumu bozulan, aynı zamanda ciddi bir özgürlük sorunu da yaşayan köylü (Haytoğlu, 1997:51) bütün

bu sıkıntılardan Cumhuriyet Halk Partisi'ni sorumlu tutmuş ve partiye karşı olumsuz bir tavır almıştır.

Köylülerin dışında işçiler de CHP iktidarına tepki göstermeye başlamışlardır. Sendika kurma, toplu sözleşme ve grev gibi hakları olmayan işçiler, fazla mesai ücreti, mükellefiyet ve işten ayrılma hakkını kullanamama gibi nedenlerden dolayı oldukça zor duruma düşmüşlerdir. Bunlara bir de ücretlerdeki azalış eklenince, işçinin yaşamı dayanılmaz bir noktaya gelmiştir.

Bu dönemde yaşanan bir diğer gelişme de memur-bürokrat sayısındaki ciddi artış olmuştur. Milli Mücadele sona erdiğinde 62.000 olan memur sayısı II. Dünya savaşı bitiminde beş kat artarak 300.000'lere ulaşmıştır. Memur sayısındaki bu artış halktan uzak ve nispeten refah içinde yaşayan bir bürokrat sınıfı oluşturmuştur. İktidara bağlı olması beklenen bu sınıf, ücretlerin giderek azalması ve halka yabancılaşmanın verdiği sıkıntılar nedeniyle iktidara yakın olmak bir tarafa iktidarın tam karşısında yer almıştır.

İktidardan hoşnut olmayan bir başka kesim de tüccarlar ve sanayicilerdir (iş dünyası). Hükümet tarafından çıkarılan "varlık vergisi" ile kazançlarındaki kârların bir kısmını devlete aktarmak zorunda kalan bu zengin sınıf (Çufalı, 2005:59), durumdan memnun olmadığı için Cumhuriyet Halk Partisi (iktidar) ile arasına ciddi bir mesafe koymuştur.

Görüldüğü üzere halk, içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartlar nedeniyle tek parti (CHP) yönetiminden giderek uzaklaşmıştır. Kendisine karşı bu kadar yoğun olan tepkinin, bir gün sosyal patlamaya (isyana) dönüşebilmesi endişesine kapılan iktidar da çözümü "çok partili siyasi hayata" geçmekte bulmuştur. İsmet İnönü çok partili hayata geçme kararlarının gerekçelerini anlatırken şunları söylemiştir:

"Tek parti rejimleri demokrasi ile yönetim modeline dönüşemedikleri, bu zorunlu dönüşümü tam yapamadıkları için yıkılmışlardır. Ülkemizi bu tür bir sonuca karşı korumalıyız. Gerçek ve etkin bir denetim sistemine hızla geçmeliyiz. Ben hayatımı tek parti rejimi altında geçirebilirim, ancak geleceği düşünüyorum; benden sonrasını göz önünde bulunduruyorum. Bu nedenle, vakit kaybetmeden harekete geçmeliyiz." (Çufalı, 2005:60).

Bir başka ifadesinde de İnönü, Türkiye'ye demokrasinin getirilmesine ilişkin olarak: “*Amerikalılar değil, memleket istiyor. Dışarının arzusuna karşı koyarsak bize bir şey etmezler, ancak isteyen memlekettir*” diyerek, çok partili hayata (demokrasiye) geçişi öncelikle “halk” ın istediğini vurgulamıştır (Akıncı&Usta, 2016:48).

İnönü demokrasiye geçme çalışmalarını her ne kadar halkın talebi olarak belirtse de İkinci Dünya Savaşı'nın neticesi Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçmesindeki en önemli etken olmuştur. Savaşı Batı bloğu (demokrasi cephesi) ülkelerinin kazanmasıyla birlikte kurulacak yeni dünya düzeninde demokrasi ve özgürlük yanlısı rejimlerin geçerli olacağı kesinlik kazanmıştır. Dünya kamuoyu ile birlikte Türkiye'de de savaşın sonuçları; “Demokrasi Cephesinin Zaferi” ve “Diktatörlüğün Çöküşü” olarak algılanmıştır. (Öz, 1996:63) Siyasal elitler ve Türk basını Türkiye'nin de “Demokrasi Cephesi”nde yer aldığı veya alması gerektiği konusunda hem fikir olmuşlardır. Dünya düzenindeki bu değişim Cumhuriyetin kuruluşundan sonra yüzünü Batı'ya çeviren Türkiye'nin Batı demokrasisine ve kurumlarına uyum sağlaması ve çok partili siyasi hayata geçmesi için bir fırsat ve zorunluluk olmuştur.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sürecinde gerek toprak bütünlüğünü korumak gerekse bağımsızlığından vazgeçmemek amacıyla tarafsızlık politikası izlemiştir. Savaş öncesinde İngiltere ve Fransa ile imzalanan ittifak antlaşmasına savaş boyunca sadık kalmış, Almanya ile de ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmıştır. Daha sonraki süreçte ise ABD ve İngiltere Türkiye'den Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmesini istemiştir. Dönemin şartlarında savaşın kaybedenlerinin belli olmaya başlaması ve Türkiye'nin de kazananların olduğu safta yer almak istemesi Türkiye'nin 1944'de Almanya, 1945'de de Japonya ile siyasi ve ticari ilişkilerini kesmesinin sebebi olmuştur (Akıncı&Usta, 2016:279).

İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle savaş kazanan müttefikler -ABD ve İngiltere gibi demokratik cepheyi oluşturan taraf- savaşın olumsuzluklarını bertaraf etmek ve yenedünya düzenini özgürlük esasları üzerine kurmak için San Francisco'da bir araya gelerek “Birleşmiş Milletler Teşkilatı”nı kurma çalışmalarına başlamışlardır (Haytoğlu, 1997:50). Batılı değerler ve devletler sisteminde yer almak isteyen Türkiye bu isteğini somutlaştırmak için Konferansa katılmayı ve teşkilatın (BM Teşkilatının)

kurucu üyesi olmayı istemiştir. Ancak bu isteğin gerçekleşmesi için şekli bir zorunluluk sunularak Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerekmiştir. 20 Şubat 1945'de İngiliz Büyükelçisinin dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya belirttiği bu koşul üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'de iki ülkeye birden savaş ilan etmiş (Çufalı, 2005:56), 5 Mart'ta da San Francisco konferansına resmen davet edilmiştir.

Türkiye bu konferansı çok önemsemiş ve orada iyi bir profil çizmesi gerektiğinin bilinciyle hareket etmiştir. Öyle ki çok partili hayata geçme isteğini Konferans' da bulunan ülkelere özellikle de ABD'ye duyurmak istemiştir. İsmet Paşa, Konferansa giden heyetkilere *“Amerikalılar çok partili demokrasiye ne zaman geçeceğimizi sorabilirler onlara en kısa sürede geçeceğimizi söyleyin”* demiştir (Haytoğlu, 1997:50). Batı dünyası ile ilişkileri kuvvetlendirmek isteyen Türk bürokratlar her fırsatta demokratik hayata geçileceğini ifade etmişler, Batı'nın Türkiye hakkındaki düşüncelerine önem vermişlerdir (Çufalı, 2005:56).

İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan ve Türkiye'yi Batı Bloğuna yaklaştıran bir başka neden de Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yaşanan bozulma olmuştur. Sovyetler Birliği Mart 1945'de bir nota vererek 17 Aralık 1925'te imzalanan ve 7 Kasım 1945'de süresi bitecek “Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması” nı İkinci Dünya Savaşı sonucunda oluşan şartlara uymadığı gerekçesiyle yenilemeyeceğini bildirmiştir (Bayır, 2011:47). Türkiye'nin Antlaşmanın uzatılması yönündeki talebi karşısında Sovyetler “Montrö sözleşmesinin yeniden değerlendirilmesi ve kendilerine Boğazlarda üs verilmesi ve doğu sınırında kendi lehlerine değişiklikler yapılması şartlarını öne sürmüştür. Yerine getirilmesi imkânsız şartlar sunan Sovyetlerin bu tavrı, iki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiş ve Türkiye'nin –Sovyetler'e karşı- Batı Bloğuna özellikle de ABD'ye yakınlaşmasına yol açmıştır (Haytoğlu, 1997:50). Sovyet tehdidine karşı ABD'ye yakınlaşan ve onun siyasi-ekonomik desteğini almak isteyen Türkiye, çok partili hayata geçiş sürecini hızlandırma çabasına girişmiştir. Çünkü Türk devlet adamlarına göre; Batı ile iyi ilişkiler kurabilmek için öncelikle tek parti yönetiminin sonlandırılması ve demokratik yönetim düzenine geçilmesi gerekmektedir.

Tek Parti yönetiminin -dünyanın yeni düzenine ayak uydurma maksadıyla- demokrasiye geçiş düşüncesini her alanda dile getirmeye başlaması meclis içindeki

muhallifleri de cesaretlendirmiştir. Nitekim 1945 yılında bütçe tartışmaları ve “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu” görüşmeleri sırasında mecliste sert tartışmalar yaşanmış, partinin resmi politikasına karşı ciddi bir muhalefet oluşmuştur (Öz, 1996:66). CHP içinde parti içi muhalefetin ilk önemli çıkışı olan bu tartışmaların sonunda Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan, ve Fuat Köprülü bütçe için ret oyu kullanmış ve ardından CHP meclis grubuna bir önerge sunmuşlardır. (Akıncı&Usta, 2016:283) Menderes ve arkadaşları “Dörtlü Takrir” olarak tarihe geçen bu önerge ile 1924 Anayasası’nın ön gördüğü demokratik koşulların sağlanmasının zamanının geldiğini belirterek çok partili siyasi hayata geçilmesini ve hükümetin TBMM tarafından denetlenmesini” talep etmişlerdir (Erdoğan, 1992). CHP yönetiminde tedirginlik ve şaşkınlık yaratan önerge meclis grubunda reddedilse de parti içi muhalif çıkışı durdurmaktan ziyade daha da güçlendirmiş, kamuoyunun harekete geçmesi açısından da oldukça etkili olmuştur. Öyle ki, meclisteki tartışmalar ve oylamalarda ön plana çıkan Menderes ve arkadaşları daha o zamanlar demokrasiye geçişin sembolleri olarak görülmeye başlamışlardır (Öz, 1996:66).

Gazetelerde yazılar yazan Menderes ve Köprülü kamuoyunun olumlu desteğini de yanlarında hissedince hükümete karşı eleştirilerini yazdıkları yazılarla da dile getirmeye başlamışlardır. Ancak bu durumdan rahatsız olan parti divanı, Menderes ve Köprülü’yü parti disiplinine uymadıkları gerekçesiyle partiden ihraç etmiş, arkadaşlarına karşı yapılan bu davranışa tepki göstermesi nedeniyle Refik Koraltan da aynı muamele ile karşılaşmıştır. Arkadaşlarının partiden atılmalarını protesto eden Celal Bayar ise hem partisinden hem de vekillikten istifa etmiştir (Sarıbay, 2011:53).

Parti içi muhalefetin öncüleri olan bu “takrirciler” geçmiş siyasi kimlikleri ve tanınmışlıkları nedeni ile kısa sürede yeni siyasal muhalefet hareketinin önderleri olmuşlardır. Arkalarında güçlü bir kitle potansiyeli bulunan yeni muhalefet girişimi 7 Ocak 1946 yılında “Demokrat Parti” adı altında siyasal parti sıfatını kazanmış, bu gelişmeyle Türkiye yeniden çok partili siyasi hayata geçmiştir.

2.3.3 Demokrat Parti Döneminde Demokratikleşme ve Sivil-Asker İlişkileri

Celal Bayar'ın liderliğinde kurulan Demokrat Parti kısa zaman içinde tüm muhalif kanatlar tarafından kucaklanan bir parti haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı döneminin şartlarından oldukça olumsuz etkilenen dar ve orta gelirli kitleler ile entelektüel ve ekonomik elit Demokrat Parti'ye en büyük desteği veren kesimler olmuştur.

Liberal söylemli Demokrat Partinin başarılı ilerleyişi hükümet partisini de etkilemiş, iktidarını güçlendirmek isteyen CHP, kendi parti sisteminde ve genel siyasal sistemde bir dizi demokratik değişiklik gerçekleştirmiştir. “Şef” kelimesi yerine “parti başkanı” ifadesinin kullanılması ve parti başkanının seçimle işbaşına gelmesi konusundaki değişiklikler CHP'nin kendi içyapısında gerçekleştirdiği değişiklikler iken, tek dereceli seçim sisteminin kabul edilmesi, Basın Kanunu'nda liberal düzenlemelerin yapılması, üniversitelere iç işlerinde özerklik tanınması ve derneklerin ancak mahkeme kararı ile kapatılabileceği konularında yapılan düzenlemeler ise genel siyasal sistemin demokratikleşmesi hususunda gerçekleştirilen değişiklikler olmuştur.

Muhalefetin güçlü ilerleyişinden çekinen CHP yaptığı bu değişikliklere ilave olarak genel seçimlerin tarihini de değiştirmiştir. 1947 de yapılacak genel seçimleri bir yıl öne çekmiş ve seçimler Temmuz 1946 yılında yapılmıştır. CHP'nin engellemelerine rağmen seçime giren ve önemli bir başarı elde eden DP, 61 milletvekili ile Meclisteki yerini almıştır. “Açık (aleni) oy, gizli sayım (tasnif)” esasına göre yapılan bu seçimler teknik olarak sorunlu olsa da Cumhuriyet tarihinde ilk kez muhalif bir partiyi meclise taşıması açısından Türk siyasi hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, ilk kez bu seçimlerle birlikte iktidarın kaynağının halk iradesi olduğu anlayışı fiili olarak karşılığını bulmuştur (Erdoğan, 1992).

Demokrat Parti, parti programını siyasal ve ekonomik olmak üzere iki alan üzerinde yoğunlaştırmıştır. Partinin siyasi hedefi; ülkede evrensel boyutta bir demokrasinin gerçekleşmesini sağlamak, temel hak ve özgürlükleri genişletmek, seçimleri yargı denetiminde ve demokratik bir ortamda yapmak ve din özgürlüğü konusunda iyileştirmelere gitmektir. Ekonomik alandaki hedefi ise özel teşebbüsün ve

sermayenin ekonominin temel unsuru olduğunu kabul ederek, bunları desteklemektir (Keskin, 2012:109).

Demokrat Parti'nin parti programına alarak gerçekleştirmek istediği bu reformlar halkın partiye olan desteğinin artmasına neden olmuştur. Hal böyle olunca da muhalefete olan bu destek CHP'yi harekete geçirmiş ve iktidar partisi de birtakım demokratik düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Bu düzenlemelerden en önemlisi 16 Şubat 1950 tarihinde yargı denetiminde “gizli oy, açık sayım” esasına dayanan yeni seçim yasaının kabul edilmesi olmuştur. Yürürlüğe giren yeni seçim kanunu ile 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimlerde %53 oy oranı ve 408 milletvekilliği kazanan Demokrat Parti, 27 yıllık tek parti iktidarı dönemini sonlandırmıştır.

1950 seçimleri pek çok açıdan Türkiye için dönüm noktasıdır. Öncelikle “gizli oy, açık sayım” yönteminin ilk kez uygulandığı bu seçimler, Cumhuriyet tarihinin ilk demokratik seçimleri olarak tarihe geçmiştir. Ayrıca bu seçimlerle Türk siyasi tarihinde ilk kez barışçıl bir ortamda ve halkın iradesi doğrultusunda iktidar değişikliği yaşanmıştır (Akıncı&Usta, 2016:285).

Adnan Menderes başbakanlığında kurulan Demokrat Parti hükümetinin liberal ve özgürlükçü bir siyaset anlayışına sahip olması halk tarafından beğeni ile karşılanmıştır (Keskin, 2012:112). Gerek özgürlüklerin genişletilmesi gerekse ekonomik alanda yakalanan başarının sonuçları bir sonraki seçimleri de etkilemiş DP 1954 yılındaki genel seçimlerde yeni bir zafer elde etmiştir. Elde edilen demokratik kazanımlardan memnuniyet duyan ve onları kaybetmek istemeyen halk Demokrat Partiye olan desteğini de artırmış ve onu daha güçlü bir şekilde iktidarda tutmuştur (<https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>).

1954 seçimlerinin ardından meclisteki gücünü perçinleyen Demokrat Parti adeta güç zehirlenmesi yaşamış ve liberal çizgisinden kaymaya başlamıştır. Özellikle muhalefete karşı baskıcı bir tavır takınarak basın yasakları getirmiştir. Muhalefet partilerinin -en azından seçim döneminde- devlet radyosunu kullanabilme konusundaki taleplerine ret cevabı vermiş, radyo yayını hakkını yalnızca kendisi kullanmıştır. Bürokrasiye tam olarak hükmedemediği düşüncesini taşıyan Demokrat Parti bürokrasinin hükümete karşı bağımsızlığını sona erdirmek için hâkimler ve

profesörleri de kapsayan devlet memurlarını geçici olarak görevden alma ve erken emekli etme yetkisini hükümete veren bir kanunu meclisten geçirmiştir (İnan, 2008:119-120). Demokrat Partinin giderek artan baskıcı tavırları parti içinde bazı kesimlerde huzursuzluk yaratmış, özellikle partinin önemli destekçilerinden olan “aydınlar”, gidişattan endişe duyduklarını dile getirmeye başlamışlardır. Gerek parti içi huzursuzluklar gerekse o dönem ülkede etkili olmaya başlayan ekonomik kriz, siyasi belirsizlik ortamı yaratmaya başlayınca Menderes hükümeti istifa etmiş ve erken seçim yolu açılmıştır.

27 Ekim 1957’de gerçekleştirilen milletvekili seçimlerinden zaferle ayrılan yine Demokrat Parti olmuştur. Menderes bir kez daha tek başına iktidara gelmiş ancak bu seferki sonuçlar ilk iki seçimin gerisinde kalan bir oy oranına tekabül etmiştir. 1954’de Oylarını %58’e kadar çıkararak DP bu seçimlerde %48’e gerilemiş ve meclisteki sandalye sayısı 424 olmuştur.

Bu sonuçlar Demokrat Parti’nin gücünü hala koruduğunu ancak toplumun tepkisini almaya başladığını göstermiştir. Çünkü DP gün geçtikçe CHP’yi eleştirdiği otoriter yönetim tavrını kendisi sergilemeye başlamış, parti içi ve parti dışı muhalefete tahammülü olmayan bir tavır takınmıştır (Keskin, 2012:116). Her geçen gün de bu tavrında sertleşmiş siyasi baskısını giderek artırmıştır. Diğer yandan ülkenin içinde bulunduğu ekonomik kriz durumunun giderek derinleşmesi, ekonomide iyileşme sağlamak isteyen hükümeti 1958’de IMF güdümündeki istikrar programlarına boyun eğmeye zorlamıştır. (Özçelik, 2010:183). Ancak bu programlar ekonominin temel sorunlarına beklenen kalıcı çözümü sağlamamış, etkileri sınırlı olmuştur.

1958 itibarıyla hükümet (DP) ile muhalefet (CHP) arasındaki ipler iyice gerilmiştir. Muhalefet eleştirilerini artırdıkça iktidar da baskıcı tutumunu daha da sertleştirmiştir. Ordu, basın ve üniversiteler gibi güçleri arkasında bulunduran muhalefet, hükümeti eleştirirken o dönem (1958) Irak’ da gerçekleşen askeri darbeyi örnek göstererek imalarda bulunmaya başlamıştır. (Bulut, 2009:132-133). Bu koşullarda, basının da desteğiyle muhalefet tarafından gündemden düşürülmeyen ihtilal söylemleri her yerde konuşulmuş ve çeşitli üniversite öğrencileri arasında iktidar partisi aleyhine gösteriler düzenlenmiştir (Özçelik, 2010:184). Askerin İnönü’den yana tavır aldığını gören ve bunu tehdit olarak algılayan Menderes CHP’nin

tüm faaliyetlerini denetlemekle görevli Tahkikat (Soruşturma) Komisyonları kurma kararını almıştır

12 Nisan 1960 günü DP grubu tarafından yayınlanan bildiride “CHP’nin ve diğer muhalif grupların yurt genelinde yapmış oldukları yasa dışı faaliyetlerin sebebini tespit etmek ve gerekli tedbirleri almak” maksadıyla Tahkikat Komisyonu kurulması kararı alındığı açıklanmıştır. DP’nin önergesi 18 Nisan’da Mecliste kabul edilmiş ve DP’lilerden olmak üzere 15 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Geniş yetkilerle donatılan komisyon muhalefet ve bir takım basın faaliyetleri hakkında soruşturma yapabilecek, suçluların yargılanmasını talep edebilecek ve gazete ve dergi kapatılması konusunda karar verebilecektir (Keskin, 2012:118). Komisyonun aldığı kararlara muhalefet edenlere, kararların uygulanmasında ihmali olanlara ve gizliliğe bağlı kalmayanlara hapis cezası verilebilecektir (Bulut, 2009:138).

Tahkikat komisyonunun kurulmasının ardından meydanlardaki ve üniversitelerdeki hükümeti protesto gösterileri iyice şiddetlenmiştir. İktidarda kaldığı süre boyunca sürekli olarak darbe söylentileriyle karşı karşıya kalan DP, tahkikat komisyonlarını kurarak adeta kendi sonunu hazırlamıştır. Komisyonun faaliyetleri ile birlikte artan toplumsal olaylar, siyasette yaşanan gerginlikler orduya intikal ederek cuntaları harekete geçirmiştir. 27 Mayıs 1960’da 38 kişiden oluşan alt kademe subaylar liderliğinde, emir-komuta zinciri dışında askeri bir müdahale gerçekleştirilmiş ve cuntacılar DP iktidarına son vermiştir (Bulut, 2009:144).

1950-60 arasını kapsayan Demokrat Parti iktidarının Türk Siyasi hayatında önemli bir yeri vardır. Bu döneme kadar içe kapanık, demokrasiyi şekilsel olarak yaşayan ve halktan uzak bir yönetim anlayışıyla idare edilen Türkiye, DP iktidarı ile birlikte daha liberal, dışa açık ve halkı kucaklayan bir yönetim anlayışına geçmiştir. İktidarının ilk yıllarında kırsal kesimin ekonomiye katılımı sağlayan DP, hem ekonomide önemli bir iyileşme yakalamış hem de bu kesimin merkeze yaklaşmasına vesile olarak demokrasi kültürünün gelişmesine katkı sağlamıştır (Keskin, 2012:126).

DP kurulduğu günden itibaren benimsediği demokratik anlayış ile halkın teveccühünü kazanmış ve özellikle 1950 seçimlerine uzanan süreçte demokrasinin adeta simgesi haline gelmiştir. Ancak iktidarının ilerleyen dönemlerinde demokrasiyi

fikir olarak savunmaya devam etmekle birlikte uygulamada bu tavrından vazgeçmiştir. Özellikle 1957 seçimlerinden sonraki icraatları demokrasiyi kurumsallaştırmak ve hürriyetleri iyileştirmek idealinden çok uzakta kalmıştır. Bu süreçte CHP'nin, basın, ordu ve üniversiteleri arkasına alarak yaptığı tehditkâr muhalefet DP'yi daha da hırçınlaştırmış ve hatalı kararlar almasına neden olmuştur. Sonunda Türk siyasi hayatına kara bir leke olarak geçen 1960 darbesi gerçekleşmiş ve arkasında geniş halk desteği olan bir siyasi parti antidemokratik bir şekilde iktidardan indirilmiştir. Bu darbenin yaşanmasında ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik şartların yanında demokrasi kültürünün hem iktidar hem de muhalefet tarafından yeterince özümsemememiş olması (Bulut, 2009:143-144) ve ordunun içinde hep var olan gelen “ülke yönetiminde söz sahibi olma” tutkusunun etkisi büyüktür.

Yüzbaşı-tümgeneral arası bir grup subayın 27 Mayıs 1960 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri adına idareyi ele alması, Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı ilk askeri darbe olarak tarihe geçmiştir. Bu darbe ile hem halkın oylarıyla seçilmiş bir hükümet silah zoruyla devrilmiş hem de Türk Silahlı Kuvvetlerinin “gerekli gördüğü zamanlarda” siyasete ve sivil iradeye müdahale edebilmesinin önü açılmıştır. Nitekim daha sonraki süreçte seçilmişler ne zaman “kontrolden çıksa” silahlı kuvvetler tepelerine binecektir! (Tanör, 2004:365).

27 Mayıs 1960 askeri darbesi Türk Silahlı Kuvvetlerinin hiyerarşik yapısının (emir-komuta zinciri) dışından yapılan askeri darbe olması bakımından da önemlidir. (Ahmad, 1995:173). Generaller, alt rütbeli subaylarla irtibatı kesip onlara hareket özgürlüğü imkânı tanımanın nelere mal olduğunu görünce bundan ders çıkararak, ordu içerisindeki muhalif unsurları denetlemek için 1961'de Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adında bir yapı oluşturmuşlardır. Yüksek rütbeli subayların kurduğu bu yapı olası bir askeri müdahaleyi hiyerarşi içerisinde tutmak amacıyla kurulmuştur. Ordu siyasi bir harekette bulunmak zorunda kalırsa bu müdahale, yüksek komuta kademesi önderliğinde olacaktır. Dolayısıyla SKB ülkedeki gerçek iktidar ve anayasal yönetimin garantörü olmuştur.

27 Mayıs darbesinin neden gerçekleştiğine dair farklı görüşler vardır. Cumhuriyetin ilk askeri darbesi bazı yazarlar tarafından bürokrasinin devlete, halka yönelik bir eylemi olarak görülmüş ve ulusal iradeye ters düşen yönüyle ele alınmıştır.

Örneğin Celal Bayar bu darbeyi Osmanlı'dan kalma Ordu-Medrese (Üniversite-Aydın) iş birliğinin, yasama ve yürütme gücüne karşı direnişi, bürokrasinin asker kanadının yönetime el koyması şeklinde değerlendirmiştir. Darbeyi bürokrasiye bağlayanların yanında bir de ekonomik sorunlara bağlayanlar olmuştur. Şöyle ki; DP döneminde orta sınıfın etkili tabakası olan asker-sivil-aydın ve memurlar ekonominin kötüye gitmesi sonucunda uğradıkları maddi zararlar nedeniyle askeri müdahalenin yanında yer almışlardır. Oysa gerçekte Türkiye'yi 27 Mayıs'a götüren nedenler ekonomik veya bürokratik olmaktan ziyade siyasi nedenlerdir (Tanör, 2004:365).

1950 – 1960 arası iktidarda olan Demokrat Parti döneminde demokrasinin kurumsallaşması adına önemli adımlar atılmış olsa da bu adımlar demokratik kurumların pekişmesi için yeterli olmamıştır. Türk siyasal kültüründeki muhalefete olumsuz gözle bakma geleneği çok partili dönemde de kendini göstermiş, iktidar partilerinin muhalefete karşı tahammülsüz davranışları askeri darbelere giden yolda önemli bir etki oluşturmuştur. Fiilen çok partili hayata geçilmiş olsa da zihnen tek parti dönemi davranışlarından çok fazla uzaklaşamamış olması demokratikleşmenin derinleşmesinin önündeki en önemli engel olmuştur.

2.3.4. 1960 – 1980 Arası Demokratikleşme ve Sivil-Asker İlişkileri

27 Mayıs müdahalesinin ardından oluşan siyasi atmosfer, darbenin haklı gerekçelere dayandığı ve meşru bir zeminde gerçekleştirildiği izlenimini yaratmıştır. Bu düşüncenin dayanağı bürokratlar, aydınlar ve halk da dahil olmak üzere müdahaleye toplumsal herhangi bir düzeyde tepki gelmemesidir. Ordunun en önemli destekçileri aydın ve bürokratların tepkisizliği duydukları memnuniyetten kaynaklanırken halkın tepkisizliğinin nedeni Cumhuriyet kurulduktan sonraki dönemde muhaliflere karşı takınılan sert tavır ve uygulanan ağır cezaların sindirici etkisinden kaynaklanmıştır. (Akıncı, 2014:61). Ordu ise bu kabullenışı yeterli görmemiş ve müdahalesinin meşruiyetini kurumsal düzeyde temellendirmek için harekete geçmiştir.

Darbenin yasal zemine kavuşturulması çalışmalarına anayasa komisyonu kurulması ile başlanmıştır. Darbenin planlayıcısı ve uygulayıcılarından 38 kişinin yer aldığı ve "Millî Birlik Komitesi (MBK)" adı verilen bu komisyonun bünyesine bazı

akademisyenlerin de dahil edilmesi ile çalışmalar başlamıştır. Buradaki amaç sivil otoriteye karşı yapılan müdahalenin yalnızca mevcut hükümeti devirmek amaçlı bir askerî darbe olmaktan çıkarılıp, daha geniş bir çerçevede, "kurumsal bir devrim" olarak meşrulaştırılmaya çalışılması olmuştur.

Dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ın başkanlığını yürüttüğü anayasa komisyonu öncelikle geçici bir anayasa hazırlamış ve bu anayasa ile MBK' ye bir ara hükümet kurma imkânını tanımıştır. Böylece MBK, siyasal otorite ve yasal hükümet kurulana kadar egemenliği Türk milleti adına kullanmaya devam etmiştir. (Ahmad, 2015:181). Bir taraftan da Anayasa çalışmalarına devam eden komisyon bu çalışmasını 1961 yılında tamamlamış ve yeni Anayasa (1961 Anayasası) darbenin üzerinden geçen 13 ay, 13 gün sonra 9 Temmuz 1961 yılında halkoylamasına sunulmuştur. Anayasanın %61,7 evet oyu ile kabulünün ardından Ekim 1961 de seçimler yapılmış ve askerın cunta olarak iktidarda olduğu dönem sona ermiştir. Ancak bu durum yalnızca biçimsel düzeyde sivil otoritenin tesisi gibi görünmüş; gerçekte ise Türk siyasetinde ordunun örtük egemenliğini pekiştirdiği yeni bir dönem başlamıştır.

1961 Anayasası, Türk siyasal hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Dışarıdan bakıldığında sivil idareyi güçlendiriyor gibi görünen yeni anayasa, gerçekte orduya "hakemlik" rolü atfederek onun siyasal sistem üzerindeki dolaylı ama sürekli denetimini kurumsallaştırmıştır. Bu durum, Atatürk döneminden itibaren şekillenen ideolojik bağlılık eksenli, seçkinci ve bürokratik vesayet anlayışını pekiştirmiş, pretoryan bir siyasal yapılanmanın temelini oluşturmuştur (Yıldırım, 2023:157). Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nun Anayasal bir kurum haline getirilmesi bu değişikliği daha da somutlaştırmıştır.

MGK'nın anayasal statüye kavuşmasından sonra 1962'de çıkarılan MGK Kanunu ile Kurul'un yetki ve nüfuzu artırılmış, parlamento oturumlarına katılarak kabine çalışmalarını etkileyebilecek bir organ haline gelmiştir. Böylece ordu, kurulan yeni yönetim düzeninin bekçisi, siyasal ve sosyo-ekonomik hayatın bütünleyici bir parçası, ortağı haline gelmiştir. Generaller giderek artan şekilde toplum içinde ayrıcalıklı bir grup halini almışlar ve kendilerini devlet düzeninin korunmasına adanmışlardır. Kendi felsefelerini paylaşan partilere sempati duyarlarken onların

sempatisini kazanmak isteyen partiler de generallerin düşüncelerine göre siyaset üretmeye başlamışlardır (Ahmad, 1995:186). Sözün özü, yıllarca sürecek olan askeri vesayetin temelleri bu dönemde atılmıştır.

1961 seçiminden 1965 seçimlerine kadar 4 yılda 4 koalisyon hükümeti kurulmuştur. Daha çok kendi iç sorunlarıyla uğraşan koalisyon hükümetleri ülke sorunlarıyla ilgilenme fırsatı bulamamıştır. Bu karanlık süreçte askerin yeni bir darbe yapma isteği de tazeliğini korumuştur. 1960 darbesi ile hiyerarşik yapı dışında örgütlenen askerî kliklerin sivil yönetime müdahalesinin meşrulaştırılması bu isteğin sürmesindeki en önemli neden olmuştur. Hava Harp Okulu komutanı Talat Aydemir'in 1962 -1963 yıllarında gerçekleştirdiği iki darbe girişimi bu düşünce yapısının somut örnekleri olmuştur. Demokratik yönetime geçişten kısa bir süre sonra yapılan bu girişimler fazla büyümeden önlenmiş ve yönetim yapısını etkileyecek bir sonuç gerçekleşmemiştir.

1965 seçimleri ile nihayet koalisyon dönemi sona ermiş, Demokrat Partinin devamı niteliğindeki Adalet Partisi (AP) tek başına iktidar olmuştur. Seçimlerden zaferle ayrılan AP maalesef bu gücü koruyamamış 1961 anayasasının özgürlükçü ilkeleri nedeniyle ortaya çıkan toplumsal kargaşaya yenik düşmüştür. 1961 Anayasası daha önce hiç olmadığı kadar geniş bir özgürlük alanı yaratması marjinal kitle örgütlenmelerine zemin hazırlamıştır. Ülke giderek siyasallaşmış, anayasadan kaynaklanan özgürlükler ile ilk kez ideolojik siyaset ortamı oluşmuştur. Öğrencilerin rahatlıkla örgütlenebilmesi üniversiteleri karıştırmış şiddet içeren eylemler sokağa taşmıştır. İşçiler tarafından daha iyi çalışma koşulları ve daha fazla maaş talebiyle başlatılan “masum” gösteriler giderek şiddetini artırarak militanlaşma boyutuna ulaşmıştır. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) önderliğinde grev ve lokavt yapan işçiler ise ekonomik haklarını ancak siyasal eylemle kazanabileceklerine inanarak Türkiye İşçi Partisi (TİP)'i desteklemeye yönelmişlerdir. 1970'lerin başında iyice artan siyasal gerginlikler, ekonomik sıkıntılar (işsizlik, yüksek enflasyon), işçilerin sendikalaşması gibi durumlar ordunun muhtıra ile demokrasiye müdahalesini doğurmuş, ülke yönetiminde tam bir hâkimiyet sağlayamayan AP, 12 Mart 1971 yılında verilen bu muhtıra ile iktidardan indirilmiştir.

Tarihe 12 Mart Rejimi olarak geçen bu dönem 12 Mart 1971 yılında Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının TSK adına harekete geçip cumhurbaşkanı ve iki meclis başkanına verdikleri muhtıra ile başlamıştır. Asker bu muhtıra ile “Anayasanın öngördüğü reformları gerçekleştirebilecek, anarşi ve kavgaya son verecek, güçlü bir hükümet” in kurulmasını istemiş, şayet bu gerçekleşmezse de yönetime el koyacağını belirtmiştir. Ülkenin gidişatından rahatsız olan ordu 27 Mayıs’tan farklı olarak bu sefer doğrudan yönetimi ele almamış yönetimin değişmesi talebinde bulunmuştur (Bulut, 2009:83). Belki 27 Mayıs kadar yıkıcı olmamıştır ama Türk demokrasisi bu muhtıra ile büyük bir yara daha almıştır.

12 Mart’ta başlayan ara rejim dönemi 1973 yılında yapılan seçimlerle sona ermiştir. Geçen bu iki yılda “kurtarıcı” gözüyle bakılan “teknokrat hükümet” denemelerinin başarısızlığı toplumsal gerilimleri daha da tırmandırmıştır. Türk demokrasisine adeta balyoz gibi inen 12 Mart Muhtırasının ensesinde gerçekleşen 1973 seçimleri demokratikleşme açısından yeniden bir umut doğurmuşsa da maalesef beklentiler boşa çıkmıştır.

Hiçbir siyasi partinin tek başına iktidar olacak oyu alamadığı 1973 seçimlerinden 12 Eylül 1980’e kadar süren “ikinci koalisyonlar dönemi” Türkiye için siyasal istikrarsızlığın zirveye çıktığı bir dönem olmuştur (Bulut, 2009:84). Yaşanan krizler sadece hükümet boyutunda kalmamış, tüm ülkeye yayılan bir huzursuzluk, kargaşa ve gerilim ortamı oluşturmuştur. 1978 yılının sonlarında iyice artan şiddet olayları nedeniyle başta Ankara ve İstanbul olmak üzere pek çok ilde sıkıyönetim ilan edilmiş, hükümetin verdiği yetki doğrultusunda olayları bastırmaya çalışan TSK’nın müdahaleleri yetersiz kalmıştır. Giderek artan olaylar neticesinde Türkiye 1980 yılına, hemen her köşesinden ölüm haberleri gelen, bölünmüş ve kutuplaşmış bir ülke olarak girmiştir. Ülkenin içine düştüğü bu durum yeni bir darbeye kapı aralamış ve 12 Eylül 1980’de ordu bir kez daha yönetime el koymuştur.

1980 darbesini Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve kuvvet komutanlarının yer aldığı Milli Güvenlik Konseyi üyeleri gerçekleştirmiş ve darbe bildirisi televizyon (TRT) aracılığıyla halka duyurulmuştur. Darbeyi meşrulaştırıcı bir dille yazılan bildiri de Türkiye Cumhuriyeti’ni koruma ve kollama görevinin yüce Türk Milleti TSK

tarafından üstlenildiği ve emir komuta zinciri içinde ülke yönetimine tümüyle el konulduğu ifadeleri yer almıştır.

12 Eylül'de "Bayrak Harekâtı" adı verilen darbe ile yönetimi ele alan Milli Güvenlik Konseyi, Kasım 1983 seçimlerine kadar yönetimini sürdürmüştür. Milli Güvenlik Konseyi, çıkardığı kararnameler ile anayasayı askıya almış, parlamentoyu feshetmiş, siyasi partileri kapatmış, sendikal ve tüm sivil toplumsal faaliyetlere son vermiş, belediye başkanlıkları ve valiliklere asker kişileri getirmiştir. Böylece -genel hukuk teamüllerine aykırı yetkilerle donatılan- ordunun yönetimde mutlak bir hâkimiyeti sağlanmıştır (Özata, 2017:49).

2.3.5. 1980 Sonrasında Demokratikleşme ve Sivil-Asker İlişkileri

Askeri müdahaleler Türk demokrasisine telafisi imkânsız zararlar vermiş tüm kazanımları yerle bir etmiştir. 27 Mayıs spesifik olarak DP'yi hedef almışken, 12 Mart ise muhatabı pek belli olmamakla birlikte hükümeti istifaya zorlamıştır. Ayrıca Anayasaya muhalefet ettikleri (ve toplumsal olaylara sebep oldukları) gerekçesiyle iki uçta yer alan TİP ve Erbakan'ın Partisi MNP (Milli Nizam Partisi) partileri kapatılarak siyasi faaliyetleri sonlandırılmıştır. 12 Eylül darbesinden sonra ise sağ-sol ayırt etmeksizin siyasi partilerin tümü yaşananların sorumlusu görülerek kapatılmış ve yöneticilerine siyaset yapma yasağı getirilmiştir.

Demokratik yönetim sistemlerinde siyasi partiler vazgeçilmez unsurlardandır. Gerek iktidar gerek muhalefet olsun faaliyetlerine özgür bir biçimde gerçekleştirebilmeleri demokratik sistemin teminatı altındadır. 61 Anayasasında olduğu gibi 12 Eylül'ün ardından yürürlüğe giren 1982 Anayasasında da bu durum vurgulanmış ancak, anayasanın akabinde çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu öyle kısıtlanmalar getirmiş ki, sivil yönetime dönüş sürecinde gerekli şartları sağlayan siyasetçi bulmak imkânsız hale gelmiştir.

1982 Anayasası askerin yeni rejim üzerindeki otoritesini kuvvetlendirecek hükümler getirerek siyasi hayatın denetlenmesini mümkün kılmıştır. Halkoylamasının ardından kamuoyunda yeniden demokrasiye geçileceği inancı oluşmuşsa da çok geçmeden bunun güdümlü bir demokrasi olacağı anlaşılmıştır. Zira büyük beklentiler ile kurulan siyasi partiler antidemokratik bir şekilde MGK engeline takılmış, Anavatan

Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) olmak üzere sadece üç partinin seçimlere katılımı uygun görülmüştür. 6 Kasım 1983'de gerçekleştirilen genel seçimlerde Turgut Özal'ın kurduğu ANAP büyük bir çıkış yaparak (%45 oy oranı) iktidar ipini tek başına göğüslemiştir (Bulut, 2009:85).

12 Eylül 1980'de sivil iktidarın alaşağı edilmesiyle, temel hak ve özgürlüklerin askıya alındığı bir ülkeye dönüşen Türkiye nihayet 1983 seçimleriyle “şeklen” de olsa bir kez daha demokratik rejime geçiş yapmıştır. Darbeden sonra gerçekleştirilen ilk seçim olan 1983 seçimlerinde siyasi partilere yüzde on baraj sistemi uygulanmış, yapılan bu değişiklikle geçerli oyların en az %10'unu alamayan siyasi partinin meclise girme imkânı kalmamıştır. Ayrıca Seçim Kanunu'nda yapılan düzenleme ile yeni kurulacak partiler için en az 30 kurucu üyenin Milli Güvenlik Konseyince onaylanması zorunlu tutulmuş, siyasi partilerin 12 Eylül rejimini eleştiren beyan ve davranışlarda bulunmaları yasaklanmıştır. Tüm demokratik değerleri alt üst eden askeri vesayetin, siyaset üzerindeki etkisi 27 Mayıs darbesiyle başlamış, 12 Mart'la şiddetlenmiş ve 12 Eylül'le zirveye ulaşmıştır. Ancak her ne kadar askeri vesayet altında da olsa yeniden demokrasiye geçiş Türkiye için büyük bir kazanım olmuştur.

12 Eylül darbesiyle -bir kez daha- kesintiye uğrayan demokratik rejim 1983 seçimleriyle birlikte yeniden tesis edilmiş, idare sivil iradeye geçmiştir. Her ne kadar askeri vesayet altında da olsa yeniden demokrasiye geçiş Türkiye için büyük bir kazanım olmuştur. Bu yeni dönem Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından yoğun bir gündeme sahip olunacağı beklentisiyle başlamıştır. Dönemin siyasi figürü Özal, Türkiye'yi bu yönde ilerletecek liberal politikalar uygulamayı vadedmiştir.

6 Kasım 1983 genel seçimlerini Özal genel başkanlığındaki Anavatan Partisi (ANAP) kazanmıştır. Başbakanlık koltuğuna oturan Özal göreve gelir gelmez 1980 de hazırladığı yapısal uyum politikalarının uygulanmasına hız vermiştir. O dönemin revaçta olan yeni sağ ideolojinin temsilciliğini üstlenen Özal'ın öncelikli hedefi liberalleşme ve demokratikleşme süreçlerinin Türkiye'de başlatılması olmuştur.

Yeni sağ, liberalizmin ve muhafazakârlığın belirli şartlar altında birleşmesi sonucunda ilk uygulaması İngiltere ve ABD'de ortaya çıkan karma bir siyasi harekettir. İngiltere'de Margaret Thatcher, ABD'de Ronald Reagan yeni sağ

politikaların temsilcileri olmuştur. Genel prensip; devletin ekonomiye müdahalesinin az olması, özgürlüklerin genişletilmesi, aile, milli birliktelik ve dini/ahlaki değerlerde daha duyarlı olunmasıdır. Uygulamada özellikle ekonomi açısından olumlu sonuçlar veren bu siyasi akım daha sonra pek çok ülke tarafından da benimsenmiştir (Kurun, 2017:359).

Türkiye Özal iktidarı döneminde demokratikleşme açısından olumlu gelişmeler yaşamıştır. Benimsenen yeni sağ politikalar neticesinde ekonomide liberalleşme, bireysel hak ve hürriyetlerin genişlemesi, askeri vesayetın zayıflaması ve kamu yönetiminde reform gibi konularda demokratikleşme açısından önemli mesafeler kat edilmiştir. Özellikle ekonominin liberalleşmesine çok önem veren Özal, serbest piyasa ekonomisine geçişin toplumda ticareti artıracacağını, refah seviyesini yükselteceğini, bireysel girişimciliği teşvik edeceğini ve tüm bu olumlu gelişmelerin de insan ilişkilerine yansıtacağını, toplumda hoşgörü ve güven ortamı oluşacağını, toplumun geniş kesimlerinin ekonomik olarak canlanmasının uzun dönemde demokrasiyi güçlendireceğini ifade etmiştir. Nitekim öyle de olmuştur; gerçekleştirdiği reformların etkisiyle kısa sürede Anadolu firmaları güçlenmiş, sosyal hareketlilik artmış, sivil toplum güçlenmiş, Türkiye'nin her yerinde iletişim ve ulaşımın da gelişmesiyle demokrasinin sosyal zeminine olumlu katkı sağlanmıştır.

Özal'ın politikalarıyla demokratikleşme sürecinde yaşanan olumlu değişikliklerden bazıları, bir süre sonra eleştirilmeye başlamıştır. Bunlardan ilki bürokrasiye yapılan müdahale olmuştur. Mevcut bürokrasiyi hantal, ağır ve toplum taleplerini karşılamaktan uzak olarak nitelendiren Özal iş bitirici bir bürokratik yapı kurmayı hedeflemiş bunun için de yurtdışından bürokrat transfer etme yoluna gitmiştir. Ancak, bürokrat seçimini liyakat ya da bürokratik teamüllere göre değil ikili ilişkilere göre belirlemiş olması gerekçesiyle bu konuda eleştirilmiştir. Hatta bürokraside gerçekleştirmek istediği bu değişim stratejisinin patrimonyalizmi güçlendirmekten başka bir işe yaramadığı iddia edilmiştir. Çünkü bu politika ile bürokrasinin özerkliği zedelenmiş giderek istikrarsızlaşan ve siyasallaşan bürokrasi çökme noktasına gelmiştir.

Bürokraside yaşanan bu olumsuz durum bir süre sonra ekonomiye de yansımış makro dengelerin sarsılması şeklinde kendini hissettirmiştir. Serbest piyasa modeli ilk

yıllarda ekonomiye can verse de ilerleyen zamanda bu etki azalmış, kamu kesiminin ekonomideki ağırlığında önemli bir değişiklik olmamış, hükümet, piyasaya müdahale edebilecek ve ayrıcalık yaratabilecek birçok müdahale aracını elinde bulundurmaya devam etmiştir. Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), bütçe dışı fonlar, kamu bankaları ve ihracat teşvikleri bahse konu müdahale araçlarının en etkililerinden olmuştur. Dolayısıyla kamu açıkları ve enflasyon temel sorunlar olarak tekrar gündeme gelmeye başlamıştır.

1983 yılında Özal ile yeni bir sayfa açan Türkiye başta ekonominin gelişmesi ve demokratikleşme olmak üzere pek çok alanda önemli mesafe kaydetmiştir. Ancak bu olumlu hava 1987 yılından itibaren bozulmaya başlamış, 1970’li yıllar kadar olmasa da istikrarsız bir siyasal ortam ve kötü giden bir ekonomi Türkiye’yi yeniden esir almaya başlamıştır. (Sunar, 2010:120-122)

1987 yılı Türkiye için birçok yönden dönüm noktası olmuştur. Toplumda siyasi yasakların kaldırılması yönünde ortaya çıkan beklenti ve bunun sonucunda yasakların kaldırılması bu dönüm noktalarından belki de en önemlisidir. Özal, siyasi yasakların kaldırılması beklentisini önleyemeyeceğini anlayınca konuyu referanduma taşımış ve kendisinin yasakların devam etmesini savunan propaganda çalışmalarına rağmen halkoylaması sonucu siyasi haklar iade edilmiştir. Halkoylamasından çıkan bu sonuçla beraber ANAP ilk kez ciddi bir merkez sağ alternatifi karşısında bulmuştur.

1987 yılının diğer önemli dönüm noktaları; sendikal faaliyetlerin tekrar önem kazanmaya başlamasıyla ücret baskılarının artması, dış borç anapara ve faiz ödemelerinin bütçe üzerinde artan bir baskı oluşturması ve dış politikada yaşanan sorunlar olmuştur. Tüm bunlar bir arada değerlendirildiğinde 1987 yılını Türkiye için rekabetçi bir siyasal ortamın olduğu yeni bir dönemin başlangıcı olarak görebiliriz.

ANAP, 1987 yılı genel seçimlerinde oy kaybı yaşamasına rağmen tek başına iktidarını korumuş ancak 1989 yerel seçimlerinde 3. sıraya kadar gerilemiştir. ANAP’ın bu oy kaybının arkasında iki temel neden vardır. Bunlardan ilki kronikleşen enflasyon ve onun beraberinde gelen belirsizlik ortamı, ikincisi ise giderek yaygınlaşan patronaj ilişkilerinin yarattığı ayrıcalıkların olumsuz örneklerinin kamuoyuna yansması olmuştur. Siyasi ortamın giderek istikrarsızlaşması ve bölüşüm

sorunlarının da tekrar gündeme gelmesiyle birlikte tüm bunlar ekonomiye temel makro dengelerin sarsılması şeklinde yansımış, enflasyon ve kamu açıkları ciddi boyutlara ulaşmıştır (Sunar, 2010:122).

Giderek gerilen siyasi ortam, bozulan ekonomi ve bir anda ülke gündemine giren Maden İşçileri Sendikasının yürüyüşü Türkiye'yi 1991 yılı erken genel seçimlerine götürmüş ve bu seçime giren hiçbir siyasi parti tek başına iktidar olacak oyu alamamıştır. 1983'ten beri iktidar olan ANAP da böylece iktidarını kaybetmiştir.

Ekonomik, siyasal ve ideolojik yönleriyle derin bir krize sahne olan 1991 sonrası Türkiye'sinde terör olayları azalmış, irticai faaliyetler kısıtlanmışsa da krizin etkinliğini tamamen ortadan kaldıran bir istikrar dönemine geçilememiştir. 1991 seçimleriyle başlayan bu kaos dönemi 2002 yılına kadar sürmüştür. Bu süre zarfında dört genel seçim yapılmış altı koalisyon hükümeti kurulmuştur. Kurulan hükümetlerin hiçbirisi biriken sorunlara çözüm üretememiştir. En büyük sorun ise ekonomi alanında yaşanmıştır.

1991 seçimlerinden birincilikle çıkan Doğru Yol Partisinin (DYP) Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile yaptığı koalisyon halkta karşılığını bulmamış ve 1995 genel seçimlerinde birincilik Refah Partisine (RP) geçmiştir. 1994 yerel seçimlerinde Ankara ve İstanbul belediyelerini kazanan Millî Görüş Hareketinin bu yükselişinin nedeni toplumun dezavantajlı kesimlerini kucaklayan “adil ekonomik düzen” adını verdikleri sosyal belediyecilik yaklaşımını savunmaları olmuştur. Kazanılan belediyeler aracılığıyla kentlerde ve özellikle gecekondualarda yaşayan yoksullara, sosyal güvenlik kapsamına dahil olmayan yeni göçmenlere sunulan imkanlar genişletilmiştir. Hizmet odaklı belediyecilik anlayışı ile insanların yaşam şartlarını önemli ölçüde iyileştirmiş, kentsel kazancın halka aktarılması partiye olan desteği her geçen gün daha da üst seviyeye çıkarmıştır (Bölükbaşı, 2012 :169).

1995 seçimlerinden RP birinci parti olarak çıkmasına rağmen dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümeti kurma görevini sandıktan ikincilikle çıkan ANAP'a vermiştir. Ancak ANAP'ın DYP ile kurduğu koalisyon hükümeti, Refah Partisinin güven oylamasına Anayasa Mahkemesi nezdinde itiraz etmesi ve bu itirazın haklı bulunarak güven oylamasının geçersiz sayılması neticesinde dağılmıştır. Anayol

hükümetinin sona ermesinin ardından ise Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller'in koalisyon ortaklığı ile Refahiyol Hükümeti kurulmuştur. Başlangıcından itibaren özellikle askeri kesim tarafından istenmeyen Refahiyol Hükümeti bir yıl dayanabilmiş ve 28 Şubat sürecinin ardından sona ermiştir.

Necmettin Erbakan'ın başbakanlığında kurulan Refahiyol hükümeti ile ilgili ilk siyasi kriz İran ve Libya ziyaretleriyle başlamıştır. Türkiye'nin yüzünü Batıdan çevirdiği yönünde basında çıkan haberlere, laik sistemin tehdit altında olduğu yönünde eleştiriler, imalar eşlik etmiştir. Bu tehdit algısını destekler nitelikte bir anda Aczimendiler konusu gündeme gelmiş ardından Fadime Şahin ekranlarda boy göstermeye başlamıştır. 10 Kasım'da RP'li Kayseri Belediye başkanının açıklamaları, Başbakanlıkta verilen iftar yemeğine sarıklı, şalvarlı, cübbeli kişilerin katılması ve nihayetinde 31 Ocak'ta Ankara Sincan'da düzenlenen Kudüs gecesi laikliğin tehdit altında olduğuna dair düşünceleri iyice tırmandırmıştır. Gazetelere "Türkiye İran oluyor" şeklinde yansıyan Kudüs gecesi etkinliğinin ardından 4 Şubat'ta Sincan'da tanklar yürümüş bu durum Genelkurmay tarafından "motorlu yürüyüş tatbikatı" şeklinde açıklanmıştır. Tankların meydana arıza gidermek için durduğu ve tanklara "balans ayarı" yapıldığı iddia edilmiştir. Gerçekte ise bu balans ayarı tanklara değil Türk demokrasisine yapılmıştır.

28 Şubat 1997 de dokuz saat süren MGK toplantısı yapılmış alınan kararlar hükümete bildirilmiştir. On sekiz maddelik karar metninde laikliğin korunması için yasaların uygulanması, tarikatların kapatılması, tarikatlara bağlı okulların MEB'e devredilmesi, sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi, Kuran kurslarının denetlenmesi, dinci kadrolaşmanın önüne geçilmesi, orduyu din düşmanıymış gibi gösteren basın-yayın organlarının kontrol altına alınması gibi hususlar ele alınmış, gerekli çalışmaların yapılması istenmiştir (Akin, 2016:40-42).

Demokrasi tarihimize post modern darbe olarak geçen 28 Şubat darbesi dönemin Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak tarafından

"28 Şubat, günün koşullarına uygun bir yöntemde gerçekleştirildi. O günün dünya ve ülke koşullarında klasik bir askeri müdahale yapılamazdı. Cumhuriyetin karşılaştığı tehlike bir tek mermi atılmadan demokratik

mekanizmaların harekete geçirilmesiyle bertaraf edilmiştir” (Karaaslan, 20 Nisan 2012).

şeklinde savunulmuştur.

28 Şubat ve ertesinde giderek artan baskılara dayanamayan Refahiyol hükümeti Erbakan’ın istifası ile Haziran 1997 yılında sona ermiştir. Milli Görüş Hareketi ise Refah Partisi’nin kapatılmasının ardından Fazilet Partisi, onun da kapatılmasının ardından Saadet Partisi ismiyle varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Tunahan, 2015:29).

1997 de Refahiyol hükümetinin sona ermesinin ardından siyasette yaşanan çalkantılı süreç erken seçimleri gündeme getirmiş 2000 yılında yapılması gereken seçimler 1999 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye bu seçime Ecevit’in başbakanlığındaki azınlık hükümeti ile girmiştir. Seçimlerden kısa bir süre önce Abdullah Öcalan’ın yakalanıp Türkiye’ye getirilmesi Ecevit’in Partisi DSP’yi seçimlerden birinci parti olarak çıkarmıştır. MHP’de oy patlaması yaparak ikinci parti olmuştur. 2002 yılına kadar görev yapan DSP, MHP ve ANAP’ın kurduğu koalisyon hükümeti döneminde Türkiye çok zor üç yıl geçirmiştir. Marmara depremi, yaşanan ekonomik krizler, Anayasa kitapçığını fırlatma krizi ve Ecevit’in sağlık sorunları hükümeti işleyemez hale getirmiş ve yeniden erken seçim kararı alınmıştır. Bu süreçte ülkedeki gerginliği artıran başkaca olaylarda yaşanmıştır. Fazilet Partisi Milletvekili Merve Kavakçı’nın TBMM Genel Kuruluna başörtüsüyle katılması büyük tepkilere neden olmuş nihayetinde Kavakçı’nın milletvekilliği düşürülmüştür. Yine dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan Siirt’te okuduğu bir şiir nedeniyle yargılanmış ve cezaevine gönderilmiştir. Türkiye işte bu kargaşa ortamı içinde yeni bir çıkış yolu bulabilmek için 3 Kasım 2002’de tekrar sandığa gitmiştir.

3 Kasım seçimleri Türk siyasetinde kelimenin tam anlamıyla deprem etkisi yaratmıştır. İktidarda ve mecliste yer alan partilerin tamamı %10’luk seçim barajını aşamayıp meclis dışında kalırken, seçimlerden yaklaşık bir yıl önce Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Millî Görüş Hareketi’nin Yenilikçiler grubu tarafından kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) %34,28 oranında oy alarak tek başına iktidara gelmiştir . Bu sonuç siyaset, ekonomi, piyasalar ve iş dünyası ile birlikte dış ülkeler

tarafından da olumlu karşılanmıştır. Yıllardır koalisyon hükümetleri nezdinde “yönetemeyen demokrasi” nin esiri olan Türkiye nihayet bir çıkış yolu bulmuştur.

2.4. Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerini Etkileyen Temel Dinamikler

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini etkileyen temel dinamikler içsel ve dışsal olmak üzere iki grupta incelenebilir. Siyasi kültür, TSK’nın imtiyazları ve özerkliği (korporatist yapılanma) ve ideolojik tutumlar sivil-asker ilişkilerini belirleyen içsel dinamikleri oluştururken; Soğuk Savaş sonrası ortam, ABD ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile ilişkiler, AB üyelik süreci ve savunma sanayiindeki küresel dönüşüm de dışsal dinamikler olarak sıralanabilir.

2.4.1. İçsel Dinamikler

Türkiye’de sivil-asker ilişkileri incelendiğinde ordunun sahip olduğu yüksek düzeyde siyasi otonomi yadsınamaz bir gerçektir. Siyasi otonomiden kasıt, ordunun karar alma mekanizmasındaki güçlü etkisi ve siyasi iktidarın otoritesine karşı gelebilmesidir. Osmanlıdan Cumhuriyete miras kalan bu otonom alan özellikle 1960 darbesinden sonra giderek genişlemiş, sivil idarenin lehine olan dönüşüm için 2000’li yıllar beklenmiştir (Gürsoy, 2014:158).

Ordunun Türk siyasetindeki etkin konumu başta siyasi kültür olmak üzere pek çok etkene bağlı olarak gelişmiştir. Devletin merkezde yer aldığı Türk siyasi kültüründe ordu, bu merkezin (devletin) hem iç hem dış tehditlere karşı koruyucusu olarak konumlandırılmıştır. Toplumda hâkim olan “asker-millet” anlayışı, Türk vatandaşı tüm erkeklerin zorunlu askerlik görevini yerine getirmekle yükümlü olmaları ve ordunun “peygamber ocağı” olarak görülmesi halk ile TSK arasında yakın ilişki kurulmasının nedenlerinden olmuş, silahlı kuvvetlerin ayrıcalıklı konumunu güçlendirmiştir (Kuru, 2013:147). TSK yalnızca bir savunma gücü değil, aynı zamanda ulusal kimliğin ve devletin devamlılığının sembolü olarak algılanmış ve bu algı, ordunun siyasi süreçlere müdahale etme meşruiyetini toplumsal düzeyde güçlendirmiştir.

TSK’nın siyasi süreçlere müdahalesi güvenlik ve savunma politikalarına odaklanma eğilimi şeklinde olmuştur. Laik Türkiye Cumhuriyeti ve Kemalizm’in değerlerinin korunmasını öncelikli görev olarak gören ordu bu alandaki “tehditleri”

siyasete müdahale ederek önlemeye çalışmıştır. Ordunun Türkiye Cumhuriyeti'nin bekasını korumak adına yaptığı bu müdahaleler toplumun önemli bir kesiminde, özellikle laik ve modernist elitler arasında, TSK'nın "demokrasiyi koruma" misyonuna yönelik bir destek bulmuştur (Haugom, 2019:5). Örneğin, 1960 darbesi, Demokrat Parti'nin otoriterleştiği algısına karşı bir tepki olarak görülmüş ve Milli Birlik Komitesi'nin eylemleri, demokrasinin kurtarılması adına belirli toplumsal gruplar tarafından meşru kabul edilmiştir. Siyasi kültürün bu yapısı, yalnızca elit kesimlerle sınırlı kalmamış, halk arasında da ordunun "vatanın kurtarıcısı" imajını pekiştirmiştir. Orduya duyulan bu güven, özellikle iç ve dış güvenlik tehditlerinin yoğun olduğu dönemlerde daha da artmıştır.

Türkiye 1970'li yıllarda siyasi istikrarsızlık ve ideolojik temelli şiddet olaylarına sahne olmuştur. Bu durum devletin geleneksel askeri stratejiler çerçevesinde geliştirdiği güvenlik politikaları dışında bir tehdit ortaya çıkarmış, devlet organlarını işleyemez duruma getirmiş, birlik ve beraberliği sağlayacak lüzumlu tedbirler alınamamıştır. Demokratik yollarla çözüm sağlanamayınca asker devreye girmiş ve bu kaotik ortam, 12 Eylül Askeri Müdahalesi ile son bulmuştur. TSK'nın yönetime el koyması ile gerçekleşen 1980 darbesinin gerekçeleri "*ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mâni olan sebepleri ortadan kaldırmak*" olarak ifade edilmiştir (Aygen, 2018:238). Ülke içinde farklı ideolojik görüşler temelinde meydana gelen sokak olayları, yıkıcı ve etnik/ayrılıkçı faaliyetler neticesinde ülkede huzurun bozulduğu ve vatandaşların can ve mal güvenliğinin tehdit altında olduğu vurgulanmıştır.

1980'li yıllardan itibaren Türkiye'nin ulusal güvenlik anlayışı, terörizme karşı alınacak önlemler üzerine şekillenmiştir. Milli güvenlik açısından tehdit oluşturan konular, özellikle iç düşman tanımlamasıyla 12 Eylül sürecinde apolitik bir perspektifle ele alınmış ve bu dönemde, terör tehdidi (PKK), ülkenin varlığını tehlikeye atan en büyük sorunlardan biri olarak kabul edilmiştir (Kavıracı, 2019:2091).

PKK, 1980'lerden itibaren Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerini derinden etkileyen en önemli iç güvenlik tehditlerinden biri olmuştur. 1978'de kurulan örgütün 1984'te başlattığı silahlı eylemler, Türkiye'nin güvenlik paradigmasını köklü bir şekilde değiştirmiştir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaşan terör saldırıları, bölge illerinde ilan edilen OHAL yönetimi neticesinde TSK'nın iç güvenlik operasyonlarındaki rolünü artırmıştır. Anayasanın (Mülga)120. maddesinde yer alan *“Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddî belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddî şekilde bozulması hallerinde, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Millî Güvenlik Kurulunun da görüşünü aldıktan sonra yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilân edebilir”* hükmü çerçevesinde 19 Temmuz 1987 yılında geçici olarak ilan edilen OHAL üst üste 46 sefer uzatılarak 2002 yılına kadar sürmüştür. 1987'den 1994'e kadar OHAL yönetimi kapsamındaki il sayısı 13'e kadar yükselmiş 1994'den itibaren bu sayı kademeli olarak azaltılmıştır. 30 Kasım 2002 tarihinde ise Ak Parti Hükümeti yeni bir uzatma kararı almayarak iki ilde uygulanması devam eden (Diyarbakır ve Şırnak) OHAL'e son vermiş böylece 15 yıldır devam eden olağanüstü hâl dönemi tamamen ortadan kalkmıştır.

OHAL döneminin sona ermesi Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından büyük ve önemli bir adım olmakla birlikte saldırılarını sürdüren PKK ile mücadele kararlılıkla devam etmiştir. İlerleyen dönemlerde eylemlerini batı illerine de kaydıran terör örgütü bombalı eylemleri ile pek çok sivil katletmiştir. 1980'li yılların ortalarından itibaren, PKK'ya karşı yürütülen bu operasyonlar, ordunun yalnızca dış savunma değil, aynı zamanda iç güvenlik politikalarının belirlenmesinde de merkezi bir aktör haline gelmesine yol açmıştır. Bu süreç, sivil-asker ilişkilerinde ordunun ağırlığını artırarak, sivil otoritenin karar alma süreçlerindeki etkisini görece zayıflatmıştır.

Siyasi kültür ve iç güvenlik tehdidi dışında, TSK'nın siyasal karar alma süreçlerindeki etkinliğini artıran bir diğer faktör, devlet mekanizması içindeki ayrıcalıklı konumu ve korporatist yapısı olmuştur. Eğitim, ekonomi, yargı gibi alanlarda toplumun diğer kesimlerinden ayrılmış kapalı grup özelliği taşıyan ordu, bu

ayrıcalıkları ile sivil otoriteye karşı hegemonik üstünlüğünü uzun süre muhafaza etmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı'ndan tamamen bağımsız olan ve yatılı okullarda liseden itibaren başlayan askeri eğitim sistemi özellikle önemli bir anlam ifade etmektedir. Askeri okullarda oldukça katı ve ideolojik bir eğitimden geçen subaylar, sözde sivil otoriteye itaat ettiklerini söyleseler de bu itaat ordunun kurumsal çıkarları ve ideolojik duruşunu önceleme eğilimiyle sınırlanmıştır. Sivil otoritenin, silahlı kuvvetler tarafından bir ideoloji haline getirilen Kemalizm'in ilkelerini uyumlu davranıp davranmaması askerin hükümete itaatini belirleyen en önemli etken olmuştur (Duman, 2019:155). Cumhuriyetin kurucu ilkeleri olan laiklik, milliyetçilik ve modernleşme gibi değerleri merkeze alan askeri eğitim sistemi subay adaylarına TSK'nin yalnızca bir savunma gücü değil, aynı zamanda “devletin ve rejimin koruyucusu” olduğu fikrini aktarmayı hedeflemiştir. Erken yaşta başlayan eğitim süreci subayların hem dünya görüşünü ve yaşam biçimini, hem de sivil otoriteyle olan ilişkisini etkileyerek onlara toplumun diğer kesimlerinden farklı hatta üstün oldukları düşüncesini de benimsetmiştir. (Uluçakar, 2018:197).

Ordunun müdahaleci tavrını meşru bir zeminde sürdürmesinde ve bunu gelecek kuşaklara aktarmasında önemli bir rol oynayan askeri eğitim sistemi 15 Temmuz darbe girişimi sonrası gerçekleştirilen düzenlemelerle yeniden yapılandırılmıştır. Oluşan yeni kurumsal yapıda askeri eğitim sistemi bütünüyle Genelkurmay Başkanlığından alınarak Milli Savunma Bakanlığına (MSB) devredilmiştir. Askeri liselerin kapatılması suretiyle orduya giriş yaşı yükseltilerek, askeri personelin genç yaşta toplumdan izole biçimde doktrine edilmesinin önüne geçilmiştir. Eğitim kurumlarında sivil yöneticilerin sayısı ve ağırlığı artırılmış, askeri eğitim sisteminin sivil karar alıcılar tarafından şekillendirilmesi ve denetlenmesi sağlanmıştır (Barbak, 2018:51).

Türkiye'de ordunun, asli görevi olan dış güvenlik alanının yanı sıra siyasal, iktisadi, kültürel, ideolojik alanlara uzanan geniş bir faaliyet alanının bulunması ve bu alanlardaki faaliyetlerinde özerkleşmesi pretoryen bir militarizmi hâkim kılmıştır. Söz konusu pretoryen militarizmin güç sahalarından biri de ekonomidir (Akça, 16 Ekim 2010). Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) bünyesinde kurulan şirketler aracılığıyla üretim, hizmet, ticaret ve finans alanlarında doğrudan yatırımcı olan TSK bu değişikliklerle Weberiyen anlamda

subay/astsubay “zümre” si olmaktan çıkıp sınıfsal bir yapıya bürünmüştür (Köktürk, 2021:21). TSK mensuplarının sosyal güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak, emeklilik, ölüm ve maluliyet yardımları sağlamak ve üyelerine ekonomik refah sunmak amacıyla kurulan OYAK zaman içinde bir sosyal yardım kuruluşu olmanın ötesine geçerek, çeşitli vergilerden muaf tutulmanın da avantajıyla Türkiye’nin en büyük holdinglerinden biri haline gelmiş ve sivil-asker ilişkilerinde önemli bir ekonomik ve siyasi aktör olarak konumlanmıştır (Kuru, 2013:143) OYAK’ın bu benzersiz yapısı, ordunun ekonomik özerkliğini güçlendirerek sivil-asker ilişkilerinde askeri otoritenin etkinliğini artırmış, aynı zamanda zaten maaşlarıyla memur kesim içinde farklı bir konumda olan askeri bürokratları daha da ayrıcalıklı kılmıştır. OYAK’ın 2012 yılında yürürlüğe giren yeni ticaret kanunu ile bağımsız denetimlere tabi tutulması, 15 Temmuz sonrası sivil yönetici sayısının artırılması gibi değişiklikler yapılsa da kurumun askeri karakteri ve ekonomik özerkliği hâlâ belirgin bir şekilde varlığını sürdürmektedir.

Türkiye’de askerin ayrıcalıklı olduğu bir diğer alan ise askeri yargı sistemi olmuştur. Devlet mekanizması içinde özerk, imtiyazlı ve üstün konumunu muhafaza etmek isteyen ordunun, toplumsal ve siyasi alana yaptığı müdahalelerde yargı denetimi dışında kalma arzusu sınırları son derece geniş çizilmiş kendine özgü bir askeri yargı sisteminin varlığı ile mümkün olmuştur (Erdem&Coşkun, 2009:87). Tarihi Osmanlı dönemine dayanan ve kanuni düzenlemelerle faaliyet gösteren askeri yargı sistemi ilk kez 1961 Anayasası ile anayasal statüye kavuşmuş bu konumunu 1982 Anayasası ile de sürdürmüştür. Askeri yargının anayasal bir kurum olarak düzenlenmesi onu sivil yargıdan bağımsız bir yapı haline getirmiş ve ordunun özerkliğini güçlendirmiştir. TSK mensuplarının disiplin suçlarını ele alarak ordunun iç hiyerarşisini koruyan bu sistem sivillerin “devlet güvenliği” ne yönelik suçlarını da yargılayarak ordunun siyasi süreçlere müdahale etme kapasitesini artırmıştır. Özellikle 1980 darbesinden sonraki süreçte sivillerin ve siyasi aktivistlerin askeri mahkemelerde yargılanması ordunun toplumsal ve siyasal alandaki kontrolünü oldukça güçlendirmiştir.

Türkiye’nin demokratikleşmesi sürecinde aşılması gereken önemli bir eşik olan askeri yargı sistemi ilk kez Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci ile tartışmaya açılmıştır. AB’nin öne sürdüğü “ordunun sivil otoriteye tam anlamıyla tabi olması ve

yargısal süreçlerin demokratik denetim altında yürütülmesi” koşulunu gerçekleştirmek üzere harekete geçen hükümet öncelikle askeri yargının sivillere yönelik yetki alanını daraltan değişiklikler gerçekleştirmiştir. Tartışmalı konuların başında gelen “halkı askerlikten soğutma suçu” dâhil birçok suç askeri mahkemelerin görev alanından çıkarılarak adli yargı mercilerine aktarılmıştır.

Demokratikleşme bağlamında askeri yargıya dair düzenlemelere 2009 yılında bir yenisi eklenmiş ve Ceza Muhakemeleri Kanunu’nun (CMK) 3. maddesine eklenen fıkra ile askeri mahkemelerin sivilleri yargılama yetkisi ortadan kaldırılmıştır. Ancak CHP bu değişiklik için Anayasa Mahkemesine iptal ve yürürlüğün durdurulması başvurusunda bulunmuş, Mahkeme de değişikliği Anayasanın 145. maddesine aykırı bularak Anayasa ile askeri yargıya tanınan genişliğin, kanun ile sınırlandırılmayacağı gerekçesiyle iptal etmiş ve yürürlüğünü durdurmuştur. 2010 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği referandumunda Anayasanın 145. maddesinde yapılan değişiklik ile çözüm sağlanmış ve sivillerin askeri yargıda yargılanmalarına son verilmiştir. Her değişiklikte etki alanı daraltılan askeri yargıya ilişkin asıl dönüşüm 2017 yılı anayasa değişikliği ile gerçekleştirilmiş ve askeri yargı teşkilatının faaliyetleri sonlandırılmıştır. Askeri yargı makamlarının kapatılması ile birlikte askeri suçlara ilişkin dosyaların sivil adli makamlarca soruşturulması ve kovuşturulması yolu benimsenmiştir (Öztürk&Çakan, 2023:1661).

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin sorunlu yapısının çözümüne dair 2000’li yıllara kadar net bir irade ortaya konmamıştır. Siyasi kültür, askeri korporatizm, iç güvenlik sorunları bu tavrın temel nedenleri arasında sayılmakla birlikte güçlü bir siyasi iradenin görevde olmayışı da bu durumun sürdürülmesinde etkili olmuştur. Ak Parti’nin 2002’de tek başına iktidara gelmesi uzun yıllar koalisyon hükümetleriyle yönetilen Türkiye’de ekonomik ve sosyal yapıda dönüşüm başlatmış bu değişim sivil-asker ilişkilerine de yansımıştır. Güçlü ve bütünleşik bir yapıya sahip olan AK Parti hükümetleri, orduya karşı önceki iktidarlardan farklı ve net bir tutum sergilemiş, yapmış olduğu düzenlemelerle ordunun siyaset alanına müdahalesini kısıtlamıştır. AB üyelik sürecinin etkisiyle başlayan bu dönüşüm sürecinde 27 Nisan e-muhtırası, Ergenekon Balyoz davaları ve 15 Temmuz darbe girişimi önemli dönüm noktaları olmuştur.

2.4.2. Dışsal Dinamikler

Türkiye 2000’li yıllardan itibaren gerek iç faktörlerin etkisi gerekse Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası ortamın etkisiyle sivil-asker ilişkilerinde yeni bir döneme geçmiştir. NATO ile ilişkiler, AB’ye uyum süreci neticesinde gerçekleştirilen reformlar, küreselleşmenin etkisiyle güçlenen sivil toplum kuruluşları (STK) ve dijitalleşme sivil-asker ilişkilerinin seyrini değiştiren önemli dış etkenler olarak kabul edilmektedir (Tunç&Özdemir, 2020:3180).

ABD önderliğinde Batı Bloku ülkeleri ile SSCB önderliğindeki Doğu Bloku ülkeleri arasında yaşanan siyasi ve askeri gerginlik dönemi olan Soğuk Savaş Dönemi militaristleşen devlet sayısının katlanarak arttığı bir dönem olmuştur. İki kutup arasında yaşanan mücadeleden dolayı silahlar bütün dünyaya dağıtılmış, gerilla savaşları yaygınlaşmış, militaristleşen bir ekonomi dünyaya hâkim olmuştur. Korku ve şüphe ile güvenliğin paranoyaya dönüştüğü bu dönemde ekonomik, siyasi ve sosyal alanda yaşanan sorunlar demokratik yollar yerine askeri yöntemler kullanılarak çözüme ulaştırılmaya çalışıldığından, askeri müdahale seçeneğinin uygulanabilirliği de maksimum seviyeye çıkmıştır (Tunç&Özdemir, 2020:3189). Bu süreç SSCB’nin dağılmasına kadar devam etmiştir.

Soğuk Savaş Döneminin sonu anlamına gelen SSCB’nin yıkılması uluslararası sistem için önemli bir kırılma noktası olmuştur. Yetmiş üç yıl varlığını sürdüren Batı’nın liberal değerlerine dayanan sistemine direnen SSCB’nin beklenmedik şekilde yenilmesi ABD ve onun temsil ettiği değerleri ön plana çıkarmıştır (Göktaş, 12 Aralık 2023). Uluslararası sistemde yaşanan bu değişim demokratikleşmenin küresel anlamda ivme kazanması ile birlikte sivil-asker ilişkilerinde de dengeleri değiştirmiştir. Komünist tehdidin çökmesiyle birlikte oluşan yeni uluslararası konjonktürde (Gürsoy, 2014:166) Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, çok geniş bir coğrafyada, silahlı kuvvetlerin hem yasal-kurumsal çerçevesi liberal demokratik ilkeler üzerinden yeniden inşa edilmiş, hem de silahlı kuvvetlerin siyasetteki yeri hakkındaki kültürel-zihinsel yapı dönüştürülmüştür. Bu dönüşümde, asker ve sivil arasındaki ayrımın net bir şekilde belirtilmesi, askerin siyasi tarafsızlığının garanti altına alınması,

hükümetin askerî faaliyetler üzerindeki kontrolü gibi unsurlar öne çıkmıştır. Ayrıca, devlet başkanı, başbakan ve diğer yetkililerin yetki sınırları belirlenmiş, savaş, barış ve olağanüstü hâl tanımlamaları yenilenmiştir. Uluslararası antlaşmaların iç hukukla ilişkisi yeniden düzenlenmiş, insan hakları garantileri artırılmış ve vicdani ret hakkı birçok ülkede kabul edilmiş, savunma bütçelerinin parlamento denetimine alınması gibi reformlar ön plana çıkmıştır. Bu değişikliklerin amacı Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokratikleştirilmesi yanında Batı için oluşabilecek tehditlerin önlenmesi olmuştur. Özellikle ordu destekli komünizmin yeniden canlanması riski Avrupa için büyük bir güvenlik sorunu olarak algılanmış ve bunun önlenmesi için Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine AB ve NATO üyeliği kapısı açılmıştır. Dolayısıyla bu süreç bir demokratikleşme ölçütü olmaktan çok, Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı güvenliğinin garantiye alınmasının bir aracı olarak yürütülmüştür (Kaygusuz, 2010:192-193).

Türkiye Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren ABD ve Batı Blokuna yakın durmuş ve onların kurduğu uluslararası örgütlerin üyesi olmuştur. NATO, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Avrupa Konseyi bu örgütlerin başında yer almaktadır. Ancak Soğuk Savaş dönemindeki olağanüstü savunma strateji ve politikaları bu örgütlerde askerin sivil denetimi konusunu gündeme almamış hatta Türkiye, Yunanistan ve Portekiz gibi NATO üyesi ülkeler jeopolitik konumları açısından değerlendirilerek askerin üstünlüğü destek bile görmüştür (Arslan, 2023:410). Dolayısıyla 1990'lı yıllarda sivil-asker ilişkilerindeki küresel çaplı dönüşüm Türkiye'nin siyasetini neredeyse hiç etkilememiştir. Türkiye'nin halihazırda NATO üyesi olması, tüm müttefikler tarafından Soğuk Savaş'ın bir kanat ülkesi olarak görülmesi ve SSCB'nin Avrupa'ya geçmesini engelleyecek güçteki askeri orduyu barındırması bunun en önemli nedenlerinden olmuştur. (Alabarda, 2016:11).

1990'lı yıllar Türkiye için askerin her alana nüfuz ettiği bir dönem olmuştur. Dönemin savunma politikaları NATO'nun değerlendirmeleri çerçevesinde, Genelkurmayın öngörü ve direktifleri doğrultusunda oluşturulmakta, sivil otorite ise MSB ve TBMM'deki pozisyonlarıyla bu politikalara onay veren kurumlar olarak görev yapmıştır. Askerlerin siviller tarafından değil, sivillerin askerler tarafından sistematik denetim altına alındığı bu dönemde MGK, Batı Çalışma Grubu çalışmaları

toplumun tabanına yayılarak faaliyetlerine devam etmiştir (Arslan, 2023:411). Tüm bunlar değerlendirildiğinde 1952'den itibaren NATO'nun üyesi olan Türkiye'de örgütün sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi üzerinde önemli bir etkisi olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin 1960 yılından itibaren sık sık maruz kaldığı askeri müdahaleler bu durumu net bir şekilde açıklamaktadır. NATO bu müdahalelerin hiçbirinde silahlı kuvvetlerin vesayet ve veto yetkileri ile siyasi konumunu eleştirmemiş, Türkiye'ye bu konuda herhangi bir yaptırımda bulunmamıştır. Askeri darbeleri Türkiye'nin kendi iç meselesi olarak niteleyen örgüt askeri yönetimlerin görevde olduğu dönemlerde dahi Türkiye ile ekonomik ve askeri ilişkilerini normal şekilde sürdürmüştür. Soğuk Savaş dönemi boyunca demokrasiye vurgu yapan NATO Türkiye'nin Batı ittifakı için stratejik önemini ön planda tutarak demokratik değerlere uygunluğunu geri plana atmıştır (Gürsoy, 2014:161).

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, küreselleşmenin yaygınlaşması ile birlikte dünya genelinde STK'ların sayısını artırmış ve küresel çaptaki bu değişim Türkiye için de sivil-asker ilişkilerini dönüştüren önemli bir dış etken olmuştur. Özellikle medya ve internetin yaygınlaşması, asker ve sivil toplum arasındaki etkileşimi arttırmış, halkın askeri politikalar üzerindeki etkisini güçlendirmiştir. Sivil toplumun artan rolü örgütlü kamuoyunun siyaset üzerindeki etkinliğini artırarak karar alma süreçlerini daha şeffaf hale getirmiştir. Bu durum, sivil-asker ilişkilerinde de daha sağlıklı bir denetim mekanizmasının oluşmasına yardımcı olmuştur. Küreselleşmenin en belirgin etkisi ise AB üyelik süreci aracılığıyla Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin dönüşümünde görülmüştür.

Türkiye'de sivil-asker ilişkilerini etkileyen en önemli dış etken şüphesiz AB adaylık sürecinin başlaması olmuştur. 1999 yılında başlayan AB adaylık süreci Türkiye'de yoğun bir demokratikleşme hareketi başlatmıştır. Özellikle müzakerelerin başlamasına (2005) kadar geçen sürede temel hak ve özgürlükler, insan hakları, hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, ifade özgürlüğü ve sivil asker ilişkileri gibi alanlarda ciddi mesafeler alınmıştır (Ercöşkun, 2020:55). Avrupa Birliği, Türkiye'nin sivilleşme sürecinde katalizör bir rol oynamış, hukuki, toplumsal ve siyasi alanlarda önemli dönüşümleri teşvik etmiştir. Kopenhag Kriterleri ve uyum paketleri, Türkiye'nin demokratik standartlarını yükseltme çabalarına rehberlik ederek sivil

toplumun güçlenmesi ve askeri vesayetin azalması noktasında önemli katkılar sağlamıştır.

Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesi kapsamında gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri ve çıkarılan uyum yasaları demokratik dönüşümün kapsamını genişletmiş, hızını artırmıştır. Bu değişikliklerden en önemlileri; MGK'nın yapısı ve yetkilerinde siviller lehine değişikliğe gidilmesi, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) kaldırılması, askeri mahkemelerin sivilleri yargılaması ile ilgili yetkisinin sınırlandırılması, YÖK ve TRT'de asker kökenli kişilerin üyeliğinin sonlandırılması olarak sıralanabilir. Müzakerelerin başlamasından önce atılan bu adımlar, sivil-asker ilişkilerinde beklenen değişim için yeterli olmasa da önemli bir değer teşkil etmiştir. Zira, üzerinde tartışmanın bile güç olduğu bir dönemde, sivillerin lehine askeri vesayeti sınırlamayı amaçlayan düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır (Afşar, 2019:757). Bu süreçte dikkat çeken en önemli hususlardan biri gerçekleştirilen reformların asker tarafından tepki görmemesidir. TSK mensuplarındaki bu tutum değişikliği ve reformlara verilen destek iki nedenle açıklanabilir. Birincisi, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi problemlerin AB üyeliği ile çözüleceği inancının subaylar tarafından kabul görmesi, ikincisi ise TSK'nın kendi içinde belirlediği "muhafız" ve "öncü" rollerinin birbiriyle çelişmeye başlaması olmuştur. Bu süreçte ordu, Türkiye'nin AB üyeliğine öncülük ederek ABD, Avrupa ve NATO yanında yer almayı muhafızlık rolüne bürünüp TSK'nın çıkarlarını koruma adına reformlara karşı gelmeye tercih etmiştir. Genelkurmay Başkanı ve şüphesiz aynı şekilde düşünen bir kısım subay, TSK'nın siyasi imtiyazlarının azaltılmasını da öngören ve ordunun çıkarlarına ters düşen reformlara toplumun bu konuya olan olumlu yaklaşımı ve AB – NATO'dan gelecek tepkilerden çekinerek karşı çıkmamıştır (Gürsoy, 2014:162).

Türkiye 1999-2004 arasında Avrupalılaşıma yolunda ciddi bir ilerleme sağlamıştır (Yılmaz, 2014:66-67). Türkiye'nin gösterdiği bu çaba AB tarafından da memnuniyetle karşılanmış ve 17 Aralık 2004'te Brüksel'de gerçekleştirilen Zirvede 3 Ekim 2005'ten itibaren Türkiye ile müzakerelerin başlatılacağı açıklanmıştır. Hazırlanan Müzakere Çerçeve Belgesi'nde (DPT, 2005); Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmede iyi bir ilerleme gösterdiği ancak sürecin henüz tamamlanmadığı ve devam ettirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca işkence ve kötü

muamele ile mücadele, ifade özgürlüğü, din özgürlüğü, sendikal haklar, kadın hakları gibi konularda yapılan yasal değişikliklerin kuvvetli bir şekilde uygulanmasının takip edildiği belirtilmiştir. Müzakereler kararlaştırılan tarihte resmen başlamış ve Türkiye'nin AB yolunda müzakere etmesi gereken fasıl sayısı 35 olarak belirlenmiştir. Hâlihazırda 16 fasıl müzakereye açılmış, bir tanesi geçici olarak kapatılmıştır (ab.gov.tr).

Müzakerelerin başlaması ile birlikte Türkiye'nin demokratikleşme performansı fark edilir ölçüde yavaşlama göstermiştir. Bunun en önemli nedeni Birliğe tam üyeliğe dair inancın zayıflaması olmuştur. Müzakere Çerçeve Belgesi'nin 2. maddesinde yer alan;

“Aralık 2004 tarihli Zirvede kararlaştırıldığı gibi, bu müzakereler Avrupa Birliği Antlaşmasının 49'uncu maddesine dayanmaktadır. Müzakerelerin ortak hedefi üyeliktir. Bu müzakereler, sonucu önceden garanti edilemeyen ucu açık bir süreçtir. Birliğin absorbe etme kapasitesi de dâhil, tüm Kopenhag kriterleri göz önünde bulundurularak, Türkiye'nin üyelik yükümlülüklerini tam olarak üstlenecek durumda olmaması halinde Avrupa yapılarına mümkün olan en güçlü bağlarla kenetlenmesi sağlanmalıdır (DPT,2005).”

hükümündeki “Birliğin absorbe etme kapasitesi” ve “en güçlü bağ ile bağlanma” ifadeleri Türk kamuoyu ve devlet bürokrasisinde AB'ye tam üyeliğin gerçekleşmeyeceği şeklinde yorumlanmıştır. Öyle ki tüm kriterler yerine getirilse bile Birliğin “absorbe kapasitesi” ölçütü üyeliği reddetmek için bir gerekçe olabilecektir. Sonunda tam üyeliğe ulaşılacağı inancı ile çıkılan bu yol Çerçeve Belgesi'nde yer alan muğlak ifadeler nedeniyle belirsizliğe bürünmüş, kamuoyu ve siyasiler tam üyelikten ziyade imtiyazlı ortaklık anlayışının hâkim olduğunu düşünmeye başlamıştır. Bu inanç kaybı ise reformlardaki yavaşlamayı beraberinde getirmiştir.

AB üyeliği hedefiyle göreve başlayan Ak Parti hükümeti katılım müzakerelerinin tutarsızlığı ve belirsizliği yanında siyasette elde ettiği hâkim pozisyonun da etkisiyle bu hedefinden uzaklaşmaya başlamıştır. AB ülkeleri de Suriye'den gelen yoğun mülteci akınına çözüm bulmak ve Birlik sınırlarını korumak

amacıyla göç meselesine yoğunlaşmış, Türkiye'nin üyelik perspektifinin güçlendirilmesi sürecini rafa kaldırmıştır. AB'nin öncelikli mesele olarak kontrolsüz göç ve yasa dışı mülteci sorununu çözmeye odaklanması, hükümetin üzerindeki demokratik reformları gerçekleştirme baskısını da ortadan kaldırmıştır. AB ile Türkiye arasındaki diyalog mültecilerin AB üyesi ülkelere geçişinin Türkiye tarafından önlenmesi içerikli görüşmelere evrilmiştir.

Türk siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olan 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Türk demokrasisinin karşılaştığı bu son darbe girişimi Birlik ile Türkiye arasında özellikle 2010'dan itibaren giderek zayıflayan ilişkileri daha da derinleştirmiştir. Birliğin darbe girişimine karşı geç ve yetersiz bir tepki vermesi, demokrasi için verilen mücadeleyi göz ardı etmesi hem hükümet hem de toplum nezdinde AB'ye karşı güçlü bir tepkiye yol açmıştır. AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ile Avrupa Komisyonunun Komşuluk ve Genişlemeden sorumlu Komiseri Johannes Hahn tarafından 16 Temmuz'da yapılan ortak açıklamada, darbe girişiminin kınanmasının ardından çok sayıda gazetecinin gözaltına alınması ve medya kuruluşları hakkında kapatma kararı verilmesinin kaygı verici olduğu belirtilmiştir. Darbeden sorumlu olanlara yönelik alınacak tedbirlerde ölçülü davranılması, anayasal düzene ve demokrasiye hızlı bir şekilde dönülmesi gerektiği vurgulanmıştır (Kakışım&Erdoğan, 2018:409).

AB'nin 15 Temmuz sonrası yaptığı açıklamalar değerlendirildiğinde, travmatik bir olay yaşamış, Birliğe aday ülkeye karşı empati kurulmadığı açıkça görülmektedir (Ercan, 2017:17). 2 Ağustos 2016'da İtalyan Rainews 24 kanalına açıklamalarda bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan'da AB'nin bu tavrını eleştirmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır.

“Bayan Mogherini, öncelikle bir defa dışarıdan konuşmamalıydı. Bayan Mogherini, önce çıkıp Türkiye'ye gelmeliydi. Belçika'da böyle bir olay olduğu zaman, Paris'te terör olayları oluyor, 5 kişi, 10 kişi ölüyor, hepsi oraya üşüşüyorlar değil mi? Ne oldu, ne gitti diye buna bakıyorlar. Türkiye'de demokrasiye bir darbe yapılıyor ve bu darbe neticesinde burada 238 şehidimiz var. Şu ana kadar Avrupa'dan ne yazık ki ne Avrupa Birliği'nden ne

Konsej'den kimse buraya gelmiş değil. Ve buraya gelip bir geçmiş olsun, bu Parlamantonun hali nedir, gelsinler de şu Parlamantonun halini görsünler” (Seçkin, 2 Ağustos 2016).

15 Temmuz'dan sonra AB ile Türkiye arasındaki ilişkileri etkileyen konulardan biri de OHAL olmuştur. Darbe girişiminin ardından ilan edilen ve üç aylık uzatmalarla iki yıl devam eden OHAL uygulamaları Birliğe katılım müzakere sürecini olumsuz etkilemiştir. Sürecin başından itibaren Türkiye ile dayanışma içinde olmayan AB aksine bu süreci fırsat bilip üyelik müzakerelerinin sonlandırılması yönünde bir tavır almıştır. 6 Temmuz 2017'de gündeme gelen “müzakerelerin askıya alınması” çağrısı 13 Mart 2019'da karşılık bulmuş ve Parlamento AB ile Türkiye arasındaki tam üyelik müzakerelerinin askıya alınmasını oy birliği ile kararlaştırmıştır. Karar bağlayıcı bir nitelik arz etmese ilişkilerin yönünü olumsuz etkilemiştir (Güner, 2021:580).

AB adaylık süreci kapsamında Türkiye'nin gerçekleştirdiği reformlar AB tarafından her yıl yayınlanan ilerleme raporlarında değerlendirilmektedir. İlgili rapor döneminde hayata geçirilen değişiklikler ile yapılması beklenen değişikliklerin yer aldığı bu raporlar diğer aday ülkeler gibi Türkiye için de bir yol haritası olmuştur. Sivil-asker ilişkilerinin de ayrı bir başlık olarak değerlendirildiği bu raporlarda Ak Parti iktidarının göreve başlamasından itibaren Türkiye'nin katettiği mesafe “beklentiler” ve “gerçekleştirilen reformlar” başlıkları altında aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: AB İlerleme Raporlarında Sivil-Asker İlişkileri (2003-2024)

Beklentiler	Gerçekleştirilen Reformlar
MGK'nın yapısı ve rolüne yönelik yapılan değişiklikler uygulamaya yansımali, ordunun siyasi yaşamdaki pozisyonu sınırlandırilmali (TİR, 2002:37)	MGK'daki sivil üye sayısı artmıştır, MGK Genel sekreterinin Silahlı Kuvvetler mensupları arasından atanması zorunluluğu ile genel sekreterin sahip olduğu geniş yürütme ve denetleme yetkileri kaldırılmıştır (TİR, 2003:15)
Sivil kurumlardaki askeri temsil sona erdirilmeli, TBMM, savunma bütçesi üzerinde tam denetim yapabilmeli (TİR, 2003:16)	İlk sivil MGK sekreteri göreve başlamıştır. Askeri ve savunma harcamalarının şeffaflığını artıran tedbirler alınmıştır (TİR, 2004:17). Sivil-asker ilişkilerindeki denge sivilere doğru değişmiştir (TİR, 2004:18).
Savunma bütçesinin denetimi alanlarında sivil otorite tam yetkili olmalı (TİR, 2004:18).	MGK'nın görev ve işleyişine ilişkin gerçekleştirilen reformlar uygulanmaya başlamıştır (TİR, 2005:14). Sayıştay, Parlamento adına savunma harcamalarını denetlemeye yetkili kılınmıştır (TİR, 2005:15)
İçişleri Bakanlığının Jandarma üzerindeki denetimi güçlendirilmeli, güvenlik konularında daha fazla hesap verebilirlik ve şeffaflık sağlanmalı, askerler sadece askeri konularda açıklamalarda bulunmalı (TİR, 2005:16).	Askeri mahkemelerin sivilleri yargılama yetkisinin kısıtlanması bağlamında ilerleme sağlanmıştır (TİR,2006:7).
Askeri yetkililer sadece askeri konularda açıklama yapmalı, ulusal güvenlik stratejisi oluşturulması ve uygulanmasında sivil makamlar tam bir denetim yapabilmeli (TİR,2006:7).	MGK'nın personel sayısı azaltılmıştır (TİR, 2007: 8).
Askeri makamlar üzerinde tam bir sivil denetim sağlanmalı, savunma harcamaları tümüyle Parlamantonun denetimi altına alınmalı (TİR, 2007:8)	Ordu üzerindeki siyasi denetim fiili olarak uygulanmıştır (TİR, 2008: 8).
MGK Kanunu ve İç Hizmet Kanunu'nda değişiklik yapılmalıdır (TİR, 2008: 8).	Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri yönetmeliği değişmiş, askeri mahkemelerin yargı yetkisinin sınırlanması konusunda ilerleme sağlanmıştır (TİR, 2009: 10).
Savunma harcamaları üzerinde TBMM'nin tam denetimi temin edilmelidir (TİR, 2009: 10).	EMASYA Protokolü yürürlükten kaldırılmış, (TİR, 2010: 10) YAŞ kararları yargı denetimine açılmıştır (TİR, 2010: 11).
TBMM bütçe dışı askeri fonlar üzerinde denetim yapabilmeli (TİR, 2010: 12).	Aralık 2010'da kabul edilen Sayıştay Kanunu ile askeri harcamaların sivil denetimi konusunda iyi düzeyde ilerleme sağlanmıştır. Ağırlıklı olarak sivil otorite tarafından hazırlanan Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi MGK'da kabul edilmiştir (TİR, 2011: 14).
YAŞ'ın oluşumu, askeri yargı sistemi ve TSK İç Hizmet Kanunu'na ilişkin daha fazla reform yapılmalı (TİR, 2011: 14).	Güvenlik güçlerinin sivil denetimi güçlenmiştir. Uygulamada sınırlı kalmasına rağmen, savunma bütçesi TBMM tarafından denetlenmeye başlamış, Genelkurmay Başkanlığı, siyasi konulara doğrudan ya da dolaylı müdahale etmekten genel olarak kaçınmıştır (TİR, 2012:13).
Askeri yargı sistemine ve Jandarmanın sivil denetimine yönelik reform yapılmalı (TİR, 2012:13).	İç Hizmet Kanunu değiştirilerek askerlik hizmeti yeniden tanımlanmış ve TSK mensuplarının siyasi faaliyette bulunamayacakları açıklığa kavuşmuştur. İl İdaresi Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile sivil makamlara askeri operasyonları daha kapsamlı biçimde gözetim yetkisi verilmiştir. (TİR, 2013:10).

Askeri yargı sistemi ve jandarmanın sivil gözetimi hususunda daha fazla reform yapılmalı (TİR, 2013:11).	Genelkurmay Başkanlığı sorumluluk alanı dışındaki siyasi konularda görüş beyan etmekten kaçınmıştır (TİR, 2014:11).
Genelkurmay Başkanının Başbakana değil Milli Savunma Bakanına karşı sorumlu olması düzenlenmeli, orduya, polis teşkilatına, jandarmaya ve istihbarat faaliyetlerine yönelik sivil denetimin iyileştirilmesi için reform yapılmalı (TİR,2014:12)	TSK'nın siyasete herhangi bir müdahalesi olmamış, asker kendi alanını aşan konularda yorum yapmaktan kaçınmıştır. İllerdeki jandarma personelinin göreve atanması, görevden alınması ve denetlenmesi yetkisi Jandarma Genel Komutanlığından İçişleri Bakanlığına verilmiştir (TİR, 2015:12).
Askeri harcamaların denetlenmesine yönelik yasal çerçeve henüz iyileştirilmemiştir. Güvenlik, savunma ve istihbarat örgütleri ile ilgili Sayıştay mali denetim raporlarına erişim sınırlı kalmıştır (TİR, 2015:13 – TİR, 2016:14).	15 Temmuz darbe girişiminin ardından sivil-asker ilişkilerinin yasal çerçevesinde önemli değişiklikler yapılmış sivil otoritenin ordu üzerindeki yetkisi artırılmıştır (TİR, 2016:13).
Askerî birimler ile emniyet ve istihbarat birimlerinin TBMM nezdinde şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırılmalı, güvenlik güçleri tarafından orantısız güç kullanıldığına ve insan haklarının ihlal edildiğine ilişkin iddiaların adli ve idari incelemesi konusundaki performans artırılmalı, askerî harcamaların denetlenmesine yönelik yasal çerçeve iyileştirilmeli (TİR, 2018:17, TİR, 2019:19, TİR, 2020:18, TİR, 2021:16).	15 Temmuz darbe girişiminin ardından gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ile yürütmenin ordu üzerindeki yetkilerini önemli ölçüde artırarak sivil gözetimi güçlendirmiştir (TİR, 2018:16).
	Genelkurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlıkları MSB'ye bağlanmıştır. YAŞ sivil temsili güçlendirecek şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Askeri yüksek mahkemeler kaldırılmış ve sivil yüksek mahkemeler, askerî mahkemelerin kararlarına karşı yapılan itirazlara bakmaktadır (TİR, 2019:19)
	Güvenlik ve istihbarat sektörünü düzenleyen yasal ve kurumsal çerçevede değişiklik olmamış ve Cumhurbaşkanlığı sistemi kapsamında güvenlik güçlerinin sivil denetimi güçlendirilmiştir (TİR, 2020:18).
	Askerî personelin terfi ve atamasına ilişkin yasal yetki daha önce Genelkurmay Başkanlığında iken Mart 2021'den itibaren MSB'ye verilmiştir. Haziran 2021'de, TBMM'de kabul edilen bir yasa ile suçüstü hâller dışında, askerî personel tarafından işlenen suçların soruşturması ön izne tabi tutulmuştur (TİR, 2021:16).
	Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile yürütmenin güvenlik güçleri üzerinde yetkisi artmakla birlikte güvenlik güçlerinin sivil gözetimi konsolide edilmemiştir (TİR, 2022:17).
Parlamento'nun güvenlik kurumları üzerindeki denetimi güçlendirilmeli (TİR, 2022:18).	Askerî yargı sisteminin kapsamı daraltılmıştır. Sivil yüksek mahkemeler, askerî mahkemelerin kararlarına yönelik itirazları incelemeye devam etmiştir (TİR, 2023:18).
Güvenlik güçlerinin sivil denetimi güçlendirilmeli, askerî harcamaların denetlenmesine yönelik yasal çerçeve iyileştirilmeli (TİR, 2023:18)	Yürütme erkinin güvenlik güçleri üzerindeki kayda değer kontrolü devam etmekle birlikte, güvenlik güçlerinin sivil denetimine ilişkin etkili hesap verebilirlik mekanizmaları oluşturulmamıştır (TİR, 2024:20).

Tabloda yer alan veriler değerlendirildiğinde, AB adaylık sürecinin Türkiye'nin sivilleşmesi üzerinde önemli bir payı olduğu görülmektedir. İlerleme raporlarında tavsiye edilen değişikliklerin gerçekleşme düzeyi dikkate alındığında özellikle 2013 yılına kadarki süreçte AB'nin tavsiyelerini dikkate alan değişikliklerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Türkiye 2005 yılından itibaren her ne kadar AB üyelik beklentisinden uzaklaşmış olsa da sivilleşme süreci devam etmiş, AB'nin tavsiyeleri içsel dinamiklerin etkisiyle üyelik beklentisi olmaksızın hayata geçirilmiştir. 2013 yılında başlayan FETÖ-PDY ile mücadele süreci ve akabinde yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yapılan düzenlemeler ise sivil-asker ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemden itibaren yayınlanan ilerleme raporlarında yürütme erkinin güvenlik güçleri üzerindeki artan yetkisi olumlu değerlendirilmiş ancak bazı hususlar her rapor döneminde eleştirilmiştir. Parlatmentonun güvenlik kurumları üzerindeki denetiminin güçlendirilmesi, askeri harcamaların denetlenmesine yönelik yasal çerçevenin iyileştirilmesi en önemli eleştiri konuları olmuştur.

Günümüzdeki durum değerlendirildiğinde, AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin inişli çıkışlı seyrinin devam ettiği görülmektedir. AB Türkiye'yi üyeliğe kabul etmemekle birlikte köprüleri de atmak istememektedir. AB'nin bu tavrının üç önemli nedeni vardır. Birincisi, Türkiye'nin istikrarsızlaşmasına katkı sunmamak. Çünkü bu durum Birliği de olumsuz etkiler. İkincisi: Rusya karşısında zayıflayarak dengeleyici bir güç olmaktan çıkmasına sebebiyet vermemek. Rusya'nın güçlenmesi de Birlik için istenen bir gelişme değildir. Sonuncusu; Türkiye'nin askeri gücünün yanı sıra düzensiz göç ve mülteci hareketleri üzerindeki katkısından mahrum kalmamak. Çünkü AB için Türkiye düzensiz göç hareketleri karşısında bir tampon ülke konumundadır. Böylesi bir işlevin ise AB üyeliği ile uyumlayacağı apaçık ortadadır (Aydın, 2023). Önümüzdeki süreçte Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin seyrinin Ortadoğu'daki gelişmeler ve Rusya-Ukrayna Savaşı başta olmak üzere jeopolitik nedenlere göre yön tutacağı öngörülmektedir.

Türkiye jeopolitik konumu itibarıyla her an savaş riskiyle karşı karşıya kalabilecek bir coğrafyada yer almaktadır. Bölgesel risklerin yoğunluğu, çağımızın değişen savaş koşulları ve askeri teknolojideki gelişmeler (dijitalleşme) dünyada

olduğu gibi Türkiye’de de sivil-asker ilişkilerini etkileyen önemli bir etken olmuştur. Savunma sanayiinde görece dışa bağımlılığı fazla olan Türkiye’nin son dönemlerde askeri teknoloji alanında kaydettiği başarılar oldukça dikkat çekicidir. Örneğin yerli üretim olan Silahlı-Silahsız İnsansız Hava Araçları zel sektör merkezli yatırımların bir sonucu olarak sivil otoritenin desteği ile TSK’nın operasyonel gücünü artıran önemli bir unsur haline gelmiştir. Sivil otoritenin doğrudan desteği ile gelişen savunma sanayii Türkiye’nin savunma kapasitesini güçlendirmekle birlikte caydırıcılık, müzakere ve pazarlık koşullarında da avantaj elde etmesini sağlamaktadır. Günümüz koşullarında askeri kapasitenin artırılması, savunma kabiliyetinin geliştirilmesi, ulusal güvenliğin sağlanması, savunma sanayinin rekabet gücünün artırılması, yeni teknolojilerin sistem, süreç ve ürünlere hızlı bir şekilde adapte edilebilmesi ve stratejik ortaklıkların geliştirilebilmesi noktasında orduların dijital dönüşümü oldukça önem arz etmektedir. Bu dönüşümün gerçekleştirilmesi noktasında ordu ile sivil otorite arasındaki artan iş birliği demokratik kontrolün pekişmesine de katkı sağlamaktadır (Sağbaş vd., 2024:142).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMLERİNDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ

3.1. 2002 Yılı Milletvekili Genel Seçimleri ve 58'inci, 59'uncu Hükümet Dönemleri: Gerginlik ve Kontrollü Çatışma

Türkiye 1945 yılında çok partili siyasi hayata geçmiştir. Demokratik yönetime geçiş olarak adlandırılan bu süreçte sözde demokrasiye geçiş olmakla birlikte gerçek manada bir demokratikleşme başlatılamamıştır. Cumhuriyeti kuran kadroların benimsediği batı tipi modernleşmenin güçlü otoriter özelliklere sahip tepeden inme bir yöntemle uygulanması demokratikleşmenin alt yapısını oluştursa da kurumsallaşmasını sağlayamamıştır. Rejimin koruyuculuğu görevini üstlenen bu kadroların devleti “tehlikede” gördükleri her an devreye girip müdahalede bulunma istekleri Türk demokrasisinin 1960 yılından itibaren ortalama on yılda bir darbe, muhtıra ya da darbe girişimi yaşaması ile sonuçlanmıştır (Bağce, 2015:8).

Türkiye’de ordunun siyaset ve idari yapı içerisindeki konumu 1960 darbesi, 1971 muhtırası ve özellikle 1980 darbesinden sonra kademe kademe güçlenmiştir. Demokrasiye yapılan müdahaleler ile güçlenen askeri vesayet siyasetçilerin hareket alanını oldukça kısıtlamıştır. Halkın iradesi ile elde edilen iktidar askerle ters düşülmemesi şartı ile korunur hale gelmiştir. Sivil- asker ilişkilerindeki demokrasi ile bağdaşmayan rol dağılımı 1990’lı yılların sonuna kadar hâkimiyetini sürdürmüş, 1999 yılında AB müktesebatına uyum sürecinin başlaması ile birlikte sivil yönetim üzerindeki vesayet baskısı azalmaya başlamıştır.

1990’lı yılları siyasi açıdan oldukça istikrarsız geçiren Türkiye için 3 Kasım 2002 seçimleri yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Önceki dönemde iktidarda yer alan ve mecliste sandalyesi bulunan partilerin hiçbiri meclise giremezken, daha bir yıl önce kurulan Ak Parti %34,28 oy oranı ve 363 milletvekili ile tek başına iktidara gelmiştir (YSK, 2002). Yüzde 10’luk seçim barajını aşan diğer parti CHP ise 19,39

oy oranı ve 178 milletvekili ile hem meclise giren ikinci parti olmuş hem de ana muhalefet partisi konumunu elde etmiştir.

3 Kasım 2002 seçimlerinden zaferle ayrılan Ak Parti 58. hükümeti kurarak göreve başlamıştır. Abdullah Gül'ün başbakanlığında kurulan hükümet yaklaşık dört ay sonra yerini Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığında kurulan 59. Hükümete bırakmıştır.

3.1.1. İktidar ile Asker Arasındaki Çatışma Alanları

Türkiye'nin on beş yıl aradan sonra yeniden tek parti iktidarına kavuşması siyasi istikrar açısından pek çok kesim tarafından olumlu karşılanmıştır. Koalisyon hükümetleri döneminin sona ermesi siyaset, ekonomi ve iş dünyasında yıllardır süre gelen pek çok sorunun çözüleceği beklentisini oluşturmuştur. Ancak bir kesim bu konuda diğerlerinden farklı bir tavır takınarak seçim sonuçlarına temkinli yaklaşmıştır. TSK tarafından sergilenen bu temkinli tutum dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök tarafından Ergenekon davasındaki ifadesinde şöyle dile getirilmiştir,

“2002 yılının ağustos ayında Genelkurmay Başkanlığı görevine getirildim. Bir müddet sonra genel seçimler yapıldı ve şu andaki parti iktidara geldi. İktidardaki parti (AK Parti) seçilince, ben de dâhil olmak üzere Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarında bir tedirginlik oluştu. Bu kişilerin eski söylemlerine bakıldığı zaman, ‘acaba bir geriye dönüş olur mu, kötüye doğru gidiş olur mu?’ diye endişe ettik. Ben dâhil hepimiz tedirgin olduk. Bu konuları kendi aramızda konuşmaya başladık” (Serbest, 2 Ağustos 2012).

Askeri vesayetin böylesine güçlü olduğu bir dönemde iktidara gelen AK Parti'nin en büyük avantajı AB adaylık sürecinin başlaması olmuştur. Kopenhag kriterlerinin sağlanması kapsamında başlayan reformlar Türkiye'nin demokratikleşmesi sürecine ivme kazandırarak sivil-asker ilişkilerinin de dönüşümünü başlatmıştır. 2001, 2004 yılı anayasa değişiklikleri ve bu dönemde çıkarılan uyum yasaları ile askerin sivil alandaki hâkimiyeti kısıtlanmış güç dengesi sivil idare lehine değişmeye başlamıştır. Sivil-asker ilişkileri açısından yaşanan normalleşme süreci

asker tarafından zaman zaman krize dönüştürülse de hükümetin kararlı duruşu ile ilerlemeye devam etmiştir (Uslu, 2023:120).

Ak Parti iktidarının asker ile ilk çatışma alanı başörtüsü meselesi ile ilgili olmuştur. Başbakan Abdullah Gül ile meclis başkanı Bülent Arınç'ın eşlerinin başörtülü olması siyaset gündeminde oldukça yer tutmuştur. Hayrunnisa Gül bu durumun soruna dönüşmemesi için uzunca bir süre resmi protokolden uzak kalmayı tercih etmiştir. 19 Kasım 2002'de meclis başkanı seçilen Bülent Arınç ise NATO Toplantısı için 20 Kasım'da Prag'a giden Cumhurbaşkanı Sezer'i uğurlama törenine eşi Münevver Arınç ile birlikte katılarak tüm dikkatleri üzerine çekmiştir.

Cumhuriyet gazetesi ertesi gün "*Protokolde Türban*" başlığı ile ilk sayfasında yaptığı haberde;

"TBMM Başkanı Arınç, Cumhurbaşkanı Sezer'i uğurlamaya türbanlı eşiyile birlikte gelerek gövde gösterisi yaptı." (Cumhuriyet, 21 Kasım 2002)

ifadesini kullanmıştır. Münevver Arınç'ın başörtülü olmasına verilen bu tepki laiklik, türban ve kamusal alan konularının yeni dönemde epeyce konuşulacağını da habercisi olmuştur.

Cumhurbaşkanı Sezer türbanın protokolde yer almasına yönelik ilk tepkisini 24 Kasım Öğretmenler Günü'nde göstermiştir. Köşkten yayınlanan kutlama mesajında "*çocukların ve gençlerin demokrasiyi ve çağdaş yaşamı özümsemiş bireyler olarak yetiştirilmelerinde öğretmenlerin büyük sorumluluk üstlendikleri*" vurgulanmıştır (Mynet, 23 Kasım 2002). Mesajda çağdaş yaşam ifadesi özellikle kullanılmış ve türbana olan tepki bu şekilde belirtilmiştir. Cumhurbaşkanı sözlü yaptığı açıklamalarda da "*başörtüsünün yeniden sorun haline getirilmesinin kimseye yarar sağlamayacağı, anayasaya aykırılık gerekçesiyle kamusal alanda başörtüsünü serbest bırakacak bir düzenlemenin de yapılamayacağını*" ifade etmiştir (Cumhuriyet, 25 Kasım 2002).

Askeri kanadın konuya ilişkin ilk tepkisi ise sözlü değil davranışsal olmuştur. Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının 29 Kasım'da meclis başkanlığı görevini tebrik etmek için Arınç'a yaptıkları nezaket ziyaretinin yalnızca üç dakika

sürmesi kamuoyunda askerin türbana karşı tavrı olarak yorumlanmıştır. Aynı gün öğleden sonra gerçekleştirilen MGK toplantısında ise konu tekrar gündeme getirilmiş ve toplumu gelecek davranışlardan uzak durulması konusunda hükümet uyarılmıştır. Cumhuriyetin temel niteliği laikliği sarsacak gelişmelere ve görüntülere müsaade edilmemesi gerektiğini vurgulayan komutanlar protokoldeki görüntüden rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Başbakan Gül ise bu endişelerin yersiz olduğunu ve hükümet olarak Cumhuriyetin değerlerine gönülden bağlı olduklarını ifade etmiştir (Milliyet, 1 Aralık 2002).

Abdullah Gül'ün başbakanlık dönemi yoğun dış politika gündemi ile geçmiştir. ABD'nin Irak'a müdahalesi, BM Genel Sekreteri Kofi Annan önderliğinde hazırlanan ve medyada "Annan Planı" olarak isimlendirilen plan çerçevesinde yapılan görüşmeler hükümeti meşgul eden en önemli konular olmuştur. Gül hükümeti de ilgisini bu konulara vererek iç politikada oluşturmak istenilen kaos ortamına prim vermemiştir. Yaklaşık dört ay görev yapan 58. hükümet 14 Mart 2003'te yerini Erdoğan'ın başbakanlığında kurulan 59. hükümete bırakmıştır. 9 Mart 2003'te yenilenen Siirt seçimlerinin ardından milletvekili seçilen Erdoğan Gül'ün istifa etmesi üzerine Cumhurbaşkanının verdiği hükümet kurma görevini üstlenmiş ve 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini kurmuştur.

Erdoğan hükümetinin göreve başlamasının ardından iç siyasetteki ilk gerilim Meclis başkanlığı tarafından düzenlenen 23 Nisan resepsiyonunda yaşanmıştır. TBMM Başkanı Arınç'ın eşinin başörtülü olması nedeniyle CHP'nin başlattığı resepsiyona katılmama boykotuna önce Cumhurbaşkanı Sezer, ardından kuvvet komutanları ve yüksek yargı mensupları da dahil olmuştur. Yaşanan siyasi krize ilişkin Yeni Şafak gazetesine açıklamalarda bulunan Erdoğan;

“CHP'nin böyle kesin bir tutum içine girmesini bir defa ülkeyi gerilime sokmak olarak görüyorum. Ve bu çok ciddi bir yanlış. Seçim meydanlarındaki tavırları ile ekranlarındaki oturumlarda ortaya koydukları ifadelerle bir çelişki olarak görüyorum. Kaldı ki, Sayın Arınç TBMM'nin Başkanı olarak davetini yaparken (Ve bu davetiye bir kalıptır) geçmiş teamüllere uygun olarak yapmıştır. Toplumun garmemek adına ben inanyorum ki, zaten bugün akşam kabulü kendisi yapacaktır. Hanımı katılmayacaktır. Ben de hanımımınla

gitmeyeceğim. Bunu sadece, toplumda herhangi bir gerilim olmaması adına yapıyoruz. Çünkü biz toplumsal mutabakatın sağlanması gayretindeyiz” (Yeni Şafak, 23 Nisan 2003).

ifadelerini kullanmıştır. Meclis Başkanı Arıncı’da tıpkı Erdoğan gibi gerilimi azaltacak bir tutum sergilemiş ve “*resepsiyonu gerilim noktasına götürmenin, Türkiye’yi bu gerilimden krize yönlendirmenin kimseye faydası olmayacaktır*” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (evrensel.net, 23 Nisan 2003).

CHP lideri Baykal ise başlattığı boykot hareketini “*iktidar bir süredir yörünge kayması içinde bulunmaktadır; bu tavrımızın bir uyarı olarak algılanmasını isterim*” ifadelerini kullanarak savunmuş, Türkiye’nin anayasal çizgisini ve demokratik birikimini iktidara hatırlatmak amacıyla böyle bir tavır aldığını belirtmiştir (Cumhuriyet, 23 Nisan 2003).

Askerin 23 Nisan resepsiyonunda başörtüsüne karşı takındığı tavır sonraki resmî törenlerde de devam etmiştir. 30 Ağustos Zafer Bayramı resepsiyonunu düzenleyen Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök tarafından başlatılan “kişiye göre” davetiye uygulaması 29 Ekim resepsiyonuna ev sahipliği yapan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından da devam ettirilmiştir.⁵ Eşi başörtülü olan bakan ve milletvekillerine eşsiz, kadın bakan ve milletvekilleri ile eşi başörtülü olmayan bakan ve milletvekillerine eşli olmak üzere kişiye göre davetiye gönderme uygulaması 29 Ekim resepsiyonlarında 2008, 30 Ağustos resepsiyonlarında ise 2012 yılına kadar devam etmiştir. Resmî törenlerde ve resepsiyonlarda iktidara karşı uygulanan ötekileştirme politikası Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanı olması ile birlikte normalleşme sürecine girmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer sivil olmasına karşın sivil-asker ilişkileri açısından gerginliği azaltacak bir duruş sergilememiş (Zengin&Önder, 2020;367) aksine askeri vesayeti desteklemiştir.

Ak Parti iktidarı ile vesayetçi yapı arasında başörtüsü konusu üzerinden başlayan kriz eğitim konusu ile devam etmiştir. 28 Şubat MGK toplantısında alınan kararlar ile üniversite sınavına girişte meslek liselerine farklı katsayı uygulaması

⁵ 2011 yılına kadar Ankara’daki 30 Ağustos Zafer Bayramı törenlerinin ev sahibi Genelkurmay Başkanlığı olmuştur. Cumhurbaşkanı ise başkomutanlık sıfatıyla Genelkurmay Başkanına eşlik etmiştir.

başlatılmış, bu liselerden mezun olanların kendi alanları dışında bir bölüme yerleşmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir. 1999 yılından itibaren uygulanan bu sistem ile önleri kesilen meslek liselilerin sorunlarının farkında olan hükümet çözüm için çalışmalara başlamıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik;

“Daha çağdaş bir eğitim, daha hür ve üretken bir üniversite için isminde olduğu gibi üniversal bir anlayışla, üniversal değerlerin hâkim olduğu üniversite için YÖK Yasası da değişmelidir. 'Değişmez' diye bir şey yok. Çünkü hayat değişkendir. Yasalar bu toplumun ihtiyacına cevap vermiyorsa, o yasalar değişmelidir. Çünkü TBMM'nin varlık sebebi budur” (Yeni Şafak, 11 Mayıs 2003).

ifadelerini kullanarak sorunların çözüm adresinin meclis olduğunu işaret etmiştir.

Yükseköğretimde katsayı eşitsizliğini gündemine alan hükümet YÖK Kanunu'nda değişiklik yapmak üzere başlattığı çalışmalar kapsamında devletin diğer kurumları ile birlikte Genelkurmay Başkanlığından da konuya ilişkin görüşlerini talep etmiştir. Hükümetin bu girişimine karşı ortak tavır sergilemek isteyen YÖK Başkanı Kemal Gürüz'ün beraberinde sekiz rektör ile Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman'ı ziyaret ettiği bilgisinin basına yansımaları üzerine Genelkurmay Başkanlığı yazılı bir açıklama yayınlamıştır.

“Türkiye için hayati önemi haiz milli eğitim sistemimize ilişkin gelişmelerin Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından da dikkatle ve yakından izlenmesi doğaldır. Bu çerçevede Kara Kuvvetleri Komutanı da Genelkurmay Başkanlığı'nın bilgisi dahilinde YÖK Başkanı ve 8 üniversite rektörünün ziyareti sırasında kendileri ile bu konuda da görüşmelerde bulunmuştur. TSK, Anayasamızın 42. maddesinde de açıkça ifade edildiği gibi eğitim ve öğretimin Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre devletin gözetim ve denetimi altında yapılır temel ilkesini yürekten benimsemektedir” (Cumhuriyet, 15 Eylül 2003).

ifadelerinin yer aldığı açıklama ile eğitim sisteminde yapılacak değişikliğin karşısında olduğu mesajını hükümete iletmiştir.

Ancak hükümet kanadında çalışmalar devam etmiş ve kamuoyunda “imam hatip tasarısı” olarak bilinen 12 maddelik kanun tasarısı 2004 yılı mayıs ayı başında meclis başkanlığına sunulmuştur. YÖK Kanunu’nda değişiklik öngören tasarı 13 Mayıs’ta meclis genel kurulunda kabul edilmiş ancak yasalaşmamıştır. Üniversiteye girişte uygulanan katsayı eşitsizliğine çözümü de içeren bu yasa değişikliği, Anayasaya ve Öğretim Birliği Yasası ile laiklik ve kamu yararı ilkelerine aykırılık teşkil ettiği gerekçesi ile Cumhurbaşkanı Sezer tarafından kısmen veto edilmiştir. Yapılmak istenen değişikliğin gençleri imam hatip liselerine gitmeye teşvik edeceğini belirten Sezer, “*İmam hatip liselerinin genel lise statüsüne yükseltilmesi Anayasanın Atatürk ilke ve devrimlerini temel alan ruhuyla bağdaşmamaktadır. Bir yanda akla ve bilime diğer yanda dinsel öğretilere dayalı öğretim toplumunda ikilik ve kaos yaratır.*” ifadelerini kullanarak laiklik hassasiyetini vurgulamıştır. “*Öğrencileri üniversitelerde ilgili bölümlere yerleştirmek siyasal tercih ve değerlendirilmelere bırakılamaz. Yalnızca parlamentodaki çoğunluğun sağladığı oy gücüyle çıkarılan yasalar toplum vicdanında olumsuz etkiler yaratıyor*” (Milliyet, 29 Mayıs 2004) ifadeleri ile de meclis iradesini uyarmıştır. Sezer’in on sekiz sayfalık rekor gerekçe ile yasayı meclise geri göndermesini değerlendiren Başbakan Erdoğan, gerilimi tırmandırmamak adına bir süreliğine bu yasanın askıya alınacağını belirtmiştir. Sorunun çözümüne ilişkin düzenlemeler bir sonraki Ak Parti iktidarı döneminde gerçekleştirilmiştir.

Ak Parti iktidarının laik devlet düzeni için tehdit oluşturduğunu düşündüren bir başka gelişme de 19 Mayıs kutlamalarında yaşanmıştır. Ankara’da düzenlenen törende her yıl olduğu gibi Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi ve Gençliğin Atatürk’e Cevabı öğrenciler tarafından okunmuştur. Gençliğin Atatürk’e cevabının imam hatip liseli bir öğrenci tarafından okunması protokolde yer alan kuvvet komutanlarını rahatsız etmiş, komutanlar genci alkışlamayarak duruma tepki gösterdiklerini belli etmişlerdir (Cumhuriyet, 20 Mayıs 2004).

Ankara’daki törenlerde dikkat çeken bir başka konu da Genelkurmay Başkanı Özkök’ün Başbakan’a karşı sergilediği tavır olmuştur. Törenleri izlemek üzere protokoldeki yerini alan Özkök, Sezer’i karşılaması esnasında ayağa kalkıp tokalaşırken, Erdoğan’la oturduğu yerden tokalaşmayı tercih etmiştir. Genelkurmay Başkanının Anayasal çerçevede sorumlu olduğu Başbakan’a karşı böyle bir tavır

sergilemesi kendisini iktidarın üstünde konumlandırmasının dışı vurumu olmuştur. Kaldı ki, demokratik rejimlerde seçilmişler her zaman atanmışların üzerindedir. Dolayısıyla atanmış bir memurun seçilmiş başbakana karşı bu tutumu halkın iradesinin yok sayılması yanında askeri vesayetın sivil otorite üzerinde kurmak istediği tahakkümü göstermiştir (Çınar, 2022:122).

Ak Parti'nin ilk iktidar dönemi olan 2002-2007 yılları arasında sivil – asker ilişkilerinde yaşanan gerginlikler hükümetin sağduyulu ve ılımlı yaklaşımı ile atlatılmıştır. Vesayetle mücadele eden hükümet asıl ilgisini ekonomi ve AB üyeliğine vererek pek çok reform gerçekleştirmiş ve halkın kendisine olan desteğini artırmıştır.

3.1.2. AB Uyum Yasaları Çerçevesinde Gerçekleştirilen Sivilleşme Reformları

10-11Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de düzenlenen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğe adaylığının oy birliği ile kabul edilmesiyle birlikte, AB ile katılım müzakerelerine başlamak için ön şart olan Kopenhag Siyasi Kriterlerinin yerine getirilmesi yolunda hızlı bir reform sürecine girilmiştir. Birçok alanı kapsayan bu reform sürecinde sivil-asker ilişkileri konusu da önemli başlıklardan biri olmuştur.

Türkiye'de sivil-asker ilişkilerindeki değişim süreci Devlet Güvenlik Mahkemelerinden (DGM) askeri üyelerin çıkarılması ile başlamıştır. 1973 yılında yapılan anayasa değişiklikleri (1961 Anayasası) ile yargı sistemimize dahil olan ve 82 Anayasasında da yer alan DGM'ler "*Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğu, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli*" olarak kurulmuştur.

Kurulduğu günden itibaren gerek yargılama usulündeki farklılıklardan gerekse mahkeme üyelerinden birinin askeri hâkim olmasından dolayı sürekli eleştirilen DGM'lere yönelik ilk değişiklik 1999 yılında gerçekleştirilmiştir. Yapılan anayasa değişikliği ile subay üyelerin yerine sivil yargıçların görev yapması esası kabul edilmiştir.

DGM'lere yönelik yapılan bu değişikliğin temel nedeni Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin DGM kararlarını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "adil yargılanma" ilkesine aykırı bulması ve bu konuda Türkiye'yi mahkûm etmesi olmuştur. DGM'lerin yapısı Avrupa Komisyonu'nun 1998 yılı Türkiye Raporu'nda da

"Adli yargı içinde, demokratik bir sistemle bağdaşmayan ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ilkelerine aykırılık teşkil eden Devlet Güvenlik Mahkemeleri vardır. Bu mahkemelerde hakimlerin tarafsızlığı konusu şüphelidir. Üç hâkimden biri askeri hakimdir ve askeri personel statüsünde olduğu için askeri disipline tabidir. Avrupa'da sivillerin kısmen askeri hâkim tarafından yargılanabildikleri tek örnek budur" (TİR, 1998:12).

ifadeleri ile eleştirilmiştir. Sivillerin yargıldığı bir mahkemede askeri yargıç varlığının demokratik hukuk devletine aykırılık teşkil ettiği belirtilerek sivillerin asker tarafından yargılanmasının yargı bağımsızlığını gölgelediği vurgulanmıştır.

DGM'lerin yapısına ilişkin değişiklikler uyum yasa paketleri ile devam etmiştir. Kopenhag kriterlerinin sağlanması kapsamında çıkarılan 1. 2. ve 4. Uyum Yasa Paketleri ile (**Mülga**) 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'da değişiklikler yapmış; gözaltı sürelerinin kısılması, gözaltında olan ya da tutuklanan kişinin avukatı ile baş başa görüşmesinin sağlanması gibi hususlar ile savunma hakkı güçlendirilmiştir. 2004 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği kapsamında ise Anayasanın 143. maddesi yürürlükten kaldırılarak DGM'lerin varlığı tamamen sonlandırılmıştır (5170 SK., md.9).

Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinde AB tarafından eleştirilen önemli bir diğer konu da Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) Türk siyasi hayatı üzerindeki baskın rolü olmuştur. Türkiye'de milli güvenlik sisteminin kurumsal yapılanmasını oluşturan MGK'nın temeli 1933 yılında bir kararname ile "Yüksek Müdafaa Meclisi" ile atılmış ve 1949 yılında çıkarılan bir kanunla yerini "Milli Savunma Yüksek Kurulu ve Genel Sekreterliği" ne bırakmıştır. Bu iki yapılanma da gerek kuruluş şekli gerek amaçları ve yapısı bakımından günümüz MGK yapısında farklıdır. Kanun ya da kararname ile

kurulmuşlar dolayısıyla anayasal statüye sahip değillerdir ve ulusal güvenlikten ziyade ulusal savunma amacı taşımışlardır.

İlerleyen yıllarda milli güvenlik anlayışında yaşanan değişime paralel olarak yeniden yapılanan MGK 1961 Anayasası ile Anayasal statüye kavuşmuştur. Bu değişiklik ile Türkiye’de ulusal savunma anlayışından ulusal güvenlik anlayışına geçilmiştir. Fakat bu geçiş herhangi bir dış tehdit riski ya da algısı nedeniyle değil askeri bürokrasinin halkın seçimine/siyasi iktidara olan güvensizliği ve devlet idaresini hükümetle paylaşma isteği nedeniyle olmuştur. 1971 askeri muhtırasından sonra işlevi ve kurumsal gücü artan MGK 1982 Anayasası ile daha geniş yetkilere kavuşmuştur. Özellikle 90’lı yıllardan sonra MGK öyle bir noktaya gelmiştir ki ülkede meydana gelen ya da gelecek olan her türlü krizin yönetim ve çözüm yeri kabul edilmiştir. 1996 yılında MGK bünyesinde kurulan Kriz Yönetim Biriminin işlerlik kazanmasıyla birlikte ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alandaki kararlar MGK da alınıyor hükümetlere ise bu kararları uygulamak düşüyordu. (Torun, 2017:46-48).

MGK’nin sivil otorite üzerindeki bu gücü AB ilerleme raporlarında özellikle 2000 yılından itibaren en çok eleştirilen konuların başında gelmiştir. Raporlarda sivil idarenin ordu üzerindeki kontrolünün yetersiz olduğu sürekli vurgulanmıştır (İnal, 2017:69). Sivil-asker ilişkilerinin Avrupa’daki durumu, ordunun yasal olarak seçilmiş siyasal iktidara koşulsuz şekilde tabi olması ve kendi görev alanı dışındaki kamusal alanlara müdahale etmemesi şeklinde kurumsallaşmıştır. Avrupa Komisyonu tarafından 8 Mart 2001’de yayımlanan Katılım Ortaklığı Belgesi’nde bu konu “*AB üyesi devletlerde olduğu gibi Türkiye’de de Milli Güvenlik Kurulu’nun anayasal rolünün hükümete bir danışma organı olarak tasarlanması gerektiği*” ifadeleri ile belirtilmiştir (KOB, 2001:7).

MGK’nın siyasi iktidar üzerindeki gücünün Anayasal dayanağı 118. maddede yer alan:

“Milli Güvenlik Kurulu; devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği toplumun

huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır.”

hükmü ile düzenlenmiştir. 1980 darbecileri tarafından hazırlanan Anayasanın bu hükmü ile TSK, siyasi iktidar üzerinde kontrol mekanizması olarak konumlandırılmış ve alınacak kararlarda etkin bir güç olduğu meşrulaştırılmıştır.

MGK'nın sivil otorite üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik ilk girişim 2001 Anayasa değişiklikleri ile başlamıştır. AB'ye uyum sürecinin başlamasıyla birlikte DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti tarafından çıkarılan 4709 sayılı kanun ile Anayasa'nın 118. maddesinde değişiklik yapılarak MGK'ya ilişkin üç yenilik getirilmiştir (4709 SK., md. 32):

1. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından oluşan MGK üyeleri arasına Başbakan Yardımcıları ve Adalet Bakanının da eklenmesi ile Kuruldaki sivil üye sayısı artırılmıştır.
2. MGK kararlarının Bakanlar Kurulunca “öncelikle dikkate alınacağı” hükmü “öncelikle değerlendirilir” olarak değiştirilmiştir.
3. MGK kararlarının hükümet için tavsiye niteliği taşıyacağı hususu özellikle vurgulanmıştır.

Yapılan bu değişikliklerle AB'nin önerdiği şekilde, MGK'nın hükümete sadece danışmanlık yapan bir organ haline gelmesi için ilk adım atılmıştır. Yapılan düzenlemeler AB ilerleme raporlarında olumlu karşılanmakla birlikte yeterli bulunmamıştır. Bu durum 2002 yılı ilerleme raporunda;

“MGK iç politikada önemli bir unsur olma özelliğini korumaktadır. Katılım ortaklığı önceliklerine paralel olarak, üyelerin çoğunluğunun sivilleştirilmesi ve rolünün danışma organı düzeyine indirgenmesinin, fiiliyatta MGK'nın çalışma tarzını değiştirmedeği görülmektedir. Kararlar oy çokluğuyla alınsa da askeri üyelerin görüşleri ağırlığını korumaya devam etmektedir” (TİR, 2002: 17).

ifadeleri ile belirtilmiştir.

MGK'nın sivilleşme süreci 2002'de tek başına iktidara gelen AK Parti hükümeti ile daha da hızlanmıştır. Özellikle 2003 yılında kabul edilen 7. AB Uyum Yasa Paketi ile Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğini de içine alan köklü değişiklikler yapılmıştır.

- 2945 sayılı “Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu’nda yapılan değişikliklerle; MGK’nın görev alanı yeniden belirlenmiş ve “devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili konularda tavsiye kararları alacağı ve gerekli koordinasyonun sağlanması için görüş tespit edeceği” belirtilmiştir (4963 SK., md.24). Daha önce ayrıntılı olarak anlatılan görevler kısaltılarak tek bir paragrafta toplanmıştır.
- Yürütmenin işlevselliğinin artırılması kapsamında Kurul toplantılarının sıklığı ayda bir yerine iki ayda bir olarak değiştirilmiştir (4963 SK., md.25). MGK’nın olağan toplantılar dışında Başbakanın teklifi üzerine veya doğrudan Cumhurbaşkanı’nın çağrısı üzerine de toplanabileceği hükme bağlanmıştır.
- MGK Genel Sekreterinin sahip olduğu geniş yürütme ve denetleme yetkileri ile MGK’ya sivil kurum ve kuruluşlara sınırsız erişim yetkisi veren diğer hükümler yürürlükten kaldırılmış, Genel Sekreterliğin Milli Güvenlik Kurulu’nun sekreterlik hizmetlerini ve Kurul tarafından verilen diğer görevleri yerine getireceği belirtilmiştir (4963 SK., md.26).
- Daha önce TSK mensubu olma şartı aranan ve Genelkurmay Başkanının inhası üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla atanan MGK genel sekreterinin, askeri personel olma zorunluluğu kaldırılmış, Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanı’nın onayı ile atanacağı hükme bağlanmıştır (4963 SK., md.27). MGK Genel Sekreterinin seçimine ilişkin yapılan bu düzenleme Uyum Paketinin en dikkat çekici değişikliği olmuştur.

- Türkiye’de eğitimi ve öğretimi yapılacak yabancı dillerin tespitinde MGK’nın görüşünün alınması uygulaması yürürlükten kaldırılmıştır (4963 SK., md.23).
- İdarenin sivilleşmesi kapsamında bir değişiklikle sivillerin askeri mahkemelerde yargılanması konusunda yapılmıştır. Askeri Ceza Kanunu’nun 58. maddesinde sayılan suçların barış zamanında asker olmayan kişiler tarafından işlenmesi durumunda, bu suçlara ilişkin davaların askeri mahkemelerde görülmeyeceği hükmü getirilerek askeri mahkemelerin sivillere karşı yetki alanının daraltılması konusunda önemli bir adım atılmıştır (4963 SK., md.6).

Sivilleşme alanında yapılan bu değişiklikler 2003 yılı AB ilerleme raporunda olumlu değerlendirilmiş ancak bazı kamu kurumlarında yer alan askeri personel istihdamının sonlandırılması ve TBMM’nin savunma bütçesi üzerinde tam denetim yetkisinin sağlanması konularında çaba gösterilmesi istenmiştir.

Türkiye’de askeri vesayetin etkinliği elbette sadece Milli Güvenlik Kurulu ile sınırlı değildi. Askeri konularla ilgisi olmadığı halde bazı kamu kurumlarında da askeri üyeler yer almaktaydı. Anayasanın 131. maddesi ve buna uyumlu olarak 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu’na göre, Yüksek Öğretim Kurulu üyelerinden biri Genelkurmay Başkanlığı tarafından seçilmekteydi. Aynı şekilde Radyo ve Televizyon Üst Kurulu üyelerinden biri de Milli Güvenlik Kurulu Genel sekreterliği tarafından belirlenmekteydi. Bu durum toplumsal kesimler tarafından eleştirilse de askerin etki alanını daraltma noktasında AB adaylığı sürecine kadar ciddi bir irade ortaya konulmamıştır.

Sivil kamu kurumlarında askeri personel varlığını sonlandıran düzenleme 2004 yılı Anayasa değişikliği ile başlamıştır (5170 SK., md.8). Ardından 8. Uyum paketi yürürlüğe girmiş ve şu değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

- 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununda değişiklik (5218 SK., md.2/b) yapılarak Yüksek Öğretim Kuruluna Genelkurmay Başkanlığı tarafından üye seçilmesi uygulamasına son verilmiştir.

- 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkındaki Kanunda yapılan değişiklik (5218 SK., md.2/d) ile Radyo ve Televizyon Üst Kuruluna MGK Genel sekreterliği tarafından üye seçilmesine ilişkin madde yürürlükten kaldırılmıştır.
- 2813 sayılı Telsiz Kanunu'nda yapılan değişiklikle, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Haberleşme Yüksek Kurulu üyeliğinden çıkarılmıştır (5218 SK., md.2/c).
- Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu'nda yapılan değişiklikle, Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kurulu'nda Milli Güvenlik Kurulu üyesinin yer alması uygulamasına son verilmiştir (5218 SK., md.2/a).

2002 – 2007 yılları arasında yayınlanan ilerleme raporlarında sivil-asker ilişkileri kapsamında AB standartlarını yakalama noktasında önemli mesafe kaydedildiği belirtilmiştir. Özellikle MGK'nın görev ve işleyişine ilişkin gerçekleştirilen reformların uygulanmaya başlaması ve (TİR, 2005:14) Sayıştayın Parlamento adına savunma harcamalarını denetlemeye yetkili kılınması (TİR, 2005:15) takdir edilen değişiklikler olmuştur. Askerlerin sadece askeri konularda açıklamalarda bulunması, askeri makamlar üzerinde tam bir sivil denetim sağlanması, savunma harcamalarının tümüyle Parlamentonun denetimi altına alınması (TİR, 2007:8) hususları eksik kalan alanlar olarak raporlarda yer almıştır.

Askeri vesayetin oldukça güçlü olduğu bir dönemde iktidara gelen Ak Parti kısa sürede sivil-asker ilişkilerindeki dengeyi siviller lehine çeviren devrim niteliğinde reformlar yapmıştır. Bu değişikliklerle birlikte idare üzerindeki gücünü kaybeden askerin uyumlu tavrı dikkat çeken noktalardan biri olmuştur. İktidarın ve yürüttüğü politikaların halk tarafından güçlü bir şekilde desteklenmesi ve değişikliklerin nihai hedefinin AB üyeliği olması askerin tavrını etkileyen unsurlardandır. Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök konuya ilişkin yaptığı bir açıklamada;

“Halkın yüzde 70'i AB üyeliğini destekliyor, böyle bir çoğunluğun mevcudiyeti karşısında hiç kimse buna karşı çıkamaz. Ancak bazıları üyelik prosedürüne ilişkin kuşkusunu ifade edebilir. Biz Avrupa değerlerine uyma riskini almaya ve uzlaşmalara hazırız. Ben TSK'nın başyım ve TSK'yı temsil

eden kişi olarak, ülkemizin AB üyeliği ve yapılan reformları her zaman desteklediğimizi vurguluyorum.” (Yeni Şafak, 19 Ekim 2003).

ifadelerini kullanmıştır.

Ak Parti iktidarının ilk döneminde çıkarılan AB Uyum Yasaları Türkiye'nin sivilleşmesi kapsamında Anayasal ve yasal değişiklikler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Yapılan değişikliklerin uygulanmaya başlamasıyla birlikte askerin sivil otorite üzerindeki baskısı da azalmaya başlamıştır.

3.1.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 27 Nisan E-Muhtırası

Ak Parti iktidarının ilk döneminde sivil-asker ilişkilerinde gerginlikler yaşansa da Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'ün ılımlı tavrı neticesinde sorunlar aşılamayacak krizlere dönüşmeden çözülmüştür. 2006 yılında emekli olan Özkök'ün yerine Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın atanması sonrasında ise hükümet ile TSK arasında nispeten uyumlu giden ilişkiler yerini tekrar gerginliğe bırakmıştır. Özellikle 2007 yılı Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde bu gerilim zirveye tırmanmıştır.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2007 yılında görev süresinin sona erecek olması ve yerine seçilecek Cumhurbaşkanı adayının kim olacağı tartışmaları 2006 yılının sonlarından itibaren siyasetin gündemine oturmuştur. İktidar görevini yürüten Ak Parti'nin Cumhurbaşkanlığı makamını da ele geçireceği düşüncesi muhalefet, yargı, ordu gibi kesimleri rahatsız etmiş ve söz konusu kesimler bu durumu engellemek için harekete geçmişlerdir.

Yargıtay Eski Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu 26 Aralık 2006'da Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan bir yazı kaleme almış ve bu yazısında Anayasanın 102. maddesinde yer alan; *“Cumhurbaşkanı TBMM üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilecektir”* hükmünü referans göstererek, Cumhurbaşkanlığı seçiminde TBMM'nin 367 olan karar yeter sayısının aynı zamanda toplantı yeter sayısı olduğunu öne sürmüştür. Seçimin ilk turunda 367 milletvekilinin sağlanamaması halinde diğer turlara geçilemeyeceğini bu durumda da milletvekili seçimlerinin yenilenmesinin zorunlu olacağını belirten Kanadoğlu, Ak Parti'nin seçim ısrarını sürdürmesi halinde ise Anayasa mahkemesinin bu seçimi iptal edeceği şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (Cumhuriyet, 26 Aralık 2006).

Kanadoğlu'nun açıklamaları başta muhalefet partisi olmak üzere Ak Partili Cumhurbaşkanı istemeyen tüm kesimler için adeta can simidi olmuştur. CHP lideri Baykal, bu iddiayı önemsediklerini ve değerlendireceklerini belirterek, iktidar partisinin bu konuyu ciddiye almaması ve kendi adayını çıkarması halinde ise oylamalara katılmayacaklarını açıklamıştır (Milliyet, 28 Aralık 2006).

TBMM, Cumhurbaşkanı adaylığı için son başvuru süresini 25 Nisan seçimini ilk tur oylamasını ise 27 Nisan olarak belirlemiştir. Seçimlerden dört ay önce 367 ile başlayan tartışmaların dozu seçim sürecine girilmesi ile daha da artmış özellikle Erdoğan ya da Abdullah Gül'ün adaylığının gündeme gelmesi karşı kesimi daha da hareketlendirmiştir. Laiklik ve Cumhuriyetin değerlerine vurgu yapan muhalefetin başı çekmesiyle birçok büyük şehirde Cumhuriyet mitingleri adı altında gösteriler düzenlenmiş, halkın da Ak Parti'nin adaylarına karşı olduğu mesajı üzerinden karşıt kamuoyu oluşturulmak istenmiştir.

Cumhurbaşkanlığı seçimi yaklaşıkça farklı kesimlerden açıklamalar da peş peşe gelmeye başlamıştır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt 12 Nisan'da düzenlediği basın bilgilendirme toplantısında Cumhurbaşkanlığı seçimine de değinmiş ve şu açıklamalarda bulunmuştur.

“Seçilecek cumhurbaşkanı aynı zamanda TSK'nın başkomutanıdır. Bu yönüyle TSK'yı yakından ilgilendirmektedir. Biz hem cumhurbaşkanımızın hem de aynı zamanda başkomutanımızın Silahlı Kuvvetler ve Türk milletinin sahip olduğu cumhuriyetin temel değerlerine, anayasamızda ifadesini bulan laik, demokratik ve sosyal hukuk devleti idealine, devletin üniter yapısına bağlı ama sözde değil özde, bunu davranışlarına yansıtacak şekilde bir cumhurbaşkanının oraya seçileceğine olan inancımı belirtmek istiyorum. Tabii ki yasal mevzuatı, anayasayı, hukuku, cumhurbaşkanı nasıl seçiliyor, bunların hepsini biliyoruz. Hem vatandaş hem TSK'nın bir personeli olarak cumhuriyetin temel değerlerine sözde değil özde sahip olan bir kişinin cumhurbaşkanı seçilecek olmasını umut ediyoruz. Bunu biz bilemeyiz. Karar Meclis'in kararıdır. Cumhurbaşkanlığı konusunda zaten bundan başka da bir şey söyleme durumunda değilim. Hukuken de bu hakka sahip değilim” (Hürriyet, 12 Nisan 2007).

Gazetecilerin Erdoğan ve Gül'ü kastederek “*olası adaylar sizin tanımınıza uyuyor mu?*” sorusuna ise “*kişiler bazında konuşmuyorum, sonuçlanınca konuşurum*” yanıtını vermiştir.

Genelkurmay Başkanının bu açıklamalarından bir gün sonra benzer bir açıklama da Cumhurbaşkanı Sezer'den gelmiştir. Harp Akademileri'ne ziyarette bulunan Sezer burada yaptığı konuşmada, Cumhuriyetin, kurulduğu günden itibaren hiçbir zaman bu kadar tehlikeyle karşı karşıya kalmadığını belirterek, “*Din devleti ile demokrasinin yan yana getirilmesi, tarihe de bilime de terstir. Ilımlı İslam'ın çok kısa sürede radikal İslam'a dönüşmesi kaçınılmazdır*” ifadeleri ile şeriat tehlikesinin varlığına dikkat çekmiştir (Cumhuriyet, 14 Nisan 2007).

Sezer ve Büyükanıt yaptıkları açıklamalarda Cumhuriyetin temel değerlerine ve laiklik ilkesine vurgu yaparak Cumhurbaşkanlığı makamına eşi başörtülü birinin aday gösterilmesini engellemek istemişlerdir. Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı aday olacağı yönündeki beklentilerle yapılan bu açıklamalar Gül'ün adaylığının açıklanması sonrasında da değişmemiş hatta daha da alevlenmiştir. Ordu, yargı, muhalefet ve Kemalist elitler için Abdullah Gül'ün Cumhuriyeti tehdit noktasında Erdoğan'dan bir farkı yoktur. Gül'ün Millî Görüş geleneğinden gelmesi ve eşinin başörtülü olması Cumhuriyetin ve laiklik ilkesinin tehdit altında olduğunu iddia edenlerin bu görüşlerini daha kuvvetli savunmalarına neden olmuştur (Diker Yılmaz, 2021:249).

Yaşanan tüm bu gelişmeler ve yapılan açıklamalar ile karşısına güçlü bir cephe alan Ak Parti geri adım atmamış Cumhuriyetin ve laikliğin korunacağı yönünde açıklamalar yaparak seçim sürecini devam ettirmiştir. İktidarın tavrından ve adayından memnun olmayan muhalefet ise 367 argümanına sığınarak seçimleri engellemek üzere harekete geçmiştir. TBMM'de grubu bulan Deniz Baykal liderliğinde CHP ve Erkan Mumcu liderliğinde ANAP Cumhurbaşkanlığı seçimi için TBMM'de 27 Nisan 2007'de yapılan ilk tur oylamaya katılmamıştır. Bu durumda Meclis 361 milletvekili ile toplanmış ve ilk tur oylama yapılmıştır. AK Parti'nin adayı Abdullah Gül 357 oy alarak Cumhurbaşkanı seçilebilmek için gerekli olan üye tamsayısının üçte iki çoğunluğun (367) altında kalmış ve TBMM, 2 Mayıs 2007 tarihinde ikinci tur oylamayı yapmak üzere toplantıya ara vermiştir. Oylamanın ardından TBMM'de 367

milletvekilinin bulunmamasını gerekçe gösteren CHP seçimin iptali istemiyle Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunmuştur. Aynı günün gecesi saat 23.20’de ise Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinden hükümeti hedef alan sert bir bildiri yayınlanmıştır. Siyasi tarihimize kara bir leke olarak geçen ve 27 Nisan E-Muhtırası⁶ olarak anılan bildiride;

Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır; gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir (Efilti Atay, 2019:6-7)

ifadeleri yer almıştır. Sivil otoriteye ve demokrasiye apaçık müdahale anlamına gelen bu muhtıra karşısında Ak Parti hükümeti geri adım atmamış karşı bir bildiri ile rahatsızlığını belirtmiştir. Adalet Bakanı ve Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek tarafından okunan bildiride askerın demokratik hukuk devletindeki yerine dikkat çekilmiştir.

"Bu açıklama hükümete karşı bir tutum olarak algılanmıştır. Demokratik bir düzende bunun düşünülmesi dahi yadırgatıcıdır. Başbakanlığa bağlı bir kurum olan Genelkurmay Başkanlığı'nın herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade kullanması demokratik bir hukuk devletinde düşünülemez. Genelkurmay Başkanlığı, hükümetin emrinde, görevleri anayasa ve yasalarla tarif edilmiş bir kurumdur. Anayasamıza göre, Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur. Bu metnin basın yayın organlarına verilmesi ve Genelkurmayın internet sitesinde yayınlanmasındaki zamanlama manidardır. Bu metnin, Anayasa Mahkemesi eksenli tartışmalar yapılırken ortaya çıkması yüce yargıyı etkilemeye yönelik bir girişim olarak algılanacaktır. " (Sabah, 28 Nisan 2007)

⁶ E-muhtıra metni 29 Ağustos 2011’de Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinden kaldırılmıştır. (<https://www.haberturk.com/gundem/haber/664220-postmodern-darbeye-son-darbe>)

Erdoğan bildirinın yayınlandığı gece Büyükankıt'ı telefonla aramış ancak ulaşamamıştır. 28 Nisan sabahı hükümetin muhtıraya ilişkin açıklama yapacağı haberinin medyada yer almasıyla Büyükankıt Erdoğan'ı aramış ve ikili yaklaşık 20 dakika süren bir telefon görüşmesi yapmıştır. Söz konusu bildiride son derece yanlış ifadelerin yer aldığını belirten Erdoğan, laiklikle ilgili hassasiyetlerin konuşulabileceğini ve gerekli önlemlerin alınabileceğini vurgularken, yayımlanan bildiri konusunun medya üzerinden konuşuluyor olmasının üzüntü verici olduğunu dile getirmiştir. Orgeneral Büyükankıt ise bildirinın hükümete karşı bir bildiri değil sadece laiklik konusundaki bazı hassasiyetlerin kamuoyuyla paylaşıldığı bir açıklama olduğunu ifade etmiştir (Sabah, 28 Nisan 2007).

Erdoğan hükümetinin kararlılığı ve Abdullah Gül'ün adaylıktan çekilmeyeceğini açıklaması ile Cumhuriyet tarihinde ilk kez sivil idare asker karşısında dik bir duruş sergilemiştir. Erdoğan'ın siyasi karizması ve halk tarafından desteklenen bir lider olması hükümetin bu reaksiyonu almasında etkili olan önemli faktörlerden olmuştur. Seçim sürecini etkilemek amacıyla önce basın açıklaması yapan ardından muhtıra yayımlayarak varlığına hissettirmek isteyen askere karşı hükümetin sergilediğı tavır kamuoyu ve birçok STK tarafından olumlu karşılanmıştır. CHP lideri Baykal da hükümetin Cumhurbaşkanı seçmesine karşı olsa da krizin siyasetle çözülmesi gerektiğini vurgulamış, Milliyet Gazetesine verdiği röportajda;

“Cumhuriyet ve demokrasi Türkiye'nin gücüdür. 84 yıllık Cumhuriyet, 57 yıllık demokrasi Türkiye'nin gücüdür. Yozlaşmış bir demokrasinin Cumhuriyeti tahrip etmesine göz yumulması sadece demokrasi ve Cumhuriyete değil, ulusal birlik ve bütünlüğümüze de zarar verir. Türkiye demokrasi ve Cumhuriyeti birbirine karşı değil, birbiriyle iş birliği içinde çalıştıracak deneyime ve birikime sahiptir. Demokrasi siyasetle işler, krizler siyasetle çözülür. Siyaset uzlaşma, iş birliği ve özveri demektir. Siyaset, “dediğim dedik, ben bilirim” yerine “akıl akıldan üstündür” e inanarak uzlaşmacı bir tavır sergilemektir.” (Milliyet, 29 Nisan 2007)

ifadelerini kullanmıştır. Anavatan Partisi, Doğruyol Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi liderleri de çözüm için siyaseti adres göstererek erken seçim kararı alınmasının zorunlu olduğunu ifade etmişlerdir. Askerin hükümetin inatçı tavrından

ötürü bu muhtırayı yayınlamak zorunda kaldığı yönünde açıklamalarda bulunan bu üç parti sivil idareye yapılan darbe girişimini açıkça eleştirmekten de kaçınmışlardır. Askerin yaptığı darbe girişimine destek verenler ise Genelkurmayın görevini yaptığını ifade eden bir grup emekli komutan olmuştur. Bu komutanlardan;

- 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren: *“Genelkurmay Başkanlığı son zamanlarda laiklik ve irtica konusunda kötüye gidişi görünce böyle bir uyarı yapmak lüzumunu hissetmiş. Bunu bildiriyor, inşallah dinlerler.”*
- Emekli Orgeneral Necati Özgen; *“Genelkurmay Başkanı Büyükanıt’ın 12 Nisan’da verdiği mesaj algılanmış fakat alınmamıştır. TSK laiklik konusunda taraftır, türbanlı bir hanımefendinin Atatürk’ün köşküne, Cumhurbaşkanlığı makamına çıkması olmaz.”*
- Emekli Orgeneral Hürşit Tolon: *“Türkiye Cumhuriyeti sahipsiz değil, nush ile uslanmayana tekdir verilmiştir.”*
- Emekli Tümgeneral Armağan Kuloğlu: *Bir nevi 28 Şubat sürecine benzetiyorum muhtara mahiyetindedir. TSK hassasiyetini ifade ediyor. Bu konuların devam etmesi halinde kendisine verilen koruma ve kollama görevini yerine getireceğini açık bir şekilde dile getiriyor.”*

ifadelerini kullanmışlardır (Milliyet, 29.04.2007)

Siyaset henüz muhtıranın şokunu yaşarken Anayasa Mahkemesinden (AYM) gelen iptal kararı gündeme bomba gibi düşmüştür. CHP’nin Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk tur oylamasının iptali istemiyle yaptığı başvuruyu jet hızıyla inceleyen AYM, 1 Mayıs 2007’de kararını açıklamış ve oylamayı iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararını “demokrasiye sıkılmış bir kurşun” olarak nitelendiren Erdoğan,

“Anayasa Mahkemesi’nin kararı ile cumhurbaşkanının Meclis’te seçilmesinin önü bloke edilmiştir. Yani bundan sonra gelecek parlamentolarda cumhurbaşkanı seçme artık neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu aynı zamanda demokrasiye sıkılmış bir kurşundur. Ve bu halkın çoğunluğunun

teslim ettiği iradeyi azınlığın iradesine mahkûm etmektir.” ifadeleri ile eleştirisini dile getirmiştir (Milliyet, 3 Mayıs 2007).

CHP lideri Baykal ise mahkemenin kararının doğru olduğunu belirterek;

“Bu, Türkiye’ye büyük bir ferahlık getirecektir. Bugün için de yarın için de Anayasa Mahkememizin bu kararı hukuki ve siyasi tarihimize çok saygın önemli bir karar olarak geçecektir” ifadelerini kullanmıştır (Milliyet, 2 Mayıs 2007).

Anayasa mahkemesinin verdiği iptal kararı mevcut meclis düzeninde Cumhurbaşkanı seçimlerinin sonuçlandırılmayacağı durumunu ortaya koymuştur. Kararın ardından açıklamalarda bulunan Başbakan Erdoğan, mahkemenin kararına saygı duyduklarını ancak bu karar ile parlamenter demokratik sistemin bloke edildiğini belirtmiştir. Hükümetin erken seçim kararı aldığını açıklayan Erdoğan, yaşananları azınlığın çoğunluğa tahakkümü olarak değerlendirerek bunu aşmanın yolu Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde milletin iradesine başvurulması yönünde düzenleme yapılacağını da duyurmuştur.

1 Mayıs 2007’de alınan erken seçim kararı 3 Mayıs 2007’de TBMM’de görüşülmüş ve yapılan oylamada milletvekili genel seçimlerinin 22 Temmuz 2007’de yenilenmesi için 458 milletvekili “evet” oyu kullanmıştır (RG, 3 Mayıs 2007(Mükerrer), 26511). Erken seçim kararı alınmakla birlikte 6 Mayıs 2007’de Cumhurbaşkanı adayını Abdullah Gül için Mecliste ikinci tur oylama yapılmıştır. 367 sayısının yine sağlanamadığı bu tur sonunda Gül adaylıktan çekilmiş ve Anayasa’nın 102. maddesi gereğince de TBMM seçimlerinin yenilenmesi zorunlu hale gelmiştir.

22 Temmuz 2007’de gerçekleştirilen erken genel seçimlerde %34 olan oy oranını %46,58’e çıkaran Ak Parti 341 milletvekili ile yeniden tek başına iktidar olmuştur. CHP 112, MHP 70 ve bağımsızlar da 26 milletvekili ile meclise girmişlerdir (YSK, 2007). Seçim sonuçları Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanı seçilmesinin halk tarafından desteklendiği yönünde değerlendirilmiş ve Ak Parti Gül’ün adaylığının devam etmesi yönünde karar almıştır. Ancak Anayasa Mahkemesi’nin almış olduğu 367 toplantı yeter sayısı kararı AK Parti’nin, Cumhurbaşkanını tek başına seçmesini olanaksız kılmıştır. 22 Temmuz seçimlerinde meclise giren MHP’nin

Cumhurbaşkanlığı seçimine katılacağını açıklamasıyla bu engel aşılmış ve 367 krizi ortadan kalkmıştır. MHP'nin Cumhurbaşkanlığı seçimindeki tutumu, yaşanan siyasal ve hukuksal krizin çözülmesinde kritik bir rol oynamıştır.

10 Ağustos 2007 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçim süreci yeniden başlatılmış ve aday başvurularının 19 Ağustos gecesine kadar süreceği, seçim turlarının ise sırasıyla 20 Ağustos, 24 Ağustos, 28 Ağustos ve 1 Eylül'de yapılacağı açıklanmıştır. 20 Ağustos 2007'de yapılan ve ana muhalefet partisi CHP'nin katılmadığı ilk tur oylamada AK Parti adayı Abdullah Gül, MHP adayı Sabahattin Çakmakoglu ve DSP adayı Hüseyin Tayfun İçli Cumhurbaşkanlığı için yarışmışlardır. İlk turda 341, ikinci turda 337 oy alan Abdullah Gül, Cumhurbaşkanı seçilmek için gerekli olan 367 oy sayısına ulaşamamıştır. 28 Ağustos 2007'de gerçekleştirilen üçüncü tur oylamada Cumhurbaşkanlığı seçimi için Anayasa'nın 102. maddesi kapsamında Meclis üye tamsayısının salt çoğunluğu olan 276 oy aranmış ve 339 oy alan Abdullah Gül TBMM tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir (RG, 28 Ağustos 2007(Mükerrer), 26627).

3.2. 2007 Yılı Milletvekili Genel Seçimleri ve 60'ıncı Hükümet Dönemi: Sivil-Asker İlişkilerinde Denge ve Yakınlaşma

Anayasa Mahkemesinin 1 Mayıs 2007'de Cumhurbaşkanlığı seçiminin iptali yönünde verdiği karar neticesinde yaşanan siyasi kriz, milletvekili genel seçimlerinin erken tarihe çekilmesi ile aşılmıştır. (Diker Yılmaz, 2021:254). 22 Temmuz 2007'de yapılan seçimlerde AK Parti 341, CHP 112, MHP 71 milletvekili ile mecliste temsil gücü elde ederken, 26 bağımsız aday da milletvekili seçilerek meclise girmiştir.

Seçim sonuçlarının ardından Erdoğan'ın başbakanlığında kurulan 60. Hükümetin ilk icraatı siyasi krize dönüşen Cumhurbaşkanlığı seçimini neticelendirmek olmuştur. Yeniden başlayan seçim sürecinde Ak Parti'nin adayı yine Abdullah Gül olmuştur. Gül'ün adaylığına baştan beri tepkili olan CHP bu tavrını sürdürerek meclis oylamalarına katılmamıştır. MHP ise Gül'ün Cumhurbaşkanlığı için oy kullanmamış ancak oylamalara katıldığı için 367 sorununun yaşanmasını engellemiştir. Böylece Nisan ayında başlayan seçim süreci dört ayın sonunda Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile sonuçlanmıştır.

28 Ağustos 2007’de yapılan 3. tur oylamada TBMM tarafından Türkiye Cumhuriyeti’nin 11. Cumhurbaşkanı seçilen Abdullah Gül aynı gün yemin ederek görevine başlamıştır. Gül’ün yemin törenine CHP, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları katılmamıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir Cumhurbaşkanı’nın yemin töreninde askerlere ayrılan koltuklar boş kalmıştır. 4 Ağustos’ta yapılan Meclisin açılış törenine de katılmayan askerler bu tavırları ile hem parlamentoyu hem de Gül’ü protesto etmek istemişlerdir (Zengin&Önder, 2020:370).

22 Temmuz seçimleri ile tek başına iktidarını sürdüren Ak Parti siyaset ve bürokrasideki vesayetçi yapıyı mağlup ederek hem Abdullah Gül’ü Cumhurbaşkanı seçirmiş hem de mecliste ve halk nezdinde iktidarını kuvvetlendirmiştir. Halkın yeniden ve daha yüksek oy oranıyla Ak Partiyi iktidarda tutmasının en önemli nedeni hükümetin askeri vesayete karşı sergilediği dik duruş olmuştur.

3.2.1. Ak Parti Hakkında Kapatma Davası

22 Temmuz 2007 seçimleri ile iktidarını perçinleyen Ak Parti seçimlerden yaklaşık sekiz ay sonra dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından açılan kapatma davası ile karşı karşıya kalmıştır. Başsavcı Ak Parti’nin “laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği” iddiasıyla kapatılması ve Başbakan Erdoğan ile Cumhurbaşkanı Gül’ün de dahil olduğu 71 kişinin 5 yıl boyunca siyasetten uzaklaşması istemiyle hazırladığı iddianameyi 14 Mart 2008’de Anayasa Mahkemesi’ne sunmuştur. İktidar, muhalefet, sivil toplum kuruluşları ve medyada geniş yankı uyandıran bu iddianame Türkiye’nin gündemine bomba gibi düşmüştür.

Partisine karşı açılan kapatma davasına dair ilk değerlendirmelerini Siirt Kadın Kolları Kongresinde yapan Erdoğan, kapatma davasının Ak Parti’ye değil millet iradesine karşı açıldığını belirterek;

“Millet iradesini hiçe sayarak hukuk tesis edilemez. Bu talihsiz girişimin hukuki zemini yok. Milletimizi böyle bir garabetle, ayıpla karşı karşıya bırakanlar bunun utancından kurtulamayacaklar. Müsterih olun, sandıkta verdiğiniz yetkilere sonuna kadar sahip çıkacağız.” (Sabah, 15 Mart 2008)

ifadeleri ile tepkisini dile getirmiştir.

Kapatma davası sadece iktidar mensupları tarafından değil muhalefet, basın, STK ve birçok akademisyen tarafından da eleştirilmiştir (Sabah, 15 Mart 2008)⁷. Özellikle demokratikleşme ve sivilleşme kapsamında yapılan değerlendirmelerde, kapatma davasının Türkiye'nin uluslararası alandaki imajını zedeleyeceği, demokratik kazanımları riske atacağı konusunda uyarılar yapılmıştır (Çakmak, 2003:71).

Akademisyen Vahap Coşkun 16 Mart 2008'de Yeni Şafak'ta kaleme aldığı yazısında, kapatma davasının Türkiye'de müesses nizamın kendisini korumak amacıyla başvurduğu yöntemlerden biri olduğunu vurgulayarak;

“Müesses nizam kendisini iki biçimde korur. İlki silahlandırılmış bürokratların doğrudan iktidara el koymasındadır ki, askeri darbeler böyledir. İkincisi ise yargı eliyle olandır. AK Parti'nin kapatılması davası bu müdahale tipine girer.” diyerek sivil iradenin yargı gücüyle dizayn edilmek istendiğini belirtmiştir. Kapatma davasının tam olarak sürpriz olmadığını da öne süren Coşkun:

“Siyasetçiler ve medya mensuplarının “sürpriz, şok, beklenmedik bir gelişme” olarak nitelendirdiği kapatma davası aslında o kadar da beklenmedik değildi. Çünkü bundan iki ay önce, yani başörtüsü tartışmasının yoğunlaştığı bir dönemde, başsavcı 17 Ocak 2008'de bir bildiri yayınladı ve bu bildiride “Bağımsız ve egemen olan her devlette partiler üstü bir devlet politikası vardır” diyerek bu devlet politikasına ters düşen eylemlerde bulunan partilerin bunun sonucuna katlanacağını belirtiyordu. Anti-demokratik içeriği ve tehditvari üslubuyla bu bildiri bir kapatma davasının işaret fişegiydi.” ifadelerini kullanarak yargının hazırlıklarına önceden başladığını vurgulamıştır (Yeni Şafak, 16 Mart 2008).

⁷ CHP Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Özyürek, AK Parti hakkında açılan kapatma davasını, "Siyasi partilerin kapatılmasını doğru bulmuyoruz. Ancak bir parti suç işlemişse, cumhuriyet başsavcısı da görevini yapmak durumunda. Bir iktidar partisinin, bu duruma düşmesi büyük talihsizlik." MHP Genel Sekreteri Cihan Paçacı, "Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın başvurusuyla yargı süreci başlamıştır. Sonucu saygıyla beklemek gerekir." DSP Genel Başkanı Zeki Sezer, "Siyasi partileri kapatmanın geçmişte çok da çözüm olmadığı görüldü, sağduyu içinde, sükunetle yargıyı beklemek durumundayız." DTP Grup Başkanvekili Selahattin Demirtaş, "Yüzde 47 oyla iktidara gelen, ülkeyi yöneten ve içinden cumhurbaşkanı çıkarmış bir partinin kapatılma girişimi, demokrasi tarihine talihsiz bir olay olarak geçmiştir."

İç siyasette gündemi meşgul eden kapatma davası kısa sürede dış politikada da önemli bir konu haline gelmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı sözcülerinden Chase Beamer, “Demokrasilerde seçmenlerin ülkelerinin siyasi geleceğini belirlemesi esastır” diyerek 2007 seçimlerinin sonucuna saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. AB Komisyonu’nun genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn ise “Normal bir Avrupalı demokraside politik konular parlamentoda konuşulur ve son karar seçimlerle verilir, mahkeme salonlarında değil” ifadeleri ile görüşlerini açıklamıştır (Cumhuriyet, 16 Mart 2008).

Ak Parti’nin kapatılması istemiyle hazırlanan iddianame 31 Mart 2008’de Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilmiştir. 162 sayfadan oluşan iddianamede Ak Parti’nin şeriat devleti kurmak amacıyla hareket ettiği, bu amaca ulaşmak için İslami terörün kullanılma olasılığının göz ardı edilmemesi gerektiği, türbanın da yine şeriat devleti kurmak için anahtar olarak kullanıldığı ve tüm bunların Anayasada yer alan laiklik ilkesi için tehdit oluşturduğu hususları yer almıştır (Cumhuriyet, 16 Mart 2008).

30 Temmuz 2008’de kapatma davasına ilişkin kararını açıklayan Anayasa Mahkemesi Ak Parti’nin kapatılmasına hükmetmemiş ancak “hazine yardımından mahrum bırakılma” yaptırımını ile cezalandırılması yönünde karar vermiştir (RG, 30 Ocak 2008, 26772-2008/1). Kararı değerlendiren Erdoğan, Türkiye’nin önünü kapatan büyük bir belirsizliğin ortadan kalktığını belirterek, “*Türkiye Cumhuriyeti, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak, Atatürk’ün gösterdiği çağdaşlaşma hedeflerine doğru durmadan yoluna devam edecektir. Bu yolun özellikle dönüşü yoktur.*” ifadelerini kullanmıştır (Sabah 31 Temmuz 2008). Muhalefet partileri ise kararın iktidara önemli bir uyarı olduğunu belirterek, Ak Parti ve Erdoğan’ın bu sonuçtan önemli dersler çıkarması gerektiğini vurgulamışlardır (Cumhuriyet 31 Temmuz 2008).⁸

⁸ CHP Lideri Baykal, “AKP’nin laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu AYM tarafından saptanmıştır. Tek yol AKP’nin bundan sonra laikliğe karşı eylemlerin odak noktası olma kimliğini bırakmasıdır. Bu krizden çıkması için AKP’ye büyük sorumluluk düşüyor.” MHP Lideri Devlet Bahçeli, “MHP, AKP’nin kapatılmamasından demokrasi adına memnuniyet duymaktadır. Herkes bu karara saygı göstermek durumundadır.” DTP Lideri Ahmet Türk “Demokrasi darbeden kurtuldu.”

Ak Parti'nin kapatılmaması kararına ilişkin değerlendirmeleri merakla beklenen taraflardan biri de elbette askerdir. 30 Temmuz gecesi KKTC Silahlı Kuvvetler Günü dolayısıyla Ankara Merkez Orduevi'nde düzenlenen resepsiyona katılan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt AYM'nin kararına ilişkin yorum yapmaktan kaçınarak *“Benden nasıl bir yorum bekliyorsunuz?”* ifadesini kullanmıştır. Bir gazetecinin, *“Yargı kararı hayırlı olsun demenizi bekliyoruz”* sözleri üzerine ise *“Ben diyorum ki bir asker olarak yüksek mahkemenin kararına nasıl yorum getiririm ki? Bunu benden bekler misiniz? Bekliyorsanız söyleyeyim; beklememeniz lazım.”*

Genelkurmay Başkanı yaptığı açıklama ile söz konusu davaya ilişkin askerin durması gerektiği yeri özellikle belirtirken AYM Başkanvekili Osman Alifeyyaz Paksüt' ün Kara Kuvvetleri Komutanı İlker Başbuğ'u karardan on gün önce makamında ziyaret etmesi kamuoyunda *“TSK'dan mahkemeye baskı geldi”* yorumlarına neden olmuştur. Gizli gerçekleştirilen bu görüşme basına yansıyınca önce inkâr edilmiş ardından Kuzey Irak operasyonu ile ilgili tebrik ziyareti olduğu yönünde açıklama yapılmıştır (Yeni Akit, 30 Temmuz 2008). Paksüt, TSK ile AYM'nin ilişkilendirilmeye çalışıldığını ancak bunun gerçeği yansıtmadığını ileri sürerek *“böyle çirkin imalar ile devletimizin kurumları ve bu kurumlarda görevli kişilerin yıpratılmasının hangi amaçlara hizmet edeceğinin takdiri yüce milletimize aittir”* sözleriyle görüşmenin davaya ilişkin olduğu iddiaların asılsız olduğunu ifade etmiştir (Hürriyet, 14 Haziran 2008).

Ak Parti'nin kapatılmaması kararı yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da geniş yankı uyandırmıştır. Davayı yakından takip eden AB, kararı memnuniyet verici olarak değerlendirirken siyasi partilerle ilgili mevzuatın Avrupa standartlarına uygun hale getirilmesinin aciliyetine dikkat çekmiştir. Ak Parti'nin kapatılması davası ile birlikte 2007 yılında açılan Demokratik Toplum Partisi'nin kapatılması davasını da ⁹ izleyen AB reform zorunluluğunu ilerleme raporlarında sık sık yinelemiştir. Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu da 13-14 Mart 2009'da siyasi partilerin kapatılmasıyla

⁹16 Eylül 2007 tarihinde, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, tarafından DTP'nin kapatılması istemiyle hazırlanan iddianame 23 Kasım 2007'de AYM tarafından kabul edilmiş ve DTP 11 Aralık 2009 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

ilgili Türk mevzuatı hakkındaki görüşünü yayımlamış ve demokratik Avrupa'da demokratik siyasetin meşru alanına getirilen katı sınırlamaların yalnızca Türk anayasal sistemine özgü olduğunu ve bu durumun temel Avrupa gelenekleriyle uzlaşmadığını belirtmiştir.¹⁰

3.2.2. Ergenekon – Balyoz (Kumpas) Davaları

Türkiye’de 2007 yılından sonraki dönemde sivil-asker ilişkilerini etkileyen önemli gündem maddelerinden biri Ergenekon ve Balyoz davaları olmuştur. Bu davalarda, ağırlığı emekli ve muvazzaf subaylar olmak üzere gazeteci, siyasetçi ve sivil toplum kuruluşları üyesi pek çok kişi yargılanmıştır. 2008-2013 yılları arasında süren bu yargılamalar “derin devlet” iddiaları, darbe planları ve sahte delillerle dolu bir dönemin sembolü haline gelmiştir. Siyasi, hukuki ve toplumsal gündemde derin izler bırakan bu davalar, sivil-asker ilişkilerinin seyrini önemli ölçüde etkilemiştir.

Ergenekon davası, 12 Haziran 2007’de Ümraniye’de bir gecekondu bulunan 27 adet el bombasına ilişkin başlatılan soruşturma ile ortaya çıkmıştır. Bombaların emekli bir astsubaya ait olduğu iddiasının gündeme gelmesi, soruşturmanın kapsamını toplumun farklı kesimlerinden birçok ismi içine alacak şekilde genişletmiştir. Dalga dalga gerçekleşen operasyonların ardından hazırlanan ilk iddianame 25 Temmuz’da kabul edilmiş ve 20 Ekim 2008’de yargılama süreci başlamıştır. 2013 yılına kadar süren ve 21 ayrı iddianamenin birleştirildiği yargılamalarda toplam 650 duruşma yapılmış ve dava, 5 Ağustos 2013’te sonuçlanmıştır. Dava sonucunda 100 sanık “terör örgütü üyeliğinden” hüküm giyerken Genelkurmay eski Başkanı İlker Başbuğ’un da aralarında bulunduğu 19 sanık müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.

¹⁰ Venedik Komisyonu, “Türkiye’de Siyasi Partilerin Yasaklanmasına İlişkin Anayasal ve Yasal Hükümler Hakkında Görüş” isimli raporunda Türkiye’deki durumun Avrupa’daki ortak uygulamadan aşağıdaki açılardan farklı olduğunu tespit etmiştir:

- a) Siyasi partilerin anayasallığına yönelik olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Venedik Komisyonu tarafından meşru kabul edilenlerin çok ötesine geçen, uzun bir maddi kriterler listesi bulunmaktadır;
- b) Siyasi partilerin yasaklanması ya da kapatılması kararlarının, diğer Avrupa ülkelerindekine kıyasla daha keyfi ve demokratik kontrole daha az tabi olarak alınmasına neden olan bir prosedür bulunmaktadır;
- c) Parti kapatmayla ilgili kuralların, başka hiçbir Avrupa ülkesinde benzeri olmayan biçimde uygulanmasına ve bunun olağanüstü bir tedbir olarak değil de Anayasanın yapısal ve işlevsel bir parçası olarak kabul edilmesine neden olan bir gelenek mevcuttur ([https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2009\)006-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2009)006-e))

Ergenekon davası görülmeye başladıktan iki yıl sonra benzer nitelikte bir başka dava olan Balyoz davası süreci başlamıştır. 20 Ocak 2010 tarihinde Taraf gazetesinin “Balyoz Harekât Planı” başlıklı haberinde yer alan darbe iddialarının soruşturulması ile başlayan bu dava Ergenekon’da olduğu gibi pek çok emekli/muvazzaf askerinin göz altına alınıp tutuklanması ile sonuçlanmıştır. Delillerin sahteliği konusunda sanıklar tarafından yapılan itirazlar gündemi epeyce meşgul etmiş ancak davanın seyrini değiştirmemiştir. İki yıl süren yargılama sonucunda 365 sanıktan 325’i hapis cezasına çarptırılmıştır.

Derin devletle yüzleşme iddiasıyla başlatılan Ergenekon-Balyoz davaları sivil-asker ilişkilerinin seyrini önemli ölçüde değiştirmiş 15 Temmuz sonrasında gerçekleştirilen reformlara zemin hazırlamıştır. Ak Parti iktidarının askeri vesayetle mücadeledeki gücünü artıran bu davalar TSK’nın ayrıcalıklı ve dokunulmaz olduğu anlayışının değişmesine neden olmuştur. İlerleyen süreçte her iki davanın da yeniden görülmesi ve sanıkların beraat etmeleri bu davaların FETÖ’nün bir kumpası olduğunu ortaya çıkarsa da sivil-asker ilişkilerindeki dönüşüme olan etkisi değişmemiştir.

3.2.3. 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu: Öncesi ve Sonrası

2008 yılında başlayan Ergenekon soruşturması ile askeri yargının ayrıcalıklı yapılması yeniden gündeme gelmiştir. 1961 Anayasası ile anayasal nitelik kazanan ve 1982 Anayasasında da yer alan askeri yargı sistemi adli yargıya paralel özerk bir yapılanma olarak kurulmuştur. Sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasına imkân veren, askerlerin ise askerlik görevleri dışında işledikleri suçlarının dahi askeri yargıda görülmesini düzenleyen bu sistem evrensel hukuk ilkelerine aykırılık teşkil etmesi nedeniyle sürekli eleştirilmiştir. Kişi, konu ve görev bakımından geniş bir alanda etkin olan askeri yargının çağdaş hukuk ilkelerine uyumlaştırılması için 2008 yılı sonunda yasal bir düzenleme yapılmıştır (Erdem&Coşkun, 2009:87-88).

Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan ve askeri yargının yetki alanının daraltılması ile askerlerin sivil ceza mahkemelerinde yargılanması düzenlemelerini de içeren 5918 sayılı “Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı” 26 Haziran 2009’da TBMM’de kabul edilmiş, Cumhurbaşkanı Gül’ün de onayı ile 9 Temmuz 2009 tarihli Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak söz konusu yasa değişikliğinin askerlere sivil yargı yolunu açan

hükümleri CHP tarafından Anayasa Mahkemesine taşınmış ve ilgili hükümler Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesi ile Mahkeme tarafından iptal edilmiştir (RG, 30 Aralık 2010, 27801-2010/16). AYM iptal kararına gerekçe olarak değişikliğin Anayasanın 145. maddesine aykırılık teşkil ettiğini belirtmiştir. Düzenlemenin iptali hükümet kanadında tepkiyle karşılanmış, Anayasa Komisyonu Başkanı Burhan Kuzu “*bu konuda bir anayasa değişikliği yapılabilir*” yönünde açıklamalarda bulunmuştur. (Cumhuriyet, 23 Ocak 2010).

5918 sayılı Kanun ile yargı sisteminin demokratikleşmesini sağlayacak düzenlemelerin iptalinin öncesinde 2007 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan 367 krizi, E- Muhtıra Bildirisi ve Ak Parti'nin Kapatılması davası yargının ve ordunun siyaset üzerindeki baskın konumunu açıkça ortaya koymuştur. 1982 Anayasası'nın yetersizliğini ve demokratik sivil bir Anayasanın zorunluluğunu tekrar gündeme getiren bu olaylar (Karadut, 2022: 11), hükümetin eylem planında¹¹ yer alan yeni anayasa yapılması hedefinin gerçekleştirilmesi yönündeki kamuoyu baskısını da artırmıştır. 31 Ocak 2010'da TRT 1'de yayınlanan “Enine Boyuna” programına konuk olan Erdoğan siyasi çevreler ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarından yükselen yeni anayasa talebine ilişkin değerlendirmesinde,

“Ortada bir 82 (1982 Anayasası) var. Bu 82'nin değişmesinin gereğine Türkiye'nin büyük çoğunluğu “evet” diyor. Tamamını değiştirmeye gerek yok. Bu iddiayı ortaya atanlar da tahrik ediyorlar. Yeni anayasa yapmaya yanaşmıyorlar uzlaşmaz olarak bizi gösteriyorlar.”

ifadelerini kullanarak yeni anayasa yapımı için uzlaşma ortamının oluşmadığını ve eksikliklerin halkın da talebi doğrultusunda 82 Anayasası'nda yapılan değişikliklerle giderileceğini ifade etmiştir. Aynı programda sivil-asker ilişkilerinin

¹¹ 5 Eylül 2007'de göreve başlayan 60. Hükümetin 10 Ocak 2008'de hazırladığı Hükümet Programı Eylem Planı'nda yeni anayasaya ilişkin şu ifadeler yer almıştır:

“Cumhuriyetimizin 100. yılına yaklaşırken, ülkemiz sivil bir uzlaşma anayasasını hak etmektedir. Hükümetimiz, yeni anayasanın devlet-toplum-birey arasındaki ilişkileri hak, özgürlük ve sorumluluk temelinde düzenleyen bir toplumsal sözleşme niteliğinde olmasından yanadır. Yeni anayasa, Cumhuriyetimizin değiştirilemez temel nitelikleri olan demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkelerini tam olarak hayata geçirecek, bireylerin haklarını en etkili şekilde koruyacak, temel hak ve özgürlükleri İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin ve 'Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin getirdiği ilke ve standartlarda güvence altına alacaktır. Hazırlanacak yeni anayasa, kısa, öz ve açık olacak; yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki ilişkiler parlamenter sistem esas alınarak açık, net ve anlaşılabilir bir şekilde belirlenecektir.” (T.C. 60. Hükümet Programı Eylem Planı, 10 Ocak 2008)

dönüşümü konusunda da değerlendirmelerde bulunan Erdoğan, EMASYA Protokolünün kaldırılacağını ve Milli Güvenlik Siyaset Belgesinin güncelleneceğini duyurmuştur.

Emniyet, Asayiş, Yardımlaşma kelimelerinin kısaltmasından oluşan EMASYA, 7 Temmuz 1997’de İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasında 27 maddelik gizli bir protokol olarak imzalanmıştır. 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu’nun 11/D maddesi gereğince alınması gereken müşterek tedbirlere ilişkin olarak hazırlanan bu Protokol adeta askeri vesayetin gücünü simgelemiştir. İl İdaresi Kanunu kapsamında mevcut kolluk kuvvetlerince üstesinden gelinemeyen olayların bastırılmasında valinin talebi halinde askeri birliklerin de devreye girebileceği hususu düzenlenirken Protokol ile vali talep etmese dahi askerin kendiliğinden müdahalede bulunabileceğine ilişkin hükümler getirilmiştir. Askere verilen bu yetki mülki otorite ve askeri birim arasındaki ilişkileri ters yüz ederek, sivil idareyi askerlerin emri altına almıştır. Ayrıca olağan güvenlik güçlerinin sorumlu olduğu alanda askerin protokole dayalı yetkisini kullanarak dahil olması sivil emniyet alanını daraltırken askerin görev alanını genişletmiştir.

Ülkenin iç güvenliğinden birinci derecede sorumlu olan İçişleri Bakanlığının görev alanına Genelkurmay Başkanlığının müdahale edebilmesinin önünü açan EMASYA protokolü, demokratik hukuk devleti ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle sürekli eleştirilmiştir. Protokol ile adeta ilan edilmemiş bir sıkıyönetim rejimi tesis edilmiştir. Askeri otorite neredeyse sınır tanımaksızın Türkiye’nin bütün illerinde terörle mücadeleden toplumsal olaylara kadar uzanan geniş yelpazede sınırsız operasyonel müdahale yetkisi elde etmiştir (Güneş, 2009:207).

Türk güvenlik sistemini temellerinden sarsan EMASYA Protokolü 4 Şubat 2010 tarihinde İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığının ortak imzası ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kararı açıklayan İçişleri Bakanı Beşir Atalay konuyu Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ ile görüştiklerini ve ortak imza ile düzenlenen bu Protokolün yine ortak imza ile kaldırılmasını kararlaştırdıklarını belirtmiştir.

“Arkadaşlarımız bir araya geldiler. Bugün ortak imzayla yürürlükten kaldırdılar. Bildiğiniz gibi protokolü 1997 yılında Genelkurmay Harekât

Başkanı ile İçişleri Bakanlığının o zaman ki Müsteşarı imzalamıştı. Şimdi de yine aynı şekilde Genelkurmay Başkanlığı Harekât Başkanı Sayın Korgeneral Mehmet Eröz ile bakanlığımız Müsteşarı Sayın Osman Güneş imzalayarak tutanağı yürürlükten kaldırmış oldular. Bu hem Genelkurmay Başkanlığımıza, hem de il valililerimize bugün gönderilmiştir. Esasen görüşmelerimizde vurgulamıştık, ilgili mevzuat, ilgili kanunun ilgili maddesi çok tafsilatlı ve detaylı yazılmış. Bu konuda yeni bir düzenlemeye, yeni protokole veya bu konuda yeni tespitte ihtiyaç olmadığı kanaatine varmış olduk. Mevzuat şu haliyle bu konudaki ilişkileri düzenlemek için yeterli. Zaten bildiğiniz gibi genelde kanun bu konudaki yetkileri valilere verir. Şu anda ilgili kanunun hükümleri geçerli olacak.” (Hürriyet, 04 Şubat 2010)

Türkiye 2010 yılı mart ayından itibaren Anayasada yapılacak değişikliklere kilitlenmiştir. 1982 Anayasasının 24 maddesinde değişiklik ve Anayasaya geçici 2 madde eklenmesi düzenlemelerini içeren 26 maddelik Anayasa değişikliği paketi 12 Eylül 2010’da halkoylamasına sunulmuş ve %57.88 “evet” oyu ile kabul edilmiştir (5982 SK, 2010). Anayasa değişikliklerinin genel çerçevesini temel hak ve hürriyetler ile yargının oluşumu, işleyişi ve denetimine ilişkin hükümler oluşturmakla birlikte sivil-asker ilişkilerini düzenleyen önemli değişiklikler yapılmıştır.

- Anayasa’nın 125. maddesinde yapılan düzenleme ile maddeye “*Ancak, Yüksek Askerî Şûranın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır.*” (5982 SK. md.11) hükmü eklenmiş böylece Yüksek Askerî Şûra (YAŞ) kararları kısmen yargı denetimine açılmıştır. YAŞ kararlarının yargı denetimi dışında bırakılması hukuk devleti ilkelerinden idarenin eylem ve işlemlerinin yargı yolu ile denetlenmesi ilkesine aykırılık teşkil etmesi nedeniyle sürekli eleştirilen konular arasında yer almıştır (Can, 2014:684). Yapılan bu değişiklik ile YAŞ kararları ile hak mahrumiyetine uğramış ordu mensuplarına yargı önünde haklarını arama fırsatı sağlanmıştır.
- Anayasanın 145. maddesinde yapılan değişiklik ile askeri yargının yetki alanı “*asker kişiler tarafından işlenen askerî suçlar ile bunların*

asker kişiler aleyhine veya askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalar” ile sınırlandırılmış, “Devletin güvenliğine, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlara ait davalar her halde adliye mahkemelerinde görülür.” hükmü ile asker kişilerin sivil ceza mahkemelerinde yargılanmalarının önü açılmıştır. 2009 yılında 5918 sayılı Kanunla yapılmak istenen ancak iptal edilen bu düzenleme Anayasa değişikliği ile gerçekleştirilmiştir.

- 145. maddede yapılan bir diğer değişiklik ise askeri hakimlerin görevli oldukları komutanlıkla ilişkilerinin “*askeri hizmetlerin gereklerine göre düzenleneceği*” ifadesi yerine “*mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenir*” hükmünün getirilmesi olmuştur. Aynı değişiklik 156. ve 157. maddelerde de yapılarak ilgili fıkralar “*Askerî Yargıtayın kuruluşu, işleyişi, mensuplarının disiplin ve özlük işlerinin mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenir*” şeklinde değiştirilmiştir. Böylece mahkemelerin bağımsızlığına ve hakimlik teminatına aykırılık giderilerek askeri yargının bağımsızlığının güçlendirilmesi alanında önemli bir ilerleme kaydedilmiştir.
- Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerinin düzenlendiği Anayasanın 148. maddesinde yapılan değişiklik ile maddeye “*Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı da görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divanda yargılanırlar*” hükmü eklenmiş böylece görevleri ile ilgili suçlardan dolayı yüce divanda (Anayasa Mahkemesi) yargılanan üst düzey kamu görevlilerinin kapsamı Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Yapılan bu değişiklik ile Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının görevleri ile ilgili işledikleri suçlardan dolayı emekli de olsalar, iddia konusu fiilleri Anayasa değişikliğinden önce de işlemiş olsalar yargılamanın Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi tarafından yapılacağına hükmedilmiştir (Şen&Özdemir, 2012:182).

- Anayasanın Geçici 15. maddesinde yer alan “12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanı oluşuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Milli Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezaî, malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz.” hükmünün Anayasadan çıkarılması ile 12 Eylül darbecilerinin darbe girişimi ve idareyi sivil yönetime devredinceye kadar yürüttükleri yasama-yürütme faaliyetlerine ilişkin yargılanabilmelerinin önü açılmıştır.

2010 yılı referandumu askerin sivil otorite üzerindeki etkisinin azalması anlamında önemli bir dönemeç olmuştur. Özellikle geçici 15. maddenin kaldırılması darbecilerden hesap sorulacağı inancıyla toplumda büyük bir beklenti oluşturmuştur. Yıllardır sorgulanmamış darbecilerin yargı önünde hesap vermelerinin önündeki yasal engelin ortadan kalkmasıyla 13 Eylül 2010 da çeşitli sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve dernekler ile darbe mağduru kişiler 12 Eylül darbesini yapanlar hakkında savcılıklara suç duyurularında bulunmuşlardır.

Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, tüm suç duyurularını toplamış 7 Nisan 2011’de 80 darbesini gerçekleştiren askeri cunta yönetiminin hayattaki üyeleri, Kenan Evren, Tahsin Şahinkaya ve Nejat Tümer¹² için “*insanlığa karşı suçlar ve resen takdir edilecek suçlar*” nedeniyle haklarında ceza davası açılması istemi ile soruşturma başlatmıştır (Habertürk, 12 Eylül 2014). Soruşturmanın tamamlanmasının ardından 2012’de açılan dava 18 Haziran 2014’de karara bağlanmış ve mahkeme¹³ Evren ile Şahinkaya için 765 sayılı TCK’nın “*Devlet kuvvetleri aleyhine cürümler*” başlıklı 146.

¹² 29 Mayıs 2011’de tedavi gördüğü hastanede hayatını kaybetmesi nedeniyle hakkında takipsizlik kararı verilmiştir.

¹³ Özel yetkili Ankara 12. Ağır Ceza Mahkemesi’nde görülmeye başlanan dava 21.02.2014’de 6526 sayılı kanun ile özel yetkili ağır ceza mahkemelerinin kapatılması üzerine Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesinde görülmeye devam etmiştir.

maddesi uyarınca önce ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına ardından takdir indirimi uygulayarak “müebbet hapis cezası” ve “orgenerallik rütbelерinin erliğe düşürölmesi” cezalarına hükmetmiştir (18 Haziran 2014, Sabah). Sanıkların avukatları cezaya itiraz ederek dosyayı temyiz için Yargıtay’a taşımışlar ancak dosyaların Yargıtay’daki incelenmeleri tamamlanmadan her iki sanık da hayatını kaybettiğı için davalar da düşmüştür.

2010 yılında Anayasada yapılan değışiklikle birlikte toplumda, darbecilerin yargılanıp cezalandırılacağı inancı hâkim olmuştu. Ancak uzun süren yargılamanın ardından dava sonuçlanmadan sanıkların yaşamlarını yitirmesi fiili durumda hiçbir değışiklik olmadan davayı da ortadan kaldırmıştır. Yapılan değışiklik darbecilerin yargılanması noktasında sembolik kalsa da toplumda demokrasiye sahip çıkılması yönünde bilinç oluşturması ve demokratik hukuk düzenine müdahale edenlerin er geç yargılanacağı mesajını vermesi bakımından önemli olmuştur.

Referandumun hemen öncesinde 2010 yılı ağustos ayında gerçekleştirilen YAŞ toplantısı hükümet ile askeri karşı karşıya getiren bir krize sahne olmuştur. Balyoz darbe planı nedeniyle haklarında yakalama kararı çıkarılan 11 general ve amiralin terfilerine ilişkin engel bulunmadığını rapor eden Millî Savunma Bakanlığı’nın bu kararı Gül ve Erdoğan tarafından olumlu karşılanmamıştır. Cumhurbaşkanı Gül,

“Sivil bürokraside hakkında karar çıkan bürokratlar açığa alınırken haklarında yakalama kararı olan subayların terfi ettirilmesi ayrımcılık görüntüsüne neden olur. Askeri bürokraside ayrımcılık yapılmasını”

ifadelerini kullanırken Erdoğan’da benzer bir görüşle mahkemenin kararının beklenmesi gerektiğini belirtmiştir (Milliyet, 2 Ağustos 2010).

Şura’nın ikinci gününde yeni bir gelişme yaşanmış ve kara kuvvetleri komutanı olarak atanması beklenen 1. Ordu Komutanı Orgeneral Hasan İğsız’ın da aralarında olduğu 19 kişi savcılık tarafından “İnternet Andıcı” soruşturması kapsamında “acil” koduyla ifadeye çağırılmıştır.¹⁴ Gerginliği artıran bu gelişme atama kararlarına da

¹⁴ Askerlerin ifadeye çağırılması olayını değerlendiren CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu: “Eğer bilgi, belgeler var ise niye daha önce ifadeye çağırmadınız? Tam YAŞ toplantısı sırasında böyle bir karar alınmasını ve bunun tebliğ edilmesini, uygun görmüyorum.” İfadelerini kullanmıştır. AKP Grup

yansımış ve 4 Ağustos'ta Gül tarafından onaylanan atama listesinde Genelkurmay Başkanlığı ile Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevine atanan isimler yer almamıştır. Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ, Orgeneral Işık Koşaner, Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan'ın aralarında yaptıkları istişareler sonucunda 8 Ağustos'ta kriz çözülmüş ve Genelkurmay Başkanlığına Orgeneral Işık Koşaner, Kara Kuvvetleri Komutanlığına Orgeneral Erdal Ceylanoğlu atanmıştır. Teamüllere göre Kara Kuvvetleri Komutanı olarak atanması gereken Hasan İğsız Gül ve Erdoğan'ın bu atamaya karşı çıkması nedeniyle emekliliğe sevk edilmiştir.¹⁵ Atama kararlarının teamüllere aykırı olarak gerçekleştirildiği yönündeki eleştirileri değerlendiren Ak Parti Grup Başkanvekili Bekir Bozdağ *"Hukuka mı, teamüle mi bakacağız"* ifadelerini kullanarak hukukun üstünlüğüne vurgu yapmıştır (Cumhuriyet, 06 Ağustos 2010). 2010 YAŞ kararları Türk siyasi hayatında ilk kez sivil otoritenin tercihlerinin askeri teamüllerden üstün geldiği önemli bir dönüm noktası olmuştur.

2010 yılında sivilleşme reformları kapsamında önemli bir değişiklik de askeri harcamaların denetlenmesi konusunda gerçekleştirilmiş ve 3 Aralık 2010'da kabul edilen yeni Sayıştay Kanunu ile silahlı kuvvetlerin harcamaları TBMM adına Sayıştay denetimine tabi tutulmuştur. Yeni kanun sivil denetimin güçlendirilmesi kapsamında önemli bir adım olarak görülse de, madde 44(2)'de yer alan *"Savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin ellerinde bulunan devlet mallarının bu kanun uyarınca yapılacak denetimi sonucunda hazırlanacak raporların kamuoyuna duyurulmasına ilişkin hususlar; ilgili kamu idarelerinin görüşleri alınarak Sayıştay tarafından hazırlanıp Bakanlar Kurulunca¹⁶ çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir"* hükmü nedeniyle şeffaf bir denetimin sağlanamayacağı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Askeri harcamaların denetime tabi tutulması Türkiye'nin AB üyeliği için gerçekleştirmesi gereken önemli reformlardan biri olduğu için Birlik tarafından da dikkatle takip edilen konulardan olmuştur. Dolayısıyla yapılan değişiklik 2011 yılı

Başkanvekili Bekir Bozdağ ise: *"Alınan kararlar mevcut hukukumuzla uygun kararlarsa sorun yok demektir. Hukuka aykırı bir yön varsa itirazı tabi kararlardır"* demiştir.

¹⁵ MHP Grup Başkanvekili Mehmet Şandır: *"Yargının kararlarına bir şey söylemiyoruz. Ama Yüksek Askeri Şura'nın (YAŞ) devam ettiği bir süreçte, burada ataması söz konusu olan bir komutan hakkında böyle bir işlem başlatılmış olmasını makul görmüyorum."*

¹⁶ 2/7/2018 tarihli ve 703 sayılı KHK'nin 139 uncu maddesiyle, bu fıkrada yer alan *"Bakanlar Kurulunca"* ibaresi *"Cumhurbaşkanınca"* şeklinde değiştirilmiştir.

ilerleme raporunda olumlu olarak değerlendirilmiş ancak uygulamaya yönelik kapasitenin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

“Gözden geçirilen Sayıştay Kanunu ile, kamu harcamalarının çoğu için Sayıştay’a dış denetim yetkisi verilerek Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun uygulanmasında ilerleme sağlanmıştır. Hesap verebilirlik konusunda farkındalığın geliştirilmesi ve şeffaflığın artırılması için ilgili raporlar halka açık ve kolay ulaşılabılır olmalı, “ulusal güvenlik” gerekçesiyle getirilen istisnalar asgari düzeyde tutulmalıdır.” (TİR, 2011:11)

2010 yılında sivil-asker ilişkileri kapsamında sivil otoritenin ağırlığını hissettiren bir başka gelişme de Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi’nin (MGSB) güncellenmesi sürecinde yaşanmıştır. Ülkenin iç ve dış güvenliği ile savunma siyasetine ilişkin esasları içeren ve kamuoyunda “Kırmızı Kitap” olarak da bilinen MGSB, MGK Genel Sekreterliği koordinasyonunda askerin tasarrufu ile hazırlanan, MGK toplantısında görüşülüp Bakanlar Kurulu’nda onaylanan ulusal güvenlik konusundaki en temel politika belgesidir. Türkiye Cumhuriyeti’nin bekası için uygulanacak güvenlik politikalarını ve olası iç / dış tehditlere karşı savunma stratejilerini içeren bu belge milli çıkarları ve ülke bütünlüğünü koruma amacı taşımaktadır.

Gizlilik esasına göre hazırlanan MGSB’nin kamuoyunda bilinirliğinin artması 28 Şubat sürecinde yaşanan bir gelişmedir. TSK tarafından ülkenin en önemli gündem maddesi haline getirilen irtica kavramının belgede de önemli bir yer işgal etmesi bu bilinirliği artıran sebeplerdendir. 1997’de hazırlanan 1999’da gözden geçirilen MGSB’de iki iç düşman belirlenmiştir: irtica ve Kürt ayrılıkçılığı. Her iki unsur da 2005’de güncellenen belgede iç tehdit olarak anılmaya devam ederken 2010’da yapılan güncellemede sivil otoritenin ağırlığının artması neticesinde irtica iç tehdit olmaktan çıkarılmıştır. (Aydın&Ereker 2014:139). MGSB’nin 2010 yılı güncellemesinde ilk kez hissedilen sivil otoritenin politika belirleyici etkisi MGK ve MGK Genel Sekreterliğinin yapısındaki sivilleşme ile hükümetin sivilleşmeye verdiği önemden kaynaklanmıştır. 22 Kasım 2010’da gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu toplantısının ardından güncellenen MGSB’nin kabine tarafından onaylandığını açıklayan hükümet sözcüsü Cemil Çiçek milli güvenlik siyasetinin belirlenmesi, tespiti ve

uygulanmasından doğrudan doğruya hükümetin sorumlu olduğunu vurgulayarak belgenin içeriği hakkında basına şu bilgileri vermiştir.

“Yeni belgede, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler dikkate alınmak suretiyle ülkemizin bugün ve gelecekte karşılaşılabileceği güvenlik sorunları kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiş ve Milli Güvenlik Siyasetimizin esasları kabul edilmiştir. Bu değerlendirmede, geleneksel güvenlik sorunları yanında kamu düzeni ve güvenliği, enerji arzı güvenliği, gıda ve su güvenliği, sanal ortam güvenliği, afetler ve kamu sağlığına yönelik riskler gibi sorun alanları da yer almaktadır. Diğer taraftan ülke yararına kullanılabilecek imkân ve fırsatlar da göz önünde bulundurulmaktadır. Vatandaşlarımızın huzur ve güvenliğini esas alan bir yaklaşımla güvenliğin sağlanması yanında temel hak ve özgürlükleri kullanmasının kolaylaştırılması da dikkate alınmıştır. Uluslararası alanda güvenliğin sağlanması konusunda çok boyutlu bir yaklaşım benimsenmiş ve uluslararası barış ve istikrara katkıda bulunma hususu bu metinde yer almıştır. Dolayısıyla bugün Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen metnin özü burada zikredilen hususlardır.

İrtica kavramı hep konuşulmuştur, ama bu bir siyasi suçlama aracı olarak konuşulmuştur. Geriye dönük hiçbir metinde de bunun ne olduğuyla ilgili yazılı bir tarif söz konusu değildir. O nedenle toplumda yeni kamplaşmalara, kutuplaşmalara, suçlamalara meydan verecek ve içini herkesin kendisine göre doldurduğu, dolduracağı ifadeler, kavramlar bu metnin içinde yok. Kendi içinde son derece tutarlı” (Yeni Şafak 22 Kasım 2010).

3.3. 2011 Yılı Milletvekili Genel Seçimleri ve 61’inci, 62’inci Hükümet Dönemleri: Sivilleşmenin Güçlenmesi

Askeri vesayetin güçlü olduğu bir dönemde göreve başlayan Ak Parti iktidarı 2007 – 2011 (Haziran) yıllarını kapsayan ikinci döneminde sivil otoriteyi güçlendiren önemli değişiklikler yapmıştır. Sivilleşmenin güçlenmesi ile askerin de kendi görev alanına doğru çekilmesi sağlanmıştır. Hükümetin kritik dönemlerde sergilediği kararlı duruş ve halkın bu tavra olan desteği dönüşümün en önemli sebeplerinden olmuştur.

Halkın bu değişimden duyduğu memnuniyet 2011 genel seçim sonuçlarına da yansımış ve Ak Parti üçüncü kez tek başına iktidar olmuştur.

2010 referandum sürecinin tamamlanmasıyla birlikte genel seçimlere kilitlenen Türkiye 12 Haziran 2011’de sandık başına gitmiştir. %49,8 oy oranı ile seçimden zaferle ayrılan Ak Parti tek başına iktidarını sürdürmüş ve Erdoğan 61. Hükümeti kurarak başbakanlık görevine devam etmiştir. 2014 yılında Cumhurbaşkanı Gül’ün görev süresinin dolması üzerine Erdoğan cumhurbaşkanı adayı olmuş ve 10 Ağustos 2014 yılında gerçekleştirilen seçimde halkın oyları ile Türkiye’nin 12. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yapılan olağanüstü kongre ile Ak Parti’nin yeni genel başkanı seçilen Ahmet Davutoğlu 62. Hükümeti kurarak Başbakanlık görevine başlamıştır.

Recep Tayyip Erdoğan’ın başbakanlığı ile başlayıp Ahmet Davutoğlu’nun başbakanlığı ile tamamlanan Ak Parti’nin üçüncü iktidar dönemindeki sivil-asker ilişkileri bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

3.3.1. 2011 YAŞ Süreci

TSK komuta kademesinin belirlenmesi amacıyla her yıl ağustos ayında olağan toplantısını gerçekleştiren Yüksek Askeri Şüranın 1 Ağustos 2011 tarihli toplantısı genelkurmay başkanı ve üç kuvvet komutanının toplantıdan iki gün önce aldıkları şok emeklilik kararı nedeniyle cumhuriyet tarihinin önemli askeri krizlerinden birine sahne olmuştur. Tutuklu general ve amirallerin görev sürelerinin uzatılması veya emekliliğe ayrılması hakkında verilecek kararlara ilişkin yaşanan anlaşmazlıkla başlayan gergin süreç internet andıcı soruşturmasının yargıya taşınması ile daha da büyümüş ve 29 Temmuz 2011’de dört komutan da emekliliklerini isteyerek görevlerinden ayrılmıştır.

Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarını emekliliğe götüren “internet andıcı” davası 2009 yılında açılan bir soruşturma ile başlamıştır. “Hükümet aleyhine kara propaganda yapmak ve kamuoyunu yönlendirmek” amacıyla Genelkurmay Başkanlığı tarafından kurulduğu iddia edilen internet siteleri hakkında başlatılan bu soruşturma 29 Temmuz 2011’de iddianamenin kabul edilmesiyle yargıya taşınmış ve 22 kişi hakkında tutuklama talep edilmiştir. Halihazırda Balyoz davasında yargılanan TSK mensuplarının tutukluluk hallerinin devam etmesinden rahatsızlık duyan

Genelkurmay Başkanı Işık Koşaner internet andıcı iddianamesinin kabulü ile 7'si muvazzaf general ve amiral olan 22 sanık hakkında daha yakalama emri çıkartılmasına tepki göstererek iki yıl daha görev süresi olmasına rağmen emekliliğini istemiştir. Genelkurmay başkanının emeklilik kararı Jandarma Genel Komutanı hariç diğer üç kuvvet komutanının da emekliliklerini istemeleri ile sonuçlanmıştır. 1 Ağustos 2011'de toplanacak YAŞ'ın hemen öncesinde yaşanan ve büyük bir kriz gibi başlayan bu süreç aynı günün akşamı (29 Temmuz) Jandarma Genel Komutanı Necdet Özel'in önce Kara Kuvvetleri Komutanlığına ardından vekaleten Genelkurmay Başkanlığına atanması ile kısa sürede çözülmüştür.

Komutanların emeklilik kararını NTV'ye değerlendiren Ak Parti Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik, ortada basında yer aldığı gibi bir kriz durumunun olmadığını belirterek,

“Sayın Koşaner ayrılmak istediğini beyan etmiş, bu da devletin zirvesi tarafından uygun görülmüştür; süreç işliyor. Bu bir kriz ve restleşme değildir. Belki Türkiye’de bugüne kadar bazı şeyler olmadı, yaşananlar bir ilktir ve devam da edecektir. Kurallar ve hukuk devleti mantığı işlediğinde krizden söz edemezsiniz. Sayın Necdet Özel'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanması ve Genelkurmay Başkanlığı'na vekalet etmesiyle birlikte süreç sıkıntı olmadan çözülmüştür.”

ifadelerini kullanmıştır. Partinin diğer genel başkan yardımcısı Hüseyin Tanrıverdi ise yaşananları,

“Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet komutanlarının emekliliklerini istemesi süreci Türkiye'nin demokratikleşmesini ortaya koyan bir süreçtir. Endişe duyulacak bir süreç değildir” (NTV, 29 Temmuz 2011).

şeklinde değerlendirmiştir.

Komuta kademesinde yaşananlar ve hükümetin sergilediği tavır sivil-asker ilişkilerinde sivil otoritenin ağırlığının arttığını gösteren önemli dönemlerden biri olmuştur. Asker çatışma ortamı yaratmak yerine görevden çekilmeyi tercih ederek demokratik sivil yönetime tabi olduğunu gösteren bir tutum takınmış, hükümet ise yaşananları hızlı bir şekilde değerlendirerek çözüm üretmiş ve hukuk devleti

ilkelerinin işletildiğini vurgulamıştır. Türkiye demokrasisi için önemli bir sınav olan bu krizin kısa sürede ve yasal zeminde çözüme kavuşturulması sivilleşmenin güçlenmesi sürecine önemli bir katkı sağlamıştır (Ete, 2011:30)

Yaşanan gelişmeleri köşesinde değerlendiren gazeteci Mehmet Barlas, *“Eskiden askerlerle siyasetçiler anlaşamayınca muhtıra verilir ve siyasetçiler istif ederdi. Şimdi tersi oluyor. Değişime alışmak kolay değil. Neyin doğru neyin yanlış olduğuna alışkanlıklara dayalı olarak karar veremeyiz. Ama kesin olan bir şey var. Sivilleşme ve demokratikleşme bugünün dünden farkını oluşturan olgular arasında.”* (Sabah, 30 Temmuz 2011) ifadelerini kullanarak, sivilleşme sürecinde yaşanan ilerlemeye dikkat çekmiştir.

Sivil -asker ilişkilerinde yaşanan normalleşme 29 Temmuz krizinden iki gün sonra başlayan YAŞ'daki oturma düzeninde de kendisini göstermiştir. Önceki Şûra'larda Başbakan ve Genelkurmay Başkanı toplantı masasının başında yan yana otururken yeni düzende Başbakan yalnız olarak masa başındaki yerini almıştır. Halkın iradesi ile seçilmiş sivil otoritenin yönetme yetkisini tek başına elinde bulundurduğunu gösteren bu görüntü sivilleşmenin sembolik bir yansıması olarak değerlendirilmiştir.

1 Ağustos 2011'de başlayan YAŞ toplantısının sona ermesi ile sivilleşme kapsamında bir ilk daha yaşanmış, toplantıda alınan kararlar Cumhurbaşkanı Gül'ün başdanışmanı Ahmet Sever tarafından kamuoyuna açıklanmıştır. Önceki yıllarda Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreterliği tarafından açıklanan kararların ilk kez Cumhurbaşkanlığı tarafından açıklanması demokratikleşme ve sivilleşme yolunda atılan önemli adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir (Habertürk, 4 Ağustos 2011).

YAŞ'ın ardından 18 Ağustos 2011'de gerçekleştirilen MGK'da da oturma düzeninde değişiklik yapılmıştır. Yasal bir dayanağı olmamakla birlikte yıllardan beri süregelen, masanın bir tarafında sivil üyelerin diğer tarafında askeri üyelerin yer aldığı oturma düzeni değiştirilerek, tüm üyelerin protokol sırasına göre sivil-asker karışık şekilde oturduğu bir masa düzenine geçilmiştir. Köşkten yapılan açıklamada değişikliğin Cumhurbaşkanı Gül tarafından istendiği belirtilerek, askeri üyelerin bir tarafta sivil üyelerin diğer tarafta oturduğu oturma düzeninde aynı masada iki farklı taraf varmış gibi olumsuz bir görüntünün oluştuğu ve bunun giderilmesi amacıyla yeni oturma düzenine geçildiği ifade edilmiştir (CNN TÜRK, 18 Ağustos 2011).

Askeri vesayetin sembollerini ortadan kaldırmaya yönelik atılan adımlardan bir diğeri de 27 Nisan e-muhtırasının Genelkurmay'ın internet sitesinden kaldırılması olmuştur. 29 Ağustos 2011'de siteden duyurulan açıklamada, yalnızca son yedi gün içinde yayımlanan basın duyurusu ve açıklamalarının sitede yer alacağı daha öncekilerin ise kaldırıldığı bildirilmiştir. Bu değişiklikten dolayı orduyu kutladığını belirten Başbakan Erdoğan

“Bu, Türk Silahlı Kuvvetlerimizin şu andaki yönetiminin özellikle bir değişim, dönüşümü demokratik anlamda bakışını değerlendirmesi bakımından çok önemliydi. Biz bu arzumuzu daha önce de önceki yönetimlere ifade etmiştik. Onlar bu adımı nedense atmamıştı ama şu andaki Türk Silahlı Kuvvetler Yönetimi, Genelkurmay Başkanlığımız, bu adımı atmıştır. Dolayısıyla olması gerekeni yerine getirdikleri için ben kendilerini kutluyorum” (bianet.org, 30 Ağustos 2011)

ifadelerini kullanmıştır. Yayınlandığı gün hükümet tarafından sert bir açıklama ile reddedilen muhtıra siteden kaldırılmasıyla fiziksel anlamda da varlığını yitirmiştir.

YAŞ ve MGK'da başlayan değişim süreci 30 Ağustos Zafer Bayramı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Günü kutlamalarıyla devam etmiştir. Genelkurmay karargahında Genelkurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanının katılımıyla gerçekleştirilen kutlamalarda 2011 yılında bir ilk yaşanmış ve karargahtaki tebrikleri Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tek başına kabul etmiştir. Gül, 29 Ağustos'ta yaptığı açıklamada değişikliği şu sözlerle duyurmuştur.

“Bu 30 Ağustos'ta başkomutan olarak bütün kutlamaları ben kabul edeceğim. Bu, Genelkurmay Başkanımızın teklifidir. Düşünce onlardan geldi biz de çok doğru bulduk. Uygulama bundan sonra böyle olacaktır.” (bianet.org, 29 Ağustos 2011)

Bayram tebriklerinin başkomutan sıfatıyla Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmesi konusunda basında yer alan haberlere ilişkin açıklama yayınlayan Genelkurmay Başkanlığı değişikliğin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Özel tarafından teklif edildiğini belirtmiştir.

“Başbakanlığın ‘Ulusal ve Resmi Bayramlarda Yapılacak Törenler Yönetmeliği’nde 07 Eylül 2010 tarihinde yapılan bir değişiklikle 2011 yılından

itibaren 30 Ağustos Zafer Bayramı tebrikâtının Genelkurmay Başkanlığı Karargâhında Sayın TBMM Başkanı, Sayın Başbakan ve Genelkurmay Başkanı üçlüsü tarafından yapılacağı belirtilmiştir.

Bu durum üzerine Genelkurmay Başkanı; yeni düzenlemenin bayramın mana ve önemine uygun düşmediğini, yalnız Zafer Bayramı değil tüm ulusal bayramlarda Türk Milleti adına bayram tebrikâtlarının Sayın Cumhurbaşkanı tarafından yapılmasının, ayrıca Zafer Bayramı'nda da Anayasamıza göre barışta başkomutanlık sıfatını taşıyan Sayın Cumhurbaşkanının huzurunda yapılmasının daha uygun olabileceğini önce Sayın Başbakana, bilahare Sayın Cumhurbaşkanına teklif etmiş, bu teklif kabul görmüş ve uygulanmıştır.” (Hürriyet, 7 Eylül 2011)

2011’de Necdet Özel’in Genelkurmay Başkanı olması sivil-asker ilişkilerinde yaşanan normalleşme sürecine olumlu katkılar sağlamıştır. Görev yaptığı 2011 – 2015 arası yıllarda TSK mensuplarının siyasi tartışmalardan uzak kalma konusunda gösterdikleri gayret dikkat çekmiştir. Hükümet ile asker arasında ilişkinin boyutu çatışmadan çıkmış güven boyutuna evrilmiştir. Sembolik değişiklikler gibi görünse de YAŞ’ da, MGK’da benimsenen yeni oturma düzenleri ile 30 Ağustos Zafer Bayramı’nın sivilleşmesi gibi değişikliklerde Özel’in sivil idare ile olan uyumunun önemli etkisi olmuştur.

3.3.2. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nda Değişiklik

Türkiye’nin değişim ve demokratikleşme sürecinde askeri vesayetin etkisini azaltmaya yönelik atılan önemli adımlardan biri de Türk Silahlı Kuvvetlerinin görev ve yetkilerini düzenleyen 211 sayılı “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nda” yapılan değişiklikler olmuştur. Söz konusu değişiklik teklifi 2010 yılında siyasetin gündemine girmiş ancak 2013 yılında yasalaşarak nihayete ermiştir.

13 Temmuz 2013 tarihli ve 6496 sayılı “Sözleşmeli Erbaş ve Er Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile TSK İç Hizmet Kanunu’nun 2., 35. ve 43. maddelerinde değişiklikler yapılarak sivil asker ilişkilerinin demokratik dönüşümüne katkı sağlanmıştır. Bu değişikliklerden en önemlisi 35. maddede yapılan düzenleme olup, söz konusu maddede yer alan, “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi Türk

yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır” hükmü,

“Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır.” (TSK İç Hizmet Kanunu, md.35)

şeklinde değiştirilmiştir (6496 SK. md. 18). “Askeri darbelerin yasal dayanağı” olarak görülen bu maddede yapılan değişiklik ile silahlı kuvvetlerin iç siyaset üzerindeki tahakküm ve hegemonyası kırılmış (Çelik, 2019:204), görev alanının sınırları belirlenerek, sadece dış tehditlere karşı ülkeyi korumakla görevli olduğu hususu hüküm altına alınmıştır.¹⁷

6496 sayılı kanunun genel gerekçesine bakıldığında İç Hizmet Kanununun 35. maddesinin esasen askeri darbelere dayanak oluşturacak bir hüküm niteliğinde olmadığı ancak gerçekleştirilen tüm askeri darbelere söz konusu hükmün istismar edilerek darbelere dayanak gösterildiği belirtilerek, değişikliğin amacının maddenin yanlış yorumlanmasının önüne geçilmesi olduğu vurgulanmıştır.

*Silahlı Kuvvetlerin Türk yurdunu ve Türkiye Cumhuriyeti’ni koruma görevini, parlamenter demokratik sisteminin işlerliği çerçevesinde ve Anayasaya bağlı olarak yerine getirmesi hüküm altına alınmıştır. Böylece 35. madde dayanak alınarak, Anayasada yer almayan bir yetkinin kullanılmasının önüne geçilerek, parlamenter sistemin işlerliğini kesintiye uğratacak bir yorum yapılması kesin olarak engellenmiştir (tbmm.gov.tr).*¹⁸

¹⁷ Değişiklik tasarısının TBMM görüşmelerinde hükümet adına konuşma yapan Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz dikkat çeken açıklamalarda bulunmuştur. “Silahlı kuvvetler Türkiye’nin değeridir ve Türk milletinin en çok güvendiği kurumların başında geliyor. Darbeyi, kurumsal olarak TSK yapmaz. Ama bu mikrofonun önüne silahlı kuvvetler mensubunu koyuyorlar. Darbeyi cunta yapabilir. Çünkü hukuk düzenini, anayasayı bir çete ‘tanımam’ diyebilir. ‘Onu tarihin çöplüğüne attım’ diyebilir. Anayasayı çöpe atma hakkı daha iyi anayasa yapmak kaydıyla halka aittir. Milletimiz her darbeden sonra iktidarın kime verildiğine, kime verilmek istediğine bakarak, darbeyi ve darbecileri çok iyi tahlil etmiş, cuntayla iş birliği yapan siyasetçilere bu ülkeyi yönetme hakkını hiçbir zaman vermemiştir.” (Hürriyet, 14 Temmuz 2013)

¹⁸ 6496 sayılı Kanunun genel gerekçesinin tam metni için bkz.

İç Hizmet Kanunu 35. maddede yapılan bu değişikliğe paralel bir değişiklik de “askerlik” tanımının yapıldığı 2. maddede gerçekleştirilmiştir. Maddede yer alan “Askerlik Türk vatanını, istiklal ve Cumhuriyetini korumak için harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyetidir. Bu mükellefiyet özel kanunlarla vaz’ olunur” hükmü, “*Askerlik harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyetidir.*” şeklinde yeniden düzenlenmiştir (6496 SK. md.18).

Ordu-siyaset ilişkisini belirten 43. maddede yapılan düzenleme ile de “Türk Silahlı Kuvvetleri her türlü siyasi tesir ve düşüncelerin dışında ve üstündedir” ifadesi kaldırılarak yerine daha net bir ifade olan “*Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları siyasi faaliyette bulunamaz*” hükmü getirilmiştir (6496 SK. md.17).

İç Hizmet Kanunu’nda yapılan bu değişikliklerle geçmişte gerçekleştirilen askeri darbelerin yasal dayanakları yok edilmek istenmiştir. Askeri kuvvetlerin iç güvenlikten ziyade ülkenin dış güvenliğinden sorumluluğu olduğu vurgusu yapılarak, demokrasinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

6496 sayılı Kanunla sivil -asker ilişkileri kapsamında başka değişiklikler de yapılmıştır. Örneğin, İl İdaresi Kanunu’nda da yapılan değişiklikle, birden fazla ili içine alan olaylarda valilerin isteğiyle askeri birlik komutanlarından kuvvet tahsis edilmesi halinde iller veya kuvvetler arasındaki iş birliği, koordinasyon, kuvvet kaydırma ve emir komuta yetkisi Genelkurmay Başkanlığı ile İçişleri Bakanlığı’ndan alınarak Bakanlar Kuruluna verilmiştir (6496 SK. md.16).

Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA) Kanunu’nda yapılan değişiklikle Akademi komutanının korgeneral ya da koramiral olması şartı kaldırılmıştır. Bu değişiklikle, GATA komutanlığına harp akademisini bitirmeyen daha düşük rütbede bir general/amiral atanmasının önü açılarak, komutanlık makamında rütbe düşürülmüştür (6496 SK. md.30).

Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu’na eklenen “Terörle mücadele kapsamında yürütülen operasyonlar nedeniyle, meskûn mahal dışında, can ve mal güvenliğinin korunması bakımından girilmesinde sakınca bulunan yerlerde

operasyonun devam ettiği süreyle sınırlı olmak üzere; Genelkurmay Başkanlığı veya İçişleri Bakanlığının göstereceği lüzum üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile askerî veya özel güvenlik bölgesi ilan edilebilir. Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde vali kararı ile on beş güne kadar özel güvenlik bölgesi ilan edilebilir.” maddesi ile askerin görev ve yetki alanının acil durumlar dahil olmak üzere sivil otorite tarafından belirleneceği hüküm altına alınmıştır.

Yüksek Askeri Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunu’nda yapılan değişiklik ile “Yüksek Askeri Şûra kararları Cumhurbaşkanının onayı ile tekemmül eder.” hükmü getirilmiştir (6496 SK. md.24).

Sivil-asker ilişkilerinin normalleşmesine katkı sağlayan bu değişiklikler ile askeri vesayetin gücü önemli derecede kırılmış, sivil otoritenin konumu güçlendirilerek demokratik Türkiye yolunda mesafe kaydedilmiştir.

3.3.3. 17-25 Aralık Operasyonları: Bir Başka Vesayet

Türk siyasetinde “İslamcı” geleneğin temsilcisi olarak görülen Millî Görüş hareketi 1970 yılında Milli Nizam Partisi (MNP) ile siyasete katılmış, 1995’de ise Refah Partisi (RP) ile siyasetin zirvesine çıkmıştır. 1996’da Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon hükümeti kurarak iktidar ortağı olan RP’nin bu başarısı 28 Şubat post modern darbesi ile zayıflatılarak 1998’de partinin kapatılması ile sonuçlanmıştır.

Millî görüşçüler RP’nin kapatılma kararı açıklanmadan bir ay kadar önce her ihtimali değerlendirerek Fazilet Partisi (FP) adında yeni bir parti kurmuşlardır. RP’nin kapatılması kararı ile de partideki milletvekillerinin çoğu FP’ye geçerek siyasi faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmek istemişlerdir. Ancak Mayıs 1999’da da FP için kapatma davası açılmış ve parti Haziran 2001’de kapatılmıştır.

Fazilet Partisinin kapatılması Millî Görüş Hareketi içinden iki yeni parti çıkarmıştır. Bunlardan biri, FP’nin devamı olan Saadet Partisi diğeri ise kendilerini “yenilikçiler” olarak tanımlayan ekip tarafından kurulan Ak Parti olmuştur. Millî görüş içinden çıkan kadroların kurduğu Ak Parti İslamcılık söyleminin Türk siyasetinde yaşadığı meşruiyet krizini iyi tahlil ederek bu söylemi terk etmiş ve kendisini muhafazakâr demokrat çizgide tanımlamıştır. Siyasal İslam geleneğinden kopuk ancak muhafazakâr söylemlerle ilerleyen Ak Parti bu tutumu ile seçmen kitlesinin

hassasiyetlerini gözetirken vesayetçi Kemalist sisteme de “İslamcılıkla ilişkimiz yok” mesajı vermeyi hedeflemiştir (Özüdoğru, 2023:203). 2003 yılı mayıs ayında partisinin Tekirova kampında bunu açıkça ifade eden Erdoğan,

“Hiçbir partiyle ideolojik bağımız yoktur; bu böyle bilinsin. İçimizde geçmişteki bazı siyasi partilerle bağı olanlar olabilir ama artık biz o elbiseyi dışarıda bıraktık. Kendimizi demokrat partinin devamı sayıyoruz, 70 milyonu kucaklamak istiyoruz. Bizim milli görüşle ilgimiz yok bazıları dini duyguları bazıları da Kemalizm’i istismar ediyor biz bunların hiçbirini yapmadık” (Milliyet, 17 Mayıs 2003).

demiştir. Odağında İslamcılık olmayan muhafazakâr, demokrat, batılı ve laik bir parti görünümü ortaya koyan (Özüdoğru, 2023:203) Ak Parti’nin bu tutumu vesayetçi Kemalist sistemle uzlaşmayı hedeflese de karşı taraftan kabul görmemiştir. Her ne kadar ılımlı da olsa İslam kökenli bir partinin ülkeyi yönetme yetkisini kullanması başta ordu olmak üzere tüm vesayet kurumlarını rahatsız etmiştir. Kendilerini laik Cumhuriyetin koruyucusu olarak gören bu klik topyekûn harekete geçerek irtica ile mücadele adı altında iktidara karşı savaş açmıştır. Ancak vesayetçi yapının AK Partiye karşı başlattığı bu savaş kendilerine karşı “vesayetle mücadele” ye dönüşmüş ve kazanan sivil irade olmuştur (Uslu, 2015:9).

Ak Parti iktidarı vesayetle mücadeleye başladığında beş unsurun desteğini almıştır diyen Uslu, bu unsurları; parti tabanını oluşturan muhafazakâr kitle, Kürtler, seküler aydın kesim, Batı ve Gülen cemaati¹⁹ olarak sıralamıştır. Başlangıçta koalisyonun en görünmez üyesi olan cemaat zaman içinde görünürlüğünü artırarak vesayetle mücadelede emniyet ve yargı üzerinden etkin bir rol üstlenmiştir (Uslu, 2015:11).

Vesayete karşı hükümetin yanında yer alarak sivil otoritenin güçlendirilmesini destekleyen bu yapının özellikle 2010 referandumundan sonra bürokraside daha fazla

¹⁹ “Gülen cemaati”, “cemaat”, “hizmet hareketi” gibi isimlerle ortaya çıkan bu yapı 17-25 Aralık 2013 yargısal darbe girişiminin ardından yapılanmanın özüne, maksadına, karakteristiğine ve eylemlerine daha uygun analitik ve teknik tanım ve ifadeler kullanıma sokulmuş ve “Paralel Devlet Yapılanması (PDY)” ve “Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ)” olarak anılmaya başlanmıştır (Habertürk, 2017). <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1508856-fetonun-tarihcesi-15-temmuz-darbe-girisimi-raporu?page=3>

güç elde etmek istemesi Ak Parti hükümetinde rahatsızlık yaratmıştır. Kendisine verilen desteğin karşılığında üzerinde yeni bir vesayet kurulmak istendiğini fark eden iktidar bunu engellemek amacıyla bazı cemaatçi kadroları yetkili makamlardan tasfiye etmeye başlamıştır. Hükümet ile cemaat arasında bu tasfiyelerden dolayı başlayan gerginlik 7 Şubat 2012’de MİT Müsteşarı Hakan Fidan’ın KCK soruşturması kapsamında ifadeye çağrılması ile daha da ileri bir boyuta taşınmıştır. Cemaate mensup bir savcı tarafından başlatılan bu işlemi kendisine karşı tehdit ve vesayet girişimi olarak değerlendiren hükümet hemen aksiyon alarak “MİT mensupları ve bazı kamu görevlilerinin cezai soruşturmalarının Başbakan’ın iznine tabi olduğu” hükmünü içeren bir yasal düzenlemeyi hayata geçirmiş ve Fidan ifadeye gitmemiştir. 2018 yılında katıldığı bir toplantıda bu süreci anlatan Erdoğan,

“2011 seçimlerinin ardından bir anda kendimizi yoğun bir saldırı dalgası içinde bulduk. MİT müsteşarı ifadeye çağrıldı. Eğer MİT Müsteşarı ifadeyi verseydi ve tutuklansaydı, arkasından hedefin kim olduğunu gayet iyi biliyordum. Kendisine “kesinlikle gitmeyeceksin, yardımcılarını da göndermeyeceksin” dedim. FETÖ yargısı bu ülkenin evlatlarını birbirine vurduruyordu. Ülkemizin büyük bir tehdit altında olduğunu gördüğümüz için eyvallah etmedik, mücadelemizi verdik. Milletimiz bu olanları gördü ve oyunu bozdu.”

ifadelerini kullanmıştır.

MİT üzerinden hükümeti hedef alan bu girişimi Hürriyet’teki köşesinde değerlendiren Berkan,

“Hükümet, Fethullah Gülen’e bağlı cemaati tasfiye etmeye çalışırken orduya veya polise güvenemiyor, o yüzden işini MİT’le görüyor. MİT’in devlet içinde bu tasfiye işinde başrolde olması da onu cemaatin hedef tahtasına koyuyor.” (Hürriyet, 30 Kasım 2013)

ifadelerini kullanmıştır.

7 Şubat krizi ile ayyuka çıkan hükümet- cemaat çatışması dersanelerin kapatılması konusunun gündeme gelmesi ile daha da şiddetlenmiştir. Hükümetin dersanelerle ilgili başlattığı çalışma cemaat cephesinde adeta savaş ilanı sayılmış ve

kendi basın-yayın organları aracılığı ile Ak Parti iktidarı aleyhinde yoğun bir propaganda süreci başlatmışlardır. Bu kadar büyük tepki göstermelerinin nedeni dershanelerin kapatılması ile sahip oldukları en önemli insan ve finans kaynağından mahrum kalacakları gerçeği ile yüzleşmeleri olmuştur. 20 Kasım 2013’de katıldığı bir televizyon programında dershaneler konusunda ilk kez konuşan Erdoğan, bu meselenin kendileri için bir memleket meselesi, bir eğitim meselesi olduğunu, bu konunun hükümet ve parti programlarında yer aldığını, bugün ortaya konmuş bir yanı olmadığını ifade ettikten sonra cemaate hitaben,

“Kendilerinin de bizleri anlayışla karşılamaları lazım ve sürdürdükleri kara kampanyaları bence bitirmeleri lazım ve bizden bir geri adım bekliyorlarsa bu anlayışla, bu mantıkla bizden bir geri adım beklemeleri söz konusu değil.” (AA, 21 Kasım 2013)

ifadelerini kullanmıştır. Dershanelerin kapatılması konusunda geri adım atılmayacağını en tepeden duyurulması ile daha da agresifleşen bu yapı yargıda elde ettiği konumu kullanarak hükümete karşı yeni bir operasyon süreci başlatmıştır.

Kamuoyunda “17-25 Aralık süreci” olarak bilinen bu operasyonlardan ilki 17 Aralık 2013’de İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından başlatılan içinde dört bakanın da olduğu yolsuzluk ve rüşvet soruşturması olmuştur. Savcılığın talimatıyla harekete geçen mali polis üç bakanın oğlu, ünlü iş adamları ve bir grup bürokratı İstanbul ve Ankara’daki adreslerinden şafak vakti operasyonu ile gözaltına almıştır. Soruşturmayı yürüten savcılar İstanbul valisine, emniyet müdürüne ve başsavcısına, haber vermeden, UYAP sistemine giriş yapmadan harekete geçmiş, Ankara’daki gözaltılar İstanbul emniyetinde görevli polisler tarafından Ankara emniyetine de bilgi verilmeden gerçekleştirilmiştir. Sözde gizlilik nedeniyle yapılan bu eylemlerin Ankara’nın bilgisi dışında gerçekleşmesi operasyonun asıl amacının hükümeti zor duruma düşürerek siyaseti itibarsızlaştırmak olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu süreç cemaat denen yapının aslında devletin içine sızmış paralel bir örgüt olduğuna dair dile getirilen şüphelerin de gerçekliğini ortaya koymuştur. Başbakan Erdoğan, operasyonun ardından yaptığı ilk değerlendirmede şu ifadeleri kullanmıştır.

“İstedikleri kadar kirli yollara girsinler, çirkin yola tevessül etsinler, hiçbir tehdide boyun eğmeyiz, geri adım atmıyoruz. Türkiye’de artık söz milletindir. Arkasına içeride ve dışarıda birtakım karanlık çevreleri alanlar Türkiye’nin istikametiyle oynayamaz. Türkiye operasyon yapılacak ülke değil.” (Yeni Şafak, 18 Aralık 2013)

Bir başka açıklamasında bu soruşturmayı başlatanları “çete” olarak nitelendiren Erdoğan,

“Bunlar devletin içinde devlet olma ve böyle bir anlayışla süreci istedikleri gibi yönetme, yönlendirme böyle bir gayretin içerisinde. Bu örgütlenmeyi ortaya çıkaracağız. Babamızın oğlu olsa dinlemeyiz. Şuymuş, buymuş, şucuymuş, bucuymuş, bizi enterese etmez. Bizi enterese eden milletimiz bekasıdır, aydınlık yarınların Türkiye’sidir.” (Türkiye, 18 Aralık 2013)

ifadelerini kullanarak paralel devlet yapılanması (PDY) ile mücadelede kararlı olduklarını açıkça ifade etmiştir.

17 Aralık’ta yaşananların yankıları sürerken 25 Aralık 2013’de ikinci bir soruşturmanın yürütüldüğüne dair haberler gündeme düşmüştür. Ergenekon davasının da savcısı olan Muammer Akkaş, içinde önemli iş adamlarının yer aldığı bir göz altı listesi hazırlamış ve bazılarının mal varlıklarına el koyma kararı çıkartmıştır. Ayrıca Başbakan Erdoğan’ın oğlu Bilal Erdoğan için de şüpheli sıfatıyla ifadeye çağrı evrakı düzenlemiştir. Ancak emniyet 21 Aralık 2013’de (RG, 21 Aralık 2013, 28858) Adli Kolluk Yönetmeliği’nde yapılan düzenleme neticesinde operasyondan önceden haberdar olmuş ve evrak eksikliklerini gerekçe göstererek talimatları yerine getirmemiştir.

25 Aralık’ta başlatılan ikinci soruşturmaya ilişkin açıklamalarda bulunan Erdoğan, asıl hedefin kendisi ve Türk Milleti olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir.

“Bize oy versin ya da vermesin tüm kardeşlerime sesleniyorum. Bu bir yolsuzluk soruşturması değil açık bir tezgahtır. Bu komplo sadece Ak Partiye değil, milletimin tamamına yöneliktir. Bu süreç yeni Türkiye’nin istiklal

mücadelesidir. Buna en sert cevabı vermezsek milli irade üzerinde tasarruflar devam edecektir.” (Yeni Şafak, 26 Aralık 2013).

Ak Parti hükümeti 17-25 Aralık operasyonları sonrası paralel yapı ile mücadele kapsamında emniyet ve yargı başta olmak üzere bürokraside kadro temizliğine başlamıştır. Bu süreçte bir de özeleştiride bulunan Erdoğan, 2010 referandumunu ile Hakimler ve Savcılar Kuruluna (HSK)²⁰ ilişkin yapılan değişikliklerin hata olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir.

“Bir yanlış yaptık. Nedir o yanlış? HSYK. Onu da yargılayan denetleyen mekanizma vardı. Biz dedik ki, demokrasinin gereğini yapalım. Adalet Bakanlığı’ndaki bu yetkiyi kalktı devrettik. Orada yanlış yapmışız” (Hürriyet, 29 Aralık 2013).

Erdoğan’ın bu açıklamalarının ardından harekete geçen Ak Parti, Adalet Bakanlığının HSK üzerindeki yetkilerini genişleten bir yasa teklifi hazırlamış ve bu düzenleme (6524 SK, 2014) 15 Şubat 2014’de meclisten geçmiştir. Cumhurbaşkanı Gül’ün onayıyla 27 Şubat’ta yürürlüğe giren bu yasanın bazı maddeleri Anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile AYM tarafından iptal edilince²¹ 18 Haziran 2014’de HSK Kanunu’nda bir kez daha değişiklik yapılmıştır (6545 SK, 2014). 15 Temmuz darbe girişimi sonrası HSK’nın yeniden yapılandırılması konusu tekrar güncellik kazanmış ancak mecliste yapılan görüşmelerde tam bir mutabakat sağlanamaması nedeniyle gerçekleştirilememiştir. 2010 referandumunun ardından sürekli gündeme gelen HSK’nın yeniden biçimlendirilmesi konusu 16 Nisan 2017 yılında halkoylaması ile kabul edilen anayasa değişikliği ile nihayete ermiş böylece Kurulun hem adı hem de yapısı değiştirilerek bugünkü halini almıştır (Çelik, 2018:1071).

17-25 Aralık sürecinde gündemi sarsan bir gelişme de Yalçın Akdoğan tarafından 24 Aralık 2013’de Star Gazetesinde kaleme alınan bir yazı ile yaşanmıştır.

²⁰ 2017 yılı Anayasa Değişikliğine kadar HSYK (Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu) olarak anılan kurulun güncel ismi HSK (Hakimler ve Savcılar Kurulu) olduğu için çalışmada HSK ifadesi kullanılmıştır.

²¹ E.S. 2014/57 K.S. 2014/81 K.G. 10.04.2014 R.G. 14.05.2014/29000 Karar metni için bkz. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2014-81-nrm.pdf>

Ak Parti milletvekili ve Erdoğan'ın danışmanı Akdoğan'ın "Ellerinde nur mu var topuz mu" başlıklı yazısında Erdoğan için kullandığı,

"Kendi ülkesinin milli ordusuna, milli istihbaratına, milli bankasına, milletin gönlünde yer edinen sivil iktidarına kumpas kuranların bu ülkenin hayrına bir iş yapmış olmayacağını çok iyi bilir" (Akdoğan, 24 Aralık 2013).

ifadeleri, Ergenekon-Balyoz davaları ile Türk ordusuna kumpas kurulduğunun açık beyanı olarak değerlendirilmiştir. Haziran 2014'de Balyoz davası sanıkları için yeniden yargılama süreci başlamış ve 2015 yılında sanıkların tamamı beraat etmiştir. Ergenekon davasında ise AYM'nin hak ihlali kararı ile 2015'de tüm sanıklar tahliye edilmiş, 2016'da da yerel mahkemenin kararı Yargıtay tarafından bozulmuştur. Böylece, askeri vesayetle mücadeledeki hassasiyeti istismar eden paralel yapının sahte deliller üreterek TSK'yı yıpratma girişimi geç de olsa sonlandırılmıştır.

Kamuoyunda "17-25 Aralık süreci" olarak bilinen bu operasyonlar hükümet-cemaat arasında başlayan çatışmayı gün yüzüne çıkarmıştır. Cemaatin aslında devletin içine sızmış paralel bir yapılanma olduğunun ortaya çıkması tüm vesayetlerden kurtulmak isteyen Türkiye'nin yeni bir vesayet tehdidi altında olduğunu göstermiştir. Bu yapı ile yoğun bir mücadele başlatan hükümet her hamlesinde karşısında yeni bir tehdit bulmuştur. Devletin her kademesinde kadrolaşan bu örgüt kendisine karşı verilen mücadeleden geri dönülmeyeceğini anlayınca daha da ileri giderek askeriyedeki mensupları eliyle 15 Temmuz darbe girişimini gerçekleştirmiştir.

3.4. 2015 Yılı Milletvekili Genel Seçimleri ve 63'üncü, 64'üncü, 65'inci Hükümet Dönemleri: Askeri Vesayetten Sivil Kontrole Geçiş

2002 yılından itibaren katıldığı tüm seçimleri kazanan Ak Parti 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde tek başına iktidar olacak milletvekili sayısına ulaşamamış ve bu sonuç Türkiye'yi on üç yıl aradan sonra tekrar koalisyon hükümeti gündemi ile karşı karşıya bırakmıştır.

Ak Parti Genel Başkanı ve Başbakan Ahmet Davutoğlu 9 Temmuz 2015'de hükümet kurma görevini aldıktan sonra CHP, MHP ve HDP ile birer ön görüşme yapmıştır. En büyük olasılığın Ak Parti-CHP koalisyon hükümeti olarak değerlendirilmesi üzerine iki parti arasında "istikşafi" görüşmeler başlamış ancak beş

tur ve toplam 41 saat süren bu görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmamıştır. 13 Ağustos'ta gerçekleştirilen Davutoğlu-Kılıçdaroğlu görüşmesi sonrasında açıklamalarda bulunan Başbakan Davutoğlu hem görüşmelerin sonucunu hem de bundan sonraki süreci şu ifadelerle açıklamıştır (Yeni Şafak, 14 Ağustos 2015).

“Hükümet ortaklığının gerçekleştirileceği zemin olmadığı yönünde bir kanaat oluşmuştur. Tercihimiz Meclisin seçim kararı almasıdır. Tekrar, erken seçim en güçlü hatta tek ihtimaldir.”

Cumhurbaşkanı Erdoğan Anayasanın 116. Maddesinin²² kendisine verdiği yetkiyi kullanarak 24 Ağustos 2015'de TBMM Başkanı İsmet Yılmaz ile bir görüşme yaparak seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. Bu kararın ertesi günü seçim tarihini görüşmek üzere toplanan Yüksek Seçim Kurulu seçimlerin 1 Kasım 2015'de yapılacağını açıklamıştır. Aynı gün Davutoğlu ile bir görüşme yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan seçim (geçici) hükümeti kurma görevini kendisine verdiğini bildirmiştir. Konuya ilişkin Cumhurbaşkanlığından yapılan açıklamada şu ifadeler yer almıştır.

“Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar veren Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan, en fazla milletvekiline sahip Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Genel Başkanı ve Konya Milletvekili, Başbakan Sayın Ahmet Davutoğlu'nu bugün kabul ederek, Anayasanın 114. maddesi gereğince geçici Bakanlar Kurulunu kurmak üzere Başbakan olarak atamışlardır. Sayın Cumhurbaşkanımız, seçimlerden sonra istifa eden ve yeni hükümet kuruluncaya kadar göreve devamı istenmiş olmakla birlikte, bu defa Anayasanın 114. maddesi gereğince görevinden çekilmiş olan Bakanlar

²² Bakanlar Kurulunun, 110 uncu maddede belirtilen güvenoyunu alamaması ve 99 uncu veya 111 inci Maddeler uyarınca güvensizlik oyuyla düşürülmesi hallerinde; 45 gün içinde yeni Bakanlar Kurulu Kurulamadığı veya kurulduğu halde güvenoyu alamadığı takdirde Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanına danışarak, seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Başbakanın güvensizlik oyu ile düşürülmeden istifa etmesi üzerine 45 gün içinde veya yeni seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisinde Başkanlık Divanı seçiminden sonra yine 45 gün içinde Bakanlar Kurulunun Kurulamaması hallerinde de Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Yenilenme kararı Resmî Gazetede yayımlanır ve seçime gidilir.

(Anayasa'nın 116. Maddesinde “Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin Cumhurbaşkanınca yenilenmesi” başlığı altında yer alan bu hüküm 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunun 11 inci maddesi ile başlık ve içerik olarak değiştirilmiştir.)

Kurulunun, geçici Bakanlar Kurulu kuruluncaya kadar görevine devam etmesini de istemişlerdir.” (NTV, 25 Ağustos 2015)

Ahmet Davutoğlu 1 Kasım seçimlerine kadar görev yapacak seçim hükümetini (63. Hükümet) kurma çalışmalarını kısa sürede tamamlamış ve yeni kabine 28 Ağustos'ta göreve başlamıştır. 1 Kasım 2015'de tekrarlanan milletvekili genel seçimlerinde ise Ak Parti %49,32 oy alarak yeniden tek başına iktidar olmuştur (YSK, 2015).

17 Kasım 2015'de bir kez daha hükümet kurmakla görevlendirilen Davutoğlu 24 Kasım'da kabinesini oluşturmuş ve 64. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Başbakanlığı görevine başlamıştır. Yaklaşık 6 ay bu görevi sürdüren Davutoğlu 5 Mayıs 2016'da düzenlediği basın toplantısında genel başkanlık seçimi için partisini olağanüstü kongreye götürme kararı aldığını açıklamıştır.²³ 22 Mayıs 2016'da gerçekleştirilen kongrede Ak Parti Genel Başkanlığına seçilen Binali Yıldırım 24 Mayıs'ta 65. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini kurarak başbakanlık görevini Davutoğlu'ndan devralmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin son başbakanı olarak tarihe geçen Yıldırım bu görevini 9 Temmuz 2018'e kadar sürdürmüştür.

Türkiye 2015 yılında 7 Haziran ve 1 Kasım'da olmak üzere iki genel seçim yaşamıştır. 7 Haziran'da iktidarı kaybeden Ak Parti 1 Kasım'da daha güçlü olarak geri dönmüştür. Ahmet Davutoğlu'nun başbakanlığı ile başlayan Binali Yıldırım'ın başbakanlığı ile tamamlanan Ak Parti'nin dördüncü iktidar dönemindeki sivil-asker ilişkileri bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

²³ Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüş ayrılıkları yaşayan Davutoğlu Başbakanlık görevini doğrudan istifa ederek değil partisini olağanüstü kongreye götürerek bırakmıştır. Kurtuluş Tayiz bu süreci şu ifadelerle değerlendirmiştir.

“Ahmet Davutoğlu, aslında başından bu yana Cumhurbaşkanı'nın kendi yetki sahasına müdahil olmasını istemedi ve her fırsatta bunu hissettirmekten geri durmadı. Erdoğan ise meseleyi ne "Başbakan'a müdahale" olarak gördü ne de Davutoğlu'nu "Emanetçi başbakan" olarak değerlendirdi. Nitekim sonuçta Davutoğlu'nu işaret eden, genel başkan ve başbakan yapan isim Erdoğan'dı. Seçilmiş bir Cumhurbaşkanı ve hareketin lideri olarak Erdoğan, ülke meselelerinde Başbakan'ın uyumlu davranmadığını, senkronize olamadığını düşündüğü için olmalı ki Davutoğlu'nun görevini devretmesinden yana tutum aldı.” (Serbestiyet, 6 Mayıs 2016)

3.4.1. Müdahale Alışkanlığının Nüksetmesi: 15 Temmuz Darbe Girişimi

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren iktidar üzerinde belirleyici hatta değiştirci bir rol üstlenen TSK'nın bu konumu 27 Mayıs 1960 darbesi ile tescillenerek kalıcı hale gelmiştir (Aslan, 2022:39). Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşen ilk askeri darbe olarak tarihe geçen 1960 darbesi ile ordu iktisadi ve siyasi alanda yükselen güç haline gelmiştir (Maviş, 2024:956). Askeri müdahalelerin sıklığı ve bir dönem her on yılda bir tekrarlar niteliğe bürünmesi ise Türk demokrasisinin gelişip kurumsallaşması sürecini engelleyen en önemli faktörlerden biri olmuştur.

2002'de demokratik Türkiye vaadiyle iktidara gelen Ak Parti bu hedefe ulaşmak için yoğun çaba gösterirken en büyük mücadelelerden birini askeri vesayete karşı yürütmüştür. 27 Nisan E-muhtırasına karşı sergilediği net tavır sivil-asker ilişkilerinde önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Muhtırayı soğukkanlılıkla karşılayan iktidar çağdaş demokratik değerlere vurgu yapan ve Genelkurmay Başkanlığının Başbakana bağlı bir kurum olduğunu belirten bir açıklama yaparak askere durması gerektiği yeri göstermiştir. Aynı yıl Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte sivil-asker ilişkilerindeki demokratik dönüşüm süreci daha da hızlanmıştır.

27 Nisan muhtırası sonrasında yaşanan gelişmelerin siyaset kurumunu daha da güçlendirmesi Türkiye'de artık askeri darbe yaşanma ihtimalinin kalmadığı görüşünü tüm toplum üzerinde hâkim kılmıştır. Ancak tarihler 15 Temmuz 2016'yı gösterdiğinde yaşananlar darbe ihtimalinin Türkiye'de halen geçerliliğini koruduğunu acı bir şekilde göstermiştir. TSK içinde örgütlenmiş (Fethullahçı Terör Örgütü) FETÖ mensuplarının organizasyonunda devleti ele geçirmek amacıyla gerçekleştirilen 15 Temmuz darbe girişimi hükümetin, halkın, ordunun, emniyetin kısacası toplumun tüm kesimlerinin verdiği mücadele neticesinde kısa sürede başarısızlığa uğratılmıştır.

15 Temmuz darbe girişimi geçmişteki darbelerden farklı olarak yalnızca sivil otoriteyi değil bizzat orduyu da hedef alan bir müdahale olmuştur. Bunun farkında olan siyasetçilerin darbenin ordu tarafından değil ordunun içindeki küçük bir grup tarafından gerçekleştirildiği bilgisini sürekli vurgulaması darbeye karşı duran askerler üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Darbe karşıtı askerlerin daha ilk andan itibaren

darbeci askerlere karşı sergilediği mücadele bu girişimin başarısızlığa uğratılmasında önemli bir rol oynamıştır.

15 Temmuz'un başarısızlığa uğratılmasındaki bir diğer faktör milyonlarca insanın darbe gecesi demokrasiye sahip çıkmak için sergilediği tavır olmuştur. Erdoğan'ın çağrısı üzerine sokaklara akın eden vatandaşlar gözü dönmüş darbecilerin silahlı saldırılarına rağmen geri çekilmemişlerdir. Kamu kurumlarını bombalayan silah, tank ve savaş uçaklarıyla sivil halk üzerine ateş yağdıran darbeciler, Türk siyasi hayatının en kanlı darbe girişimini gerçekleştirerek 252 kişinin şehit olmasına binlerce kişinin de ağır yaralanmasına sebep olmuşlardır. Darbeci askerlerin halkı doğrudan hedef alan bu saldırıları halk ile ordu arasındaki güven ilişkisinin ortadan kalkması riskini doğurmuştur. Ancak gecenin ilerleyen saatlerinde 1. Ordu Komutanı ve Kara Kuvvetleri Komutanı başta olmak üzere komuta kademesinden gelen darbe karşıtı açıklamalar²⁴ bu riski ortadan kaldırmıştır (Zengin&Önder, 2020:373).

Türkiye'de sivil asker ilişkilerinin dönüşümü AB uyum yasaları ile başlamış 27 Nisan E-muhtırasından sonra da iç siyasetin çabasıyla devam etmiştir. Ancak 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişimi sivil-asker ilişkilerinin sorunlu yapısını bir kez daha ortaya koymuş (Afşar, 2019:755), TSK'nın siyasal sistemdeki ayrıcalıklı konumunu düzenleyen değişikliklerin yetersizliğini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu eksikliği analiz eden iktidar hemen harekete geçerek sivil-asker ilişkileri ve ordunun dönüşümü kapsamında yeni bir reform süreci başlatmıştır.

3.4.2. Sivil-Asker İlişkilerinin Kanun Hükmünde Kararnameler ile Yeniden Düzenlenmesi

15 Temmuz darbe girişiminden beş gün sonra gerçekleştirilen MGK ve Bakanlar Kurulu toplantılarının ardından kameralar karşısına geçen Cumhurbaşkanı Erdoğan MGK'nın tavsiyesi ve Bakanlar Kurulunun kararı ile ülke genelinde üç ay süreyle OHAL ilan edildiğini duyurmuştur (BKK: 2016/1116). OHAL ilanının

²⁴ Darbe girişimine karşı Türk Silahlı Kuvvetleri'nden gelen ilk açıklama 16 Temmuz saat 00.52'de 1. Ordu Komutanı Ümit Dündar tarafından yapılmıştır. Televizyonların canlı yayınına bağlanan Dündar, "Darbe girişimine komuta kademesi destek vermiyor, emir-komuta zinciri içinde olan askerlerle durumu kontrol altına alıyoruz." İfadelerini kullanmıştır. Ardından darbecilerin silahlı saldırısından kurtulan Özel Kuvvetler Komutanı Tümgeneral Zekai Aksakallı dahil birçok komutan televizyonların canlı yayınına çıkarak, "Ajanlık yapanlar, çapulcular, yakalanacaklar. Millete silah sıkanlar cezalandırılacak" şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır. (Detaylar için bkz. 15temmuzsehitleri.com)

demokrasi, hukuk devleti ile temel hak ve özgürlüklerin korunmasını amaçlayan bir önlem olduğunu vurgulayan Erdoğan, şu ifadeleri kullanmıştır.

“Bu uygulamanın amacı Türkiye’de demokrasiye, hukuk devletine, vatandaşların hak ve özgürlüklerine yönelik paralel terör tehdidini ortadan kaldırmak için gereken adımları en etkin ve hızlı şekilde atabilmektir. Milletime şunu söylüyorum “eyvah şimdi OHAL ilan edildi valiler devreden çıkıp silahlı kuvvetler mi yönetime el koyacak” diye bir endişe olmasın. Aksine valilerimizin yetkileri ve iradeleri bu süreç içinde daha da artacak. Demokrasiden taviz vermedik bundan sonra da asla vermeyeceğiz TSK hükümetin emrindedir, emrinde olmaya devam edecektir. Başkomutan olarak bizler de TSK içindeki virüsleri temizleme faaliyeti içinde olacağız.” (Karar, 21 Temmuz 2016).

21 Temmuz 2016’da başlayan OHAL dönemi üst üste yedi kez uzatılarak 17 Temmuz 2018’de sona ermiştir. Bu süreçte çıkarılan KHK’lar ile kamu bürokrasisini FETÖ’den arındırma ve sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesi konularında önemli düzenlemeler yapılmıştır. 16 Nisan 2017 Anayasa değişikliği referandumuna kadar geçen sürede yayımlanan KHK’lar ile kurumsal yapı, personel rejimi, askeri eğitim gibi alanları kapsayan değişiklikler tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Sivil – Asker İlişkileri Alanında KHK ile Yapılan Düzenlemeler (2017 Anayasa Değişikliği Öncesi)

Reform Alanı	Yapılan Değişiklik	İlgili KHK
Kurumsal Yapı	Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığına bağlandı.	KHK 668/6-23
	YAŞ toplantılarının zamani ve gündemine ilişkin yetkilerin tümü Başbakan'a verildi.	KHK 668/4
	Kuvvet komutanlıkları MSB'ye bağlandı.	KHK 669/36
	Cumhurbaşkanı ve Başbakanın gerekli gördükleri durumlarda kuvvet komutanlarından bilgi alabilmesi, onlara direk emir verebilmesi ve bu emirlerin onlar tarafından bir başka makamın onayına gerek kalmaksızın derhal yerine getirilmesi hususları düzenlendi.	KHK 669/36
	YAŞ üyeleri; Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Kuvvet Komutanları olmak üzere sivil ağırlıklı olarak yeniden düzenlendi.	KHK 669/45
	Başbakanın bulunmadığı zamanlarda Genelkurmay Başkanının YAŞ'a başkanlık etmesi uygulaması sonlandırıldı.	KHK 669/45
	YAŞ'ın sekreteryaya hizmetlerinin yürütülmesi görevi MSB'ye verildi.	KHK 669/48
	Milli Savunma Bakanına (gerek görmesi halinde) bakanlık teftiş kuruluna soruşturma açma talimatı vermesi sağlanarak, bakanın TSK üzerindeki yetkisi artırıldı.	KHK 681/88
	Askeri fabrikalar ve tersaneler dâhil harp sanayii hizmetleri MSB'ye bağlandı.	KHK 669/37
Personel Rejimi	MSB bünyesinde TSK personelinin görevlendirileceği kadroların tespiti ve bu kadrolara yapılacak görevlendirmelerdeki yetki Genelkurmay Başkanlığından alınarak MSB'ye verildi.	KHK 669/35
	MSB üst kadroları Genel Müdürlüklerden oluşacak şekilde organize edildi, MSB Müsteşarlığı dâhil olmak üzere yönetici kadrolara sivil personel atanması uygulaması getirildi.	KHK 669/35
	Askeri hâkimlerle ilgili personel ve özlük hakları işlemlerinde tüm yetkiler MSB'ye verildi.	KHK 669/13
	Genelkurmay Başkanlığı görevi için kuvvet komutanlığı yapmış olma şartı kaldırıldı, Genelkurmay Başkanının atanma usulü "orgeneral ve oramiraller arasından Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine cumhurbaşkanınca atanma" şeklinde düzenlendi.	KHK 671/8
	General ve amiral atamalarının "Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınarak müşterek kararla", Kuvvet Komutanları atamalarının ise "müşterek kararla" yapılması düzenine geçildi.	KHK 681/35
	Harp akademileri, askeri liseler ve astsubay hazırlama okulları kapatıldı.	KHK 669/104

Askeri Eğitim	MSB bünyesinde Milli Savunma Üniversitesi (MSÜ) adıyla yeni bir üniversite kuruldu, kara, deniz ve hava harp okulları ile astsubay meslek yüksekokulları bu üniversiteye bağlandı.	KHK 669/5
	Askeri eğitim kurumlarının dereceleri ve müfredatının belirlenmesinde yetkili makam Millî Eğitim Bakanlığı ile MSB olarak belirlendi.	KHK 669/51
	Gülhane Askeri Tıp Akademisine (GATA) bünyesinde yer alan eğitim hastaneleri ve TSK Rehabilitasyon ve Bakım Merkezi ile asker hastaneleri, dispanser ve benzeri sağlık hizmet birimleri ile Jandarma Genel Komutanlığına ait sağlık kuruluşları Sağlık Bakanlığına, GATA'ya bağlı yükseköğretim birimleri de Sağlık Bilimleri Üniversitesine devredildi.	KHK 669/106

15 Temmuz'un ardından ordu üzerindeki sivil denetimin güçlendirilmesi amacıyla yapılan bu değişiklikler sivil-asker ilişkilerini yeni bir boyuta taşımıştır. Önceden adeta TSK'ya bağlı idari bir birim gibi faaliyet gösteren MSB, görev, yetki ve sorumluluk alanlarında siviller lehine yapılan düzenlemeler ile TSK'nın siyasi kontrolünü ele geçirmiştir. General ve amiral atamaları ile kuvvet komutanlarının atamalarında sivil otoritenin yetkisi artırılmış Genelkurmay Başkanının belirleyici rolü kaldırılmıştır. YAŞ'da yer alan sivil üye sayısının artırılması ve askeri üyelerin genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları olmak üzere dört kişiyle sınırlandırılması daha demokratik bir YAŞ yapısına geçilmesini sağlamıştır.²⁵ Aynı şekilde sekreteryaya hizmetlerinin MSB'ye devredilmesi ile Şuranın görüşeceği kararnamelerin hazırlanma sürecinin sivil otoritenin kontrolünde olması sağlanmıştır. Esasen İçişleri Bakanlığının görev alanında faaliyet gösteren ancak üzerinde TSK'nın yetkili olduğu Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı birimleri genel kolluk birimi olarak tümüyle İçişleri Bakanlığına bağlanarak bu çarpık ilişkiye son verilmiştir (Akgün, 2021:33).

TSK'nın otonom ve dokunulmaz yapısının sivilleşmesi yönünde KHK'lar yoluyla yapılan bu değişiklikler 16 Nisan 2017'de yapılan anayasa değişikliği referandumu ve sonrasında çıkarılan KHK'lar ile sürdürülmüştür.

²⁵ YAŞ'ın sivil üyeleri arasına başbakan yardımcıları, adalet bakanı, dışişleri bakanı ve içişleri bakanı eklenmiş, ordu komutanları, jandarma genel komutanı, donanma komutanı ve TSK kadrolarında yer alan orgeneral ve oramiraller YAŞ üyeliğinden çıkarılmıştır.

3.4.3. 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu ve Sonrası

1990'lı yıllarda Türkiye'nin gündemine giren başkanlık sistemi tartışmaları (Çağlıyan İçener, 2015:314)10 Ağustos 2014' de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri ile yeniden alevlenmiştir. Türkiye tarihinde ilk kez halkın oylarıyla belirlenen ve Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçildiği bu seçim, esasında parlamenter sistemin sona erdiğinin ilk işareti olmuştur. Halkın iradesini arkasına alarak göreve gelen Erdoğan bu gücün etkisiyle icracı bir Cumhurbaşkanı rolü üstlenmiş, hükümetin icraatlarına doğrudan müdahil olmuştur. Muhalefet partileri tarafından sert bir şekilde eleştirilen bu durum sistem değişikliği tartışmasını gündemin üst sıralarına taşımıştır. Anayasanın kendisine verdiği yetkileri kullandığını ileri süren Erdoğan, muhalefetin rahatsızlıklarının sistem değişikliği ile giderilebileceğini belirterek anayasa değişikliğini işaret etmiştir (Coşkun, 2017:6) Başkanlık sistemine geçişin artık bir ihtiyaç olduğunu ileri süren Erdoğan,

“Mevcut sistemle buraya kadar, dünyadaki uygulamalar ve kendi geleneklerimiz bize Başkanlık sistemini işaret ediyor. Bundan gocunanlar var. Türkiye'ye mahsus Başkanlık sistemi olmazmış. Kendimize bu güvensizlik niye? Nihai seçimi yapacak millet...Başkanlık sistemine karşı çıkanlar milli iradeyle yüzleşmekten korkuyorlar.” (BBC, 8 Nisan 2015)

ifadelerini kullanmıştır. 2016 yılı başlarında yaptığı bir konuşmada ise, yeni anayasa ve sistem değişikliği taleplerinin bizzat millet tarafından geldiğini, gittiği yerlerde ve kamuoyu araştırmalarında bunu gördüğünü belirterek şunları söylemiştir.

“Siyasi partilerimiz ve meclisimiz kendi üzerine düşeni yaptıktan sonra, nihai kararı verecek olan yine milletimizdir. Başkanlık sistemi bu milletin tarihinde bulunan, fiili uygulaması bulunan bir yönetim tarzıdır.” (Yeni Şafak, 7 Ocak 2016)

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın her fırsatta dile getirdiği sistem değişikliği önerisi muhalefet partilerinin hiçbiri tarafından olumlu karşılanmamıştır, ta ki 15 Temmuz'a kadar. Başkanlık sisteminin en büyük muhaliflerinden olan MHP 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirilen darbe girişimi sonrası tavrını değiştirerek sistem değişikliği için yeşil ışık yakmıştır (Coşkun, 2017: 6). 11 Ekim 2016'da partisinin grup toplantısında

konuşan MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli mevcut durumun anayasaya tamamen aykırı bir yönetim şekli olduğunu belirterek bu hukuksal garabetin sonlandırılması çağrısında bulunmuştur.

“Türkiye Cumhuriyeti'nin beka mücadelesi verdiği bugünlerde, siyasi iktidarın ve devletin en tepesinde bulunan Cumhurbaşkanı'nın hukukla ters düşmesi geleceğimiz açısından çok mahsurlu, çok tehlikelidir. Bu açık tehlikenin bertaraf edilebilmesi için karşımızda iki alternatif yol bulunmaktadır. Bunlarda birincisi ve bizim açımızdan da en doğru, en sağlıklı olanı, Sayın Cumhurbaşkanı'nın fiilli başkanlık zorlamasından vazgeçmesi, yasa ve anayasal sınırlarına çekilmesidir. Şayet bu olmayacaksa, ikinci olarak, fiilli durumun hukuki boyut kazanabilmesinin süratle yol ve yöntemlerinin aranmasıdır.

Dünyanın hiçbir medeni ve demokratik ülkesinde her gün suç işleyen bir yönetim ve iktidar yapısı görülemeyecek, bundan bahsedilemeyecektir. Bu durum karşısında, Adalet ve Kalkınma Partisi başkanlık sistemiyle ilgili inadını sürdürecektse yine karşımıza iki seçenek çıkacaktır. İlk olarak AKP, hazırda tuttuğu veya üzerinde çalıştığı bir anayasa hazırlığı varsa, mutabık kalınan daha önceki maddeleri de ihtiva etmek kaydıyla TBMM'ye getirmelidir. Milletvekilleri, ilkeleri ve inançları doğrultusunda vicdanlarının sesini dinleyerek oy kullanacaklar, bir karara varacaklardır. İkinci olarak bu anayasa değişiklik teklifi TBMM Genel Kurulunda ya 367 sınırını aşarak kanunlaşacaktır ya da 330 eşliğinin üstünde kalarak referandum yoluyla milletin kararına sunulacaktır. Milliyetçi Hareket Partisi Türk milletinin vereceği her karara saygılı ve bağlıdır” (MHP Grup Toplantısı, 11 Ekim 2016).²⁶

Bahçelinin açıklamalarının ardından süreci başlatan Ak Parti anayasa değişikliğine ilişkin taslak metnini MHP'ye sunmuş ve iki parti arasında diyalog süreci başlamıştır. Yaklaşık iki ay süren görüşmelerin ardından değişiklik metninde uzlaş

²⁶ Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yaptıkları Konuşma 11.10.2016 Konuşmanın tamamı için bkz. https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4136/index.html

sağlanmış ve “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi” 10 Aralık 2016’da TBMM’ye sunulmuştur. 21 Ocak 2017’de meclisten geçerek yasalaşan teklif 10 Şubat 2017’de Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak referanduma götürülmüştür.

16 Nisan 2017’de gerçekleştirilen halkoylamasında %51,41 “evet” oy oranıyla Anayasanın 18 maddesinde değişiklik yapılmıştır. Sistem değişikliği başta olmak üzere birçok köklü değişikliğin gerçekleştirildiği bu referandum ile sivil-asker ilişkileri kapsamında da önemli düzenlemeler yapılmıştır:

Tablo 3: Sivil – Asker İlişkileri Alanında 2017 Anayasa Değişikliği ile Yapılan Düzenlemeler

Değişiklik Alanı	Yapılan Değişiklik
Cumhurbaşkanı	Milli güvenlik politikası ve bu konuda alınacak tedbirler Cumhurbaşkanı tarafından belirlenecektir (6771 SK., md.8). Genelkurmay Başkanı doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanacak ve ona karşı sorumlu olacaktır (6771 SK., md. 16)
OHAL	Cumhurbaşkanı MGK görüşü olmaksızın OHAL ilan edebilecek, OHAL kararnameyi yayımlayabilecektir (6771 SK., md.12). Vesayetçi anlayışın izini taşıyan sıkıyönetim hali anayasadan çıkarılmıştır (6771 SK., md.16).
MGK	MGK Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevlerinin kanunla değil cumhurbaşkanlığı kararnameyle düzenlenecektir (6771 SK., md.16). İçişlerine bağlanan Jandarma Genel Komutanlığı MGK üyeliğinden çıkarılmıştır (6771 SK., md.16).
Askeri Yargı	Savaş hali hariç, disiplin mahkemeleri dışında askeri mahkemeler kurulamayacak, savaş halinde ise sadece asker kişilerin görevleri ile ilgili işledikleri suçların yargılanması amacıyla kurulabilecektir (6771 SK., md.13). Jandarma Genel Komutanı İçişlerine Bakanına bağlı olduğu için Yüce Divan’da yargılanacak üst düzey askeri yetkililer arasından çıkarılmıştır (6771 SK., md.16).

Türkiye 16 Nisan 2017 referandumunu ile Türk tipi başkanlık sistemi olarak ifade edilen “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” ne geçiş yapmış ancak fiili uygulama 24 Haziran 2018 genel seçimleri sonrasında başlamıştır. Referandumdan yeni sistemin uygulanmasına kadar geçen sürede KHK’lar ile önemli değişiklikler yapılmaya devam

etmiştir. Bu değişikliklerden sivil-asker ilişkilerini etkileyenler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4: Sivil – Asker İlişkileri Alanında KHK ile Yapılan Düzenlemeler (2017 Anayasa Değişikliği Sonrası)

Değişiklik Alanı	Yapılan Değişiklik	İlgili KHK
Kurumsal Yapı	MSB bünyesinde Teftiş Kurulu Başkanlığı kuruldu.	KHK 694/39
	MSB ve TSK personeli hakkında kıt'a içinde veya kıt'a dışında her türlü istihbarat hizmetinin MİT Müsteşarlığı tarafından yürütülmesine hükmedildi.	KHK 694/41
	Genelkurmay Başkanlığı ve MSB'nin hukuk hizmetlerinin yürütüleceği "hukuk hizmetleri başkanlıkları veya birimleri" isimli yeni bir birim oluşturuldu.	KHK 694/31
	TSK Güçlendirme Vakfı'nın yönetimi için Cumhurbaşkanı başkanlığında, -Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay 2'nci Başkanı, Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarı ve Savunma Sanayii Müsteşarından oluşan - Mütevelli Heyet kuruldu.	KHK 696/65
Personel Rejimi	İl ve ilçelerdeki jandarma ve polis sorumluluk alanlarının sınırlarının, ilçelerde kaymakam, illerde vali veya görevlendireceği vali yardımcısı başkanlığında Jandarma ve Emniyet temsilcilerinin katılacağı bir komisyon tarafından belirlenmesi kararlaştırıldı.	KHK 694/52
	Savunma Sanayi Müsteşarlığının Cumhurbaşkanına bağlandı, Savunma Sanayi İcra Komitesi, Cumhurbaşkanının başkanlığında; Başbakan, Genelkurmay Başkanı, İçişleri ve Millî Savunma Bakanlarından oluşturuldu, Komite toplantılarının gündeminin Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmesine ve müsteşarlık personelinin Cumhurbaşkanı onayı ile atanmasına hükmedildi.	KHK 696/55
	Albaylar ile rütbe bekleme süresi üç yıldan az olan general ve amirallerin, rütbe bekleme süresine ve sicil şartına bağlı olmaksızın YAŞ Başkanının kararıyla terfi ettirilebileceği hükmü getirildi.	KHK 694/32
Askeri Eğitim	MSÜ bünyesinde yer alan Harp Okullarında görevli harp okulu komutanı ve dekanının görev tanımları yeniden düzenlendi, aralarında astlık üstlük ilişkisinin bulunmadığı ve rütbe karşılıklarının eşit olduğu hükmü getirildi.	KHK 694/94

Sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesi kapsamında gerçekleştirilen bu değişikliklerle sivil otoritenin TSK üzerindeki konumu daha da güçlenmiştir. MSB bünyesinde kurulan Teftiş Kurulu Başkanlığı "Kuvvet Komutanlıkları ile Bakanlık teşkilatının bağlı, ilgili ve ilişkili kurum ve kuruluşları ile bu kurum ve kuruluşların ve TSK Güçlendirme ve onun sahibi ya da ortağı olduğu şirketlerin her türlü faaliyet,

hesap ve işlemlerini teftiş etmeye, incelemeye ve soruşturmaya” yetkili kılınarak sivil idarenin denetim alanı genişletilmiştir. MSÜ bünyesinde yer alan Harp Okullarında askeri eğitimde görevli komutan ve akademik faaliyetlerde yetkili dekan arasında astlık-üstlük ilişkisi olmayan bir sistem kurularak TSK’nın eğitimdeki otonom alanı sivilleştirilmiştir.²⁷ Askeri bürokrasinin hâkim olduğu Savunma Sanayi Müsteşarlığı ve TSK Güçlendirme Vakfı’nın yönetim yapısı yeniden belirlenmiş ve her iki birim de Cumhurbaşkanlığına bağlanarak sivil otoritenin ağırlığı artırılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı ve MSB’nin hukuk hizmetlerinin yürütüleceği “hukuk hizmetleri başkanlıkları veya birimleri” adıyla ve hukuk sınıfına mensup subaylar tarafından oluşturulan bu birimde görevli personele dair tüm işlemlerin yürütülmesi görevi MSB’ye verilmiştir.

21 Temmuz 2016’da başlayan ve 19 Temmuz 2018’de sona eren OHAL döneminde çıkarılan KHK’lar ile sivil-asker ilişkileri alanında daha önce müdahale edilemeyen birçok konuda reformist değişiklikler yapılmıştır (Aslan, 2017:38). Alabarda tarafından TSK’nın otonom alanını sınırlandırmaya yönelik stratejik hamlelerden biri olarak (Alabarda 2016:16) değerlendirilen bu değişiklikler 2018 yılında fiilen uygulanmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemi için de uygun bir zemin oluşturulmasına önemli katkılar sağlamıştır (Tuncel&Demirhan, 2018:34).

3.5. 2018 Yılı Cumhurbaşkanı-Milletvekili Genel Seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Dönemi: Sivilleşme Reformlarının Kurumsallaşması

16 Nisan 2017 tarihli referandum ile kabul edilen 6771 sayılı Kanuna göre, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin uygulanmaya başlama zamanı, birlikte

²⁷ 4566 sayılı Harp Okulları Kanununun 10. Maddesinde harp okulu komutanı ve dekanının görevleri şu şekilde tanımlanmıştır: “Harp okulu komutanı rektöre bağlı asker kişi olarak dekan sorumluluğunda yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri ile bunlara ilişkin idari işler haricindeki harp okullarında yürütülen askeri eğitim ve diğer tüm faaliyetlerin yönetim, gözetim ve denetiminden sorumlu asker kişidir. Harp okulunun bütçe teklifini yönetim kuruluna sunar. Dekan, Rektöre bağlı olup harp okulundaki eğitim ve öğretim, araştırma, etkinlik ve yayım faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumlu kişidir. Dekan, eğitim ve öğretimin eksiksiz yürütülmesi için gereken idari tedbirler ve destek hizmetleri için harp okulu komutanlığından talepte bulunabilir. Bu talep gecikmeksizin yerine getirilir. Dekan ile okul komutanı arasında astlık-üstlük ilişkisi yoktur ve rütbe karşılıkları aynıdır “(KHK 694/95).

yapılacak ilk TBMM ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri olarak belirlenmiştir. Normal şartlarda bu tarih 3 Kasım 2019 iken MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin erken seçim çağrısı²⁸ ve Erdoğan'ın da bu çağrıya olumlu cevap vermesi ile seçimler 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilmiş ve geçerli oyların %52,59'unu (YSK, 2018) alan Erdoğan Türkiye Cumhuriyeti'nin 13. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Erdoğan'ın 9 Temmuz 2018'de yemin ederek göreve başlaması ile de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi fiilen uygulanmaya başlamıştır.

3.5.1. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Devletin Yeniden İnşası

Türkiye'de yıllardan beri süregelen sistem değişikliği tartışmaları 2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği referandumu ile sonlandırılmış ve 9 Temmuz 2018'de "Türk tipi başkanlık sistemi" olarak ifade edilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş yapılmıştır. 6771 sayılı kanunun genel gerekçesinde de yer aldığı üzere bu değişikliğin temel amacı sivil idare üzerindeki her türlü vesayetinin kaldırılması ve hızlı, rasyonel bir kamu yönetimi yapısının inşa edilmesi olmuştur (Esen&Kalağan, 2020:271).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde ana aktör cumhurbaşkanı olarak belirlenmiştir. Politik gücün merkezinde yer alan cumhurbaşkanı yürütme yetkisini tek başına icra etmektedir. Böylece çift başlı yürütme yapısı ve onun barındırdığı riskler terkedilmiş daha hızlı ve etkin faaliyet gösterecek tek başlı yürütme modeline geçilmiştir (Boyalı&Gümüş, 2022:233). Cumhurbaşkanının değişen rolü ile birlikte de merkezi idarenin yapısında kapsamlı bir dönüşüm yaşanmıştır.

Yeni sistemde yürütmenin başı cumhurbaşkanı olarak belirlendiği için "bakanlar kurulu" lağvedilmiş ve "cumhurbaşkanlığı kabinesi" ismi verilen yeni bir

²⁸ Devlet Bahçeli 17 Nisan 2018'de TBMM Grup toplantısında yaptığı konuşmada; "*Siyasi muhataplarımıza ve aziz milletimize samimi ve tartışılmasını ümit ettiğimiz teklifimiz şudur: 26 Ağustos 2018 Pazar günü, yani Malazgirt Zaferi'yle Büyük Taarruzun yıldönümlerinde, Türk milleti yeni bir zafer ruhuyla sandığa gidip hem Cumhurbaşkanı, hem de Milletvekili Genel Seçiminde Türk ve Türkiye düşmanlarına hak ettikleri dersi vermesi en makul, en mantıklı, en akılcı, en demokratik yoldur. İrade milletindir, istikbal milletindir, istiklal milletindir, ihanet ise millet karşısında asla tutunamayacaktır. İç ve dış tehditlerin ağırlaştığı zaman diliminde, Türkiye yeni hükümet sistemine çok seri şekilde geçmeli, taşlar yerine oturmalı, sığ tartışmalar bıçak gibi kesilmelidir. Bize göre başka çare kalmamıştır.*" ifadelerini kullanarak erken seçim önerisinde bulunmuştur.

Konuşma metninin tamamı için bkz.

https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4405/index.html

kurul oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı kabinesi 2017 anayasa değişikliği ile kaldırılan bakanlar kurulunun fiilen devamı olmakla birlikte hukuksal dayanaktan yoksun olması nedeniyle bakanlar kurulundan ayrılmaktadır. Dolayısıyla kabine toplantısı ardından alınan kararlar da hukuken cumhurbaşkanının kararları sayılmaktadır (Gözler, anayasa.gen.tr). Cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanlardan oluşan kabine üyelerinden yalnızca cumhurbaşkanı seçimle iş başına gelmekte diğerlerinin ise milletvekili seçilmeye haiz olmakla birlikte seçilmiş olma zorunlulukları bulunmamaktadır. Gerek bakanlar (cumhurbaşkanı yardımcısı dahil) gerekse bürokrasideki üst yöneticiler cumhurbaşkanının rutin idari tercihine göre görevlendirilmektedir (Esen&Kalağan, 2020:274).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde merkezi idarenin dönüşümü kapsamında vesayetten arınmış, hızlı, etkin ve rasyonel iş üreten bir kamu yönetimi hedeflenmiştir. Bunun için de eski sistemde yer almayan politika kurulları, cumhurbaşkanlığı ofisleri, cumhurbaşkanı yardımcılığı gibi yeni birim ve makamlar oluşturularak hepsi yürütmenin başı olan cumhurbaşkanına bağlanmıştır. Uygulanması planlanan kamu politikaları için araştırma-analiz yapmak ve sonuçlarını Cumhurbaşkanına sunma görevi cumhurbaşkanlığı ofislerine, kamu politikalarını belirleme, uzun vadeli strateji ve politika önerileri geliştirme, kamu kurum ve kuruluşlarına görüş verme ve onların faaliyetleri doğrultusunda cumhurbaşkanına rapor sunma görevi ise politika kurullarına verilmiştir. Politika kurulları ofislere göre daha kapsamlı bir göreve ve daha geniş yetkilere sahip olmakla birlikte her iki birim de kamu politikalarında etkinliğin artırılması amacıyla kurulmuştur (Özdemir, 2021:288).

Yeni sistemle birlikte hayata geçirilen önemli değişikliklerden biri de cumhurbaşkanına doğrudan anayasa ile verilen kararname çıkarma yetkisidir. Siyaseten ve bürokratik açıdan hiyerarşik yapının en tepesinde yer alan cumhurbaşkanına (Görücü, 2024:551) yürütme yetkisine ilişkin konularda (kanunlarla düzenlenmemiş ve Anayasada kanunla düzenlenmesi öngörülmemiş olmak kaydıyla) ve ayrıca Anayasada belirtilen münhasır alanlarda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisi verilmesi hızlı karar alma noktasında önemli bir hukuki araç olmuştur. Eski sistemde TBMM'den alınan yetki kanunu ile bakanlar kurulu tarafından çıkarılan

kararnamelerin yine TBMM tarafından onaylanması zorunlu iken cumhurbaşkanlığı kararnameleri yetki kanunu ve TBMM onayı olmaksızın cumhurbaşkanı imzasıyla çıkarılmaktadır (Temiz&Güneş, 2020:963).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile yürütmedeki çift başlı yapının sonlandırılması ve yürütme erkinin tümüyle cumhurbaşkanına verilmesinin amacı sistemsel tıkanıklıkların giderilmesi ve hantal devlet yapısının işlevsel hale getirilmesi olmuştur. Bu kapsamda tüm kamu kurumlarının gerek teşkilat yapıları gerekse birbirleri ile olan ilişkileri de yeniden yapılandırılmıştır. Bu kapsamda yeniden dizayn edilen kurumlardan biri de silahlı kuvvetler olmuştur. Yeni sisteme geçişle birlikte askeri alanda gerçekleşen değişiklikler ve TSK'nın sivil kontrolüne yönelik düzenlemeler Türkiye'yi sivil-asker ilişkilerinde farklı bir seviyeye çıkarmıştır.

3.5.2. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Silahlı Kuvvetlerin Sivil Kontrolü

Ak Parti iktidarı 15 Temmuz darbe girişiminin ardından başlattığı sivilleşme reformları ile sivil asker ilişkilerinde radikal değişikliklere imza atmıştır. OHAL kararnameleri ile başlayan ve 16 Nisan referandumu ile sürdürülen yasal/anayasal değişiklikler Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemi için de önemli bir altyapı oluşturmuştur. Yumuşak kuvvetler ayrılığından sert kuvvetler ayrılığına geçiş olarak nitelendirilen yeni sistemde sivil-asker ilişkileri alanında yapılan değişiklikler aşağıda özetlenmiştir (Zengin&Önder, 2020:376):

- Parlamenter sistemde Başbakanına bağlı olan Genelkurmay Başkanlığı 10 Temmuz 2018'de yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanına bağlanmış (CK-1, md. 37) ancak beş gün sonra yani 15 Temmuz 2018'de yayımlanan 4 sayılı kararnama ile değişikliğe gidilerek Milli Savunma Bakanına bağlanmıştır. Böylece Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının ayrı ayrı olarak Milli Savunma Bakanına bağlı ve sorumlu olduğu hususuna hükmedilmiştir (CK-4, md.799).
- 15 Temmuz 2018'de yayımlanan 8 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Yüksek Askeri Şura'nın üyeleri ve teşkilat yapısı yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Adalet Bakanı,

Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Kuvvet Komutanları üye olarak belirlenmiştir. Hazine ve Maliye Bakanı ile Milli Eğitim Bakanı eski sistemde YAŞ üyesi olmadıkları halde bu değişiklik ile YAŞ üyesi olmuşlardır (CK-8, md.2).

- YAŞ toplantılarının cumhurbaşkanı yardımcısının başkanlığında yılda en az bir kez toplanacağı, cumhurbaşkanının gerekli gördüğü hallerde toplantıya katılıp başkanlık yapabileceği hususları da düzenlenmiştir (CK-8, md.2,4).
- Ulusal savunma endüstrisini güçlendirecek teknoloji ve tedarik programlarını yöneten Savunma Sanayii Müsteşarlığı birimi Savunma Sanayii Başkanlığı kurumu olarak yeniden yapılandırılmış ve Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır (CK-1, md.37).
- Sıkıyönetimin 2017 referandumu ile olağanüstü yönetim şekilleri arasından çıkarılması doğrultusunda 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu yürürlükten kalkmıştır (7145 SK., md.3).
- Ceza Muhakemesi Kanunu'nda yapılan değişikliklerle askeri mahallerde yapılacak arama ve el koyma işlemlerinin askeri makamların katılımıyla ancak adli kolluk görevlileri tarafından gerçekleştirileceği hükmü getirilmiştir (7145 SK., md.15)

15 Temmuz darbe girişiminin ardından başlatılan ve cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile kurumsallaştırılan TSK'nın sivil kontrolüne yönelik değişim süreci üç temel alanda gerçekleştirilmiştir: kurumsal yapı, personel rejimi ve eğitim (Akgün, 2021:27).

3.5.2.1. Kurumsal Yapı Alanında Gerçekleşen Dönüşüm

TSK'nın yeniden organizasyonu anlamına gelen kurumsal yapı alanındaki değişiklikler ile MSB, Genelkurmay Başkanlığı, YAŞ, MGK ve askeri yargı yeniden yapılandırılmıştır.

15 Temmuz’la başlayan reform sürecinde MSB’nin yetkileri artırılmış konumu güçlendirilmiştir. Genelkurmayın güdümünde adeta sembolik ve pasif bir bakanlık gibi görev yapan MSB yapılan değişikliklerle savunma politikalarının belirlenmesinde söz sahibi olacak konuma getirilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlıklarının MSB’ye bağlanması ile kuvvet komutanlıklarının doğrudan sivil idarenin denetimi altına alınması sağlanmıştır (Maviş, 2024:961). Ordu içindeki kadroların tespiti, askeri personelin temini ve yetiştirilmesi ile yapılacak görevlendirmelerde yetkili ve sorumlu makam MSB olarak düzenlenmiştir. Önceden Genelkurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlıklarında olan bu yetkinin MSB’ye aktarılması ile TSK’nın teşkilat yapısı ve insan kaynağının oluşturulmasında yetki sivil yönetime geçmiştir. MSB’de yapılan bu değişiklikler ile sivil siyasi otoritenin asker üzerindeki etkinliğinin artırılması ve askerin sivil otoritenin denetimi altına alınması amaçlanmıştır.

Türkiye’de askeri vesayetin en önemli kurumlarından biri milli güvenlik sisteminin kurumsal yapısını oluşturan ve anayasal statüye sahip bir organ olan MGK olmuştur. İç siyaseti yönlendiren MGK, AB adaylığı sürecinde dış politikada da Türkiye için sorunlu alanlardan biri olmuş ve uyum yasaları ile Kurulun demokratikleşme süreci başlamıştır. 2003’de başlayan demokratik dönüşüm neticesinde MGK bugün milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili olarak Cumhurbaşkanına görüş bildiren bir kurul haline gelmiştir. 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu’nun 703 sayılı KHK²⁹ ile yürürlükten kaldırılması sonucunda Kurul’un kanuni düzenlemesi sonlandırılmış ve 6 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi kapsamında yeniden yapılandırılan MGK, Cumhurbaşkanına bağlı ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlenen bir birim haline gelmiştir (Acaray, 2020:1293).

Sivil asker ilişkilerinin demokratik dönüşümü kapsamında müdahale edilen önemli alanlardan biri de Yüksek Askeri Şura olmuştur. Üye yapısı ve çalışma usulleri itibarıyla ordunun en otonom alanlarından biri olan YAŞ’ın demokratikleşme süreci 2010 Anayasa değişiklikleri ile başlasa da asıl kırılma 15 Temmuz’dan sonra

²⁹ 02.07.2018 tarihli ve 703 sayılı KHK md. 39 RG. 09.07.2018 (3. Mükerrer)

yaşanmıştır. 668 ve 669 sayılı KHK'lar ile Şura'nın sekretarya hizmetleri MSB'ye devredilmiş, üye yapısı sivil ağırlıklı olacak şekilde revize edilmiş ve Genelkurmay başkanının YAŞ'ın toplantı zamanını, gündemini belirleme ve şurayı olağanüstü toplantıya çağırma yetkileri kaldırılmıştır. Yapılan bu değişiklikler Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişten sonra çıkarılan 8 sayılı Yüksek Askeri Şuranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile de benimsenmiş, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanacak Şuranın üyeleri, cumhurbaşkanı yardımcıları, adalet, dışişleri, içişleri, hazine ve maliye, milli eğitim ve milli savunma bakanları ile genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları olarak belirlenmiştir. Önceki değişikliğe ilave milli eğitim ile hazine ve maliye bakanının da katılımı ile şuradaki sivil üye sayısındaki artış devam etmiştir. 8 sayılı kararname kapsamında çıkarılan YAŞ Yönetmeliği 2 Ekim 2022'de yürürlüğe girmiş ve önceki yönetmelikte MSB müsteşarı tarafından yürütülen Şura Sekretaryası görevi MSB Personel Genel Müdürlüğüne verilmiştir (Çaykırın, 2023:162).

Demokratik bir ülkede olmazsa olmaz ilkelerden biri devletin silahlı kuvvetler üzerindeki yargısal denetim yetkisidir. Bağımsız ve tarafsız yargıçlar tarafından gerçekleştirilmesi gereken bu görevin Türkiye'de -alternatif bir yargı sistemi olarak- "askeri yargı" tarafından yürütülmesi askerlerin sivillerden farklı bir hukuk sistemine dahil edilmesi nedeniyle yıllarca eleştirilmiştir. Evrensel hukuk ilkelerine aykırı olan bu sistem TSK'nın sivil denetime kapalı özerk konumunu güçlendiren önemli bileşenlerden biri olmuştur. Askeri vesayetle mücadele kapsamında gerçekleştirilen reformlar ile kapsamı daraltılan askeri yargı sistemi nihayet 2017 anayasa değişikliği ile tamamen tasfiye edilmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminin etkisiyle gerçekleştirilen bu tasfiye ile Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) ve ilk derece askeri mahkemeler kapatılmış, yargı birliği ve kanun önünde eşitlik gibi evrensel hukuk ilkelerinin sağlanması konusunda ilerleme kaydedilmiştir (Akgün, 2021:34).

Sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesi kapsamında TSK'nın kurumsal yapısını dönüştüren bu reformlar, askeri olabildiğince kendi alanına çekmek ve sivil otoritenin denetimi altına almak üzere gerçekleştirilmiştir. Ancak burada asıl önemli olan husus yapılan değişikliklerin içselleştirilmesi ve kalıcılığının sağlanması olmalıdır (Beriş, 2021:12). Dolayısıyla silahlı kuvvetlerin sivil idare üzerinde tekrar

baskı unsuru olma riskinin bertaraf edilmesi için ordu üzerindeki sivil denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi süreci aralıksız sürdürülmelidir.

3.5.2.2. Personel Rejiminde Gerçekleşen Dönüşüm

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan değişikliklerle TSK personelinin atama, tayin, terfi ve disiplin işlemleri konularında sivil iradenin yetki alanı önemli ölçüde genişletilmiştir (Maviş, 2024:965). Askeri bürokratların belirlenmesi konusunda yetkili olan ordunun üst düzey kademelerindeki bu yetki seçilmiş sivil siyasilere aktarılarak ordu üzerinde sivil denetimin hâkim olduğu bir personel rejimine geçilmiştir. Sivil otoritenin müdahalesine kapalı adeta kendi içinde bir kast sistemini çağrıştırır nitelikteki bu yapıda gerçekleştirilen değişim ile askeri seçkinler arasındaki ilişkiler kısıtlanarak (Barbak, 2018:53), ordunun demokratik hükümete bağlılığının artırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda gerçekleştirilen en önemli değişikliklerden biri 15 Ağustos 2016'da 671 sayılı KHK ile yürürlüğe giren Genelkurmay Başkanının atanma usulüne ilişkin yapılan düzenleme olmuştur. Yapılan değişiklikle, Genelkurmay başkanlığına atanmak için kuvvet komutanlığı yapmış olma şartı kaldırılmış böylece tüm orgeneraller ve oramirallerin genelkurmay başkanı olabilmesinin yolu açılmıştır.

Bu değişikliği de içeren daha kapsamlı bir düzenleme ise Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesinin ardından yayınlanan 10 Temmuz 2018 tarihli ve 3 Sayılı “Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” ile gerçekleştirilmiştir. Kararnamede; “*Genelkurmay Başkanı, orgeneral-oramiraller arasından atanır*” hükmü dışında “*Asteğmen-albay rütbeleri arasında rütbe terfileri, bakan tarafından yapılır*³⁰. *Albaylıktan tuğgeneral/tuğamiral rütbelerine terfiler ile general ve amirallikte bir üst rütbeye terfiler ve atamalar Cumhurbaşkanınca yapılır*” hükümleri de yer almış ve askeri bürokratların atamalarında yetkili makam sivil idare olmuştur.

15 Temmuz öncesinde komuta kademesini oluşturan kurmay subayların atamalarında ordu içinde geçerli teamüllere göre hareket edilmesi ve sivil otoritenin

³⁰ “Asteğmen-albay rütbeleri arasında rütbe terfileri, bakan tarafından yapılır.” hükmü 15 Temmuz 2018’de yayınlanan 4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile eklenmiştir.

yetkisinin oldukça sınırlı olması askerin, seçilmiş siyasi iktidara karşı bağıllık hissetmesine engel teşkil etmiştir. Yapılan bu değişikliklerle siyasi iktidar birlikte çalışacağı askeri personeli belirleme imkanını elde etmiş, böylece demokratik siyasi kontrolün sağlanması noktasında önemli bir ilerleme kaydedilmiştir (Akgün, 2021:35).

Askeri personel sisteminde gerçekleştirilen önemli değişikliklerden biri de Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlıklarının TSK bünyesinden çıkarılıp İçişleri Bakanlığına bağlanması olmuştur. İç güvenlik birimi olarak faaliyet gösteren bu kurumların ülkenin dış savunmasından sorumlu TSK'dan çıkarılması askeri vesayetin zayıflatılması noktasında önemli bir adım olmuştur. İçişleri bakanlığına bağlı kolluk kuvveti olan emniyet teşkilatının yanına jandarma ve sahil güvenlik komutanlıklarının da eklenmesi olası darbe teşebbüslerine karşı direnç odaklarını artırmıştır. 15 Temmuz darbe girişiminde polis teşkilatının askere karşı gösterdiği büyük direnişin darbenin başarısızlığa uğratılmasındaki kilit rolü bu değişikliğin önemini daha da artırmaktadır.

Personel rejiminde yaşanan devrimsel dönüşüm ile hedeflenen amaç üst düzey askeri yöneticilerin siyasi iktidara karşı bağıllığının artırılması ve askeri elitler ile diğer üst düzey askeri yöneticiler arasındaki kapalı devre atama, tayin, terfi sisteminin sonlandırılması olmuştur. Askeri kadroların belirlenmesi görevinin sivil idareye aktarıldığı yeni personel rejimi ile demokratik siyaset güçlendirilmiş, ordunun darbe yapma kabiliyeti kısıtlanmıştır (Akgün,2021:36).

3.5.2.3. Askeri Eğitim Sisteminde Gerçekleşen Dönüşüm

TSK'nın siyasal sistem içinde kendini ayırdığı has alanlardan biri de “eğitim sistemi” olmuştur. Ordunun tekelinde şekillenen askeri eğitim sistemi silahlı kuvvetler personeline ayrıcalıklı konum sağlamakla birlikte askeri vesayeti diri tutan yapılardan biri olmuştur (Aslan, 2017:38). TSK'nın kendisini sivil yönetimler üzerinde kurucu, kurtarıcı ve asli unsur olarak konumlandırmasını destekleyen askeri eğitim sistemi müfredat dahil tüm aşamalarında sivil idarenin denetimi dışında yer almıştır (Uslu, 2023:124). Ancak 15 Temmuz darbe girişiminin ardından ivme kazanan sivilleşme reformları kapsamında askeri eğitim alanı da değişim politikalarına dahil edilmiştir.

Askeri eğitim alanında başlayan dönüşüm sürecinde ilk adım askeri liseler, astsubay hazırlama okulları ve harp akademilerinin kapatılarak yerine Milli Savunma Üniversitesinin kurulması ile atılmıştır. TSK'ya kurmay subay yetiştirmekle görevli harp akademilerinin üstlendiği fonksiyon MSÜ bünyesinde kurulan enstitülere aktarılmış ve kadrolar ile eğitim müfredatının belirlenmesi konularında MSB yetkilendirilmiştir. Aynı şekilde astsubay okulları da MSÜ'ye bağlı meslek yüksekokullarına dönüştürülerek hem astsubay-subay hem de kurmay subay eğitim kurumları birer akademik idari birime dönüştürülmüştür. Özellikle askeri liselerin kapatılması ile askeri eğitimin erken yaşta başlatılması uygulaması sonlandırılarak askerlerin toplumdan uzak, ayrıcalıklı bir ortamda yetişmesinin önüne geçilmiştir. Böylece daha önceden kuvvet komutanlıkları ve genelkurmay başkanlığının kontrolünde olan askeri eğitim sistemi tümüyle sivil idarenin kontrolü altına girmiştir.

Askeri eğitim sisteminin yeniden yapılandırılmasında iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki; askeri eğitim sistemine dahil olma koşullarında sağlanan genişleme ile tüm lise mezunlarına askeri okula girme şansı verilmesi, ikincisi ise orduya kurmay subay yetiştiren harp okullarında sivil idarenin genişleyen yetkisi ile askeri eğitimin sivil kontrol alanına dahil edilmesidir (Barbak, 2018:51). Devrim niteliği taşıyan bu değişiklikler sivil-asker ilişkilerinin demokratik gelişimine katkı sağlamış, askeri vesayeti gücünü kırmıştır. Çünkü askeri eğitim ordunun müdahaleci tavrını meşru bir zeminde sürdürmesinde ve bunu gelecek kuşaklara aktarmasında önemli bir rol oynamıştır.

2023 yılı MSÜ mezuniyet töreninde eğitimde gelinen noktayı değerlendiren Erdoğan, askeri eğitim standardının çağın gereklerine uygun biçimde yükseltilmesi için çalışmaların aralıksız sürdürüleceğini vurgulamıştır. MSÜ'nün faaliyete geçmesiyle vücut bulan sivil-asker işbirliğinin daha fazla derinleştirilmesinde fayda gördüklerini belirten Erdoğan, üniversitenin küresel akademik camiada hak ettiği yere gelmesini temenni ettiklerini, buranın sadece kahraman orduların kurmay kadrosunun yetiştirildiği bir ocak olmadığını, aynı zamanda Türkiye'nin askeri stratejik vizyonunun şekillendirildiği bir fikir üretim merkezi olması gerektiğini vurgulayarak 2016'da başlayan dönüşümün daha uzun vadeli bir perspektifle hızlandırılmasında ve olgunlaştırılmasında yarar olduğunu ifade etmiştir (AA, 7 Temmuz 2023).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Silahlı kuvvetler ile sivil hükümet arasındaki ilişkinin yapısı, bir ülkenin demokratikleşme düzeyini belirleyen en önemli göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir. Demokrasi kültürünün yerleştiği ve kökleştiği toplumlarda, askerin sivil yönetime müdahalesi son derece nadir görülürken, demokratikleşme sürecini tamamlayamayan ülkelerde bu müdahaleler daha yaygın bir hal almaktadır. Türkiye'nin de 1960 yılından itibaren ortalama on yılda bir askeri müdahaleye maruz kalması, benimsediği demokratik yönetim biçimini içselleştirme konusunda yaşadığı sorunların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'nin demokratikleşme süreci ve sivil-asker ilişkilerinin dönüşümü, tarihsel, siyasi, toplumsal ve uluslararası dinamiklerin karmaşık bir etkileşimiyle şekillenmiştir. Bu süreç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan köklü bir miras üzerine inşa edilmiş; ancak modernleşme çabaları, askeri elitlerin siyasal alandaki etkisi ve demokratik kurumların zayıflığı gibi faktörler, sivil-asker ilişkilerinin demokratik standartlara ulaşmasını uzun süre engellemiştir. Çalışmada ele alınan kuramsal yaklaşımlar, bu dönüşümün anlaşılmasında önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Samuel Huntington'ın sivil kontrol ve denetim teorisi, ordunun siyasal alandan uzak tutulması gerektiğini vurgularken, Morris Janowitz'in toplumsal bütünleşme ve profesyonel ordu modeli, ordunun toplumla daha yakın bir ilişki kurarak demokratik hesap verebilirliği artırması gerektiğini savunmuştur. Rebecca Schiff'in uyum teorisi, ordu, siyasi elitler ve toplum arasındaki kültürel ve yapısal uyumu öne çıkararak Türkiye gibi tarihsel ve kültürel dinamiklere sahip ülkeler için uygulanabilir bir perspektif sunmaktadır. Peter Feaver'in ajans teorisi ise sivil otorite ile ordu arasındaki denetim mekanizmalarının karmaşıklığını açıklayarak, Türkiye'deki reform süreçlerine ışık tutmaktadır. Bu teoriler, Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerindeki dönüşümünü anlamada farklı boyutlar sunarken, özellikle Janowitz'in yakınlaşma kuramı ve Schiff'in uyum teorisi, 2000'li yıllarda başlayan reformların ruhuna uygun bir çerçeve sağlamaktadır.

Türkiye'de sivil-asker ilişkilerindeki yapısal sorunların kökeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine uzanmaktadır. 1876 yılında Sultan Abdülaziz'in

tahttan indirilmesiyle başlayan askeri müdahale geleneği, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve her müdahale, ordunun sivil otorite üzerindeki gücünü pekiştirmiştir. Osmanlı'dan devralınan merkezî ve otoriter devlet yapısının Cumhuriyetin kurucu kadroları tarafından benimsenmesi ile ordu, rejimin koruyuculuğu görevini üstlenmiştir. Bu anlayış, ordunun kendisini devletin asli unsuru olarak görmesine ve sivil otoriteye karşı bir vesayet mekanizması oluşturmaya zemin hazırlamıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan yapısal sorunlar, ordunun siyasi otoriteye karşı özerkliğini korumasını sağlarken sivil denetim mekanizmalarının gelişimini engellemiştir. Juvenal'in "*Sed quis custodiet ipsos custodes?*" (*Peki ya gözeticileri (koruyucuları) kim gözeticek?*) sorusu, bu bağlamda, ordunun rejimi koruma adına üstlendiği rolünün, kendisini denetlemesi gereken sivil otoritelerden bağımsız bir şekilde hareket etmesine yol açtığını göstermektedir. Ordunun sivil otoriteden bağımsız hareket etmesi siyasete müdahale etme eğilimlerini artırmış ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecini olumsuz etkilemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde ordunun siyasal alana müdahalesi 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile başlamıştır. Sivil-asker ilişkilerinin şekillenmesinde kritik bir dönüm noktası olan bu müdahale askeri vesayet kurumsallaşmasını sağlamıştır. Demokrat Parti iktidarının onuncu yılında yaşanan ekonomik, siyasi ve toplumsal krizler sonucu yönetime el koyarak "kurtarıcı" rolünü somutlaştıran ordunun bu antidemokratik tavrına toplumdan herhangi bir tepki gelmemesi ordunun siyasete müdahale hakkını meşrulaştırmıştır. Bu meşruiyet, 12 Mart 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve 28 Şubat 1997 post modern darbesi gibi müdahalelerin de önünü açmıştır.

1960 darbesi ardından başlayan yeni anayasa yapım süreci, içinde darbeci askerlerin yer aldığı Milli Birlik Komitesi ve çeşitli çevrelerden oluşan (DP'lilerin yer almadığı) Kurucu Meclis tarafından yürütülmüştür. Kurucu Meclisin hazırladığı 1961 Anayasası Türk anayasa sistemindeki en özgürlükçü anayasa olmakla birlikte askeri vesayet de kurumsal nitelik kazandığı anayasa olarak ön plana çıkmaktadır. MGK'nın anayasal statü verilerek devlet yapılanmasına entegre edilmesi ile askeri bürokrasinin sistem içindeki etkinliği sorgulanamaz bir niteliğe bürünmüştür.

1961 Anayasası ile yönetim sistemine dâhil edilen ve 1971 anayasa değişikliği ile yetkileri artırılan MGK, 1982 Anayasasında daha da güçlenerek varlığını devam ettirmiştir. 1982 Anayasası MGK'nın tavsiye kararlarının hükümet tarafından öncelikli olarak dikkate alınacağına dair bir hüküm getirerek sivil otoriteyi askerin belirlediği alana mahkûm etmiştir. 1983'de çıkarılan MGK Kanunu ile sağlanan bu ortama karşı siyasetten anlamlı bir tepki gelmemesi siyasetçilerin de artık askeri vesayete boyun eğdiğini göstermiştir. 1961 Anayasası ile kurumsallaşan askeri vesayet sistemi kendisini destekleyen diğer vesayet odaklarının (cumhurbaşkanlığı, anayasa mahkemesi, yargı) da katılımıyla giderek güçlenmiş ve 2000'li yıllara kadar varlığını devam ettirmiştir.

Türkiye'de sivil-asker ilişkileri, 2000'li yıllarla birlikte yeni bir döneme girmiştir. Askerin asli görev alanına çekildiği ve sivil otoritenin etki alanının giderek genişlediği bu yeni dönem, üç aşamada gerçekleşmiştir. 1999'da başlayan AB üyelik süreci dönüşümün ilk aşaması olup Kopenhag siyasi kriterleri kapsamında gerçekleştirilen sivilleşme reformlarını içermektedir. Bu reformlar, askerin siyasetteki etkisini sınırlamayı amaçlayan yasal düzenlemeleri ve sivil denetim mekanizmalarının güçlendirilmesini sağlamıştır. Ak Parti'nin 2002 yılında tek başına iktidara gelmesi bu sürecin başarısındaki en önemli etken olmuştur. Tek partili hükümet ve güçlü liderlik yapısı ile topluma umut olan, icraatları ile de beklentileri karşılayan Ak Parti'nin arkasına aldığı toplumsal destek sivil-asker ilişkilerine de olumlu yansımıştır. Özellikle iktidarının ilk yıllarında ordu ile yaşanan anlaşmazlıklarda orduyu siyasete müdahale etme konusunda engelleyen bu halk desteği, sivil yönetimin güç kazanmasına olanak sağlamıştır. Bu durum, halkın demokrasiye olan bağlılığını ve sivil otoritenin egemenliğine verdiği desteği pekiştirmiştir. Bu dönemin önemli aktörlerinden biri de Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök olmuştur. Özkök'ün (2002-2006) ılımlı ve müdahaleci olmayan tutumu ağır vesayet döneminde göreve gelen Ak Parti iktidarı için önemli bir avantaj sağlamıştır. Görev süresi boyunca ordunun siyasetle ilişkisini asgariye indirmeyi ve TSK'yı profesyonel bir savunma gücü olarak konumlandırmayı hedefleyen Özkök'ün bu yaklaşımı sivil-asker ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Özkök döneminde TSK, siyasi müdahalelerden ziyade ulusal güvenlik ve devlet bekasına odaklanan bir kurum olarak işlev görmüştür.

Sivil asker ilişkilerindeki dönüşümün ikinci aşaması 27 Nisan e-muhtırası süreci ile başlamıştır. Muhtıra, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir kırılma noktası olmuş, sivil iradenin dik duruşu ve halkın desteği, ordunun siyasete müdahale etme çabalarını başarısız kılmıştır. Muhtıraya aynı sertlikte cevap veren iktidarın orduya durması gerektiği yeri hatırlatması toplumun büyük bir kesimi tarafından desteklenmiştir. Ordunun ilk kez karşısında boyun eğmeyen bir iktidarla karşılaşması bundan sonraki sürecin şekillenmesinde de önemli bir yol haritası olmuştur. Muhtıradan bir süre sonra ortaya çıkan Ergenekon-Balyoz davaları askerin sivil otoriteye karşı oluşturduğu gizli yapıları ve Türkiye'deki askeri vesayetin boyutlarını ortaya koymuş, ordu içindeki bazı grupların hükümeti devirmeye yönelik planlar yaptığı iddialarını gündeme taşımıştır. Bu davalar, ordunun siyasetteki gücünü kırma yönündeki sivil yönetim çabalarını pekiştirmiş, orduyu denetleme ve şeffaflaştırma adına bir dizi değişikliği beraberinde getirmiştir. EMASYA Protokolünün kaldırılması, YAŞ kararlarının kısmi yargı denetimine açılması ve Cumhurbaşkanının onayına tabi tutulması, İç Hizmet Kanunu 35. maddesinin değiştirilmesi bunlardan en önemlileridir.

Sivil asker ilişkilerindeki dönüşümün son ve en kapsamlı aşaması ise 15 Temmuz darbe girişiminden sonraki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemi değerlendirmeden önce Türkiye'yi bu sürece getiren aşamaları irdelemek yerinde olacaktır. TSK yıllarca laiklik ilkesini koruma adına dini faaliyetlere ve inanç özgürlüğüne karşı katı bir tutum sergilemiş ve Türkiye 2002 yılına kadar bu anlayış etrafında şekillenmiştir. Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle başlayan demokratik dönüşüm belli bir süre sonra dini özgürlükler alanını da kapsayacak şekilde genişletilmiş inanç özgürlüğünün demokratik bir hak olduğu tüm kesimler tarafından kabul edilmiştir. Dini kimliklerin kamusal alanda daha fazla görünürlük kazanmasını savunan Ak Parti, bunu bireysel özgürlüklerin savunulması yanında toplumun kültürel çeşitliliğinin tanınması olarak da değerlendirerek daha geniş bir pencere açmıştır. İktidarın bu yaklaşımı toplumun muhafazakâr kesimleri tarafından memnuniyetle karşılanırken dini bir cemaat olarak bilinen FETÖ tarafından suistimal alanına dönüştürülmüştür. Dini özgürlükleri kamu bürokrasisinde kadrolaşma aracı olarak

kullanan FETÖ'nün gerçek niyeti 17-25 Aralık sürecinde anlaşılrsa da başlatılan mücadele 15 Temmuz darbe girişimini önlemeye yetmemiştir.

Dini söylemleri kullanarak toplumun hassasiyetlerini manipüle eden FETÖ'nün organize ettiği bu darbe girişimi, güvenlik güçlerinin ve halkın kararlı direnişiyle bastırılmıştır. Bu olay, sivil-asker ilişkilerindeki yapısal sorunları yeniden gündeme taşımış, darbeler döneminin sona erdiği ve sivil kontrolün sağlandığına dair algıyı sorgulatmıştır. 15 Temmuz'un ardından kapsamlı bir reform süreci başlatan Ak Parti OHAL döneminde çıkarılan KHK'lar ile sivil-asker ilişkilerinde köklü değişiklikler gerçekleştirmiştir. Millî Savunma Bakanlığının teşkilat yapısındaki değişiklikler, YAŞ'ın üye yapısının sivilleşmesi, askeri okulların kapatılarak Milli Savunma Üniversitesinin kurulması en dikkat çeken değişikliklerdir. Kurumsal yapı, personel rejimi ve askeri eğitim alanlarında gerçekleştirilen bu dönüşüm 2017 Anayasa değişiklikleri ardından cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ile daha da güçlendirilmiştir.

16 Nisan 2017 referandumu anayasadaki diğer değişikliklerinin yanında Türkiye'nin yönetim sistemi değişikliğinin de onayladığı bir halkoylamasıdır. 15 Temmuz'un ardından yeniden gündeme gelen sistem tartışmaları nihayet bir sonuca ulaşmış ve Türkiye 2018 yılından itibaren "Türk tipi başkanlık sistemi" olarak ifade edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemini fiilen uygulamaya başlamıştır. Cumhurbaşkanının ana aktör ve yürütmenin başı olarak konumlandırıldığı yeni yönetim sistemi ile çift başlı yürütme yapısı ve onun barındırdığı riskler terkedilmiş daha hızlı ve etkin faaliyet gösterecek tek başlı yürütme modeline geçilmiştir. Başka bir ifadeyle, yumuşak kuvvetler ayrılığı uygulamasından vazgeçilerek görece daha sert kuvvetler ayrılığı uygulamasına geçilmiştir. Bu geçiş sivil-asker ilişkileri alanına da yansımış ve askerin sivil denetimi konusunda yürütmeyi güçlendiren önemli değişiklikler yapılmıştır.

Türkiye'de ordunun siyasi kontrolü alanında yaşanan dönüşüm demokratik kontrol yerine sivil kontrol üzerinden ilerlemiştir. Mevcut yapıda, ordunun üst düzey yönetimi, askeri ekonomik yapı ve milli güvenlik politikası alanlarında doğrudan denetleme yetkisi Cumhurbaşkanında bulunmaktadır. Bu durumun Türkiye'nin sivilleşmesi açısından hangi anlamlar içerdiği tartışmalıdır. Bir kesim

Cumhurbaşkanının ordu üzerindeki geniş yetkilerinin kısmen parlamentoya aktararak sivil kontrolden ziyade demokratik kontrol anlayışının yerleşmesi gerektiğini öne sürerek demokratik yönetim ilkelerinden hesap verebilirliğin silahlı kuvvetler dolayısıyla da yürütme organı üzerinden işlerliğinin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Mevcut durumun şu an için bir risk teşkil etmediğini öne süren başka bir kesim ise bunu tespit etmek için henüz çok erken olduğunu belirterek, aksayan yönlerin tespit edilmesi durumunda değişikliğe gidilmesinin uygun olacağını ifade etmektedir. Buradaki önemli husus sistemin şu anki sorunsuz işleyişinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın güçlü lider kişiliğinin katkısının göz ardı edilmemesi gereğidir.

Çalışmanın bulguları, Ak Parti iktidarında geçen son 23 yıllık dönemde Türkiye'de vesayet döneminin sona erdiğini ve sivilleşmenin güçlendiğini göstermektedir. Ancak bu sonuç reformların yeterli olduğu anlamına gelmemelidir. Nitekim 4 Nisan 2021 tarihinde 104 emekli amiral tarafından gece yarısı yayınlanan bildiri tüm bu reformlara rağmen askeri müdahale geleneğinin subaylar arasında hala canlı olabileceğini düşündürmüştür. Bu düşüncenin temel sebebi askeriyenin içinde eskiden beri var olan cuntacılık hastalığı ve bunun sonuçlarının acı tecrübeleridir. Emekli oldukları halde imza listesine mesleki kariyerlerini dâhil etmeleri kamuoyu dışında orduya da bir mesaj olarak algılanmış ve tepkiler bu yüzden çoğalmıştır. Ancak Türkiye'nin yaşadığı sivil dönüşümün sonucu olarak bu bildiri ne kamuoyunda ne de orduda destekleyici bir karşılık bulmamıştır.

Türkiye 1923 yılında Cumhuriyet rejimini benimsemiş, 1946 yılından itibaren ise çok partili siyasi hayata geçerek demokratik yönetim sistemini uygulamaya başlamış ancak bu süreç askeri müdahalelerle sık sık kesintiye uğramıştır. Her müdahalede artan askerin sivil otorite üzerindeki baskısı müdahalelerin önlenmesi bir tarafa sorgulanmasına dahi imkân tanımamıştır. 1960 darbesinden 1997 yılındaki post modern darbe dâhil tüm müdahaleler hükümetin devrilmesi ile sonuçlanmıştır. Ordu, her darbe girişimi sonrası yönetimi tekrar sivil otoriteye devretse de anayasal ve yasal güvencelerle kendisine çıkış garantisi elde ederek sonraki müdahalelerin zeminini hazırlamıştır.

Silahlı kuvvetlerin rejimin garantörü rolünü üstlenip kendini siyasetin üzerinde konumlandırması ve “tehlike” hissettiğinde yönetime müdahalede bulunması anlayışı Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri sorunsalının temel nedeni olmakla birlikte tek sebebi değildir. Askerin siyasal alandaki bu belirleyici pozisyonu, tarihsel olarak askeri vesayetin güçlenmesine zemin hazırlamış; hukuksal yapılar ve anayasal düzenlemeler de bu durumu pekiştirmiştir. Bunun yanı sıra, toplumsal yapının ve siyasal kültürün de bu ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rolü olmuştur. Askeri müdahaleler ve darbeler, sivil otoritenin zayıf olduğu dönemlerde ordunun, demokratik denetim ve kontrol mekanizmalarının yokluğunda, kendisini siyasi aktör olarak dayatmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, sivil-asker ilişkilerindeki güç dengesizliği yalnızca anayasal ve hukuki değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik bir temele dayanmaktadır. Tüm bu unsurlar ilk askeri müdahale olan 1960 darbesinin son olmayışının da nedenlerini açıklamaktadır.

Demokrasiyi içselleştiren bir siyasal kültürün inşa edilmesi, sadece kurumsal ve yasal reformlarla değil, aynı zamanda toplumun her kesiminde derinlemesine bir demokrasi anlayışının yerleşmesiyle mümkündür. Türkiye’deki darbeler, sadece askeri müdahalelerin yasal dayanakları ve yapısal organizasyonları üzerinden değil, aynı zamanda toplumun askeriye ve siyaset arasındaki ilişkiyi nasıl algıladıkları ve demokratik değerleri ne kadar benimsedikleriyle de şekillenmiştir. Türk halkı önceki askeri müdahalelerin aksine ilk kez 15 Temmuz darbe girişiminde müdahaleyi kabullenmemiş, toplum etnik, ideolojik, sınıfsal bir ayrışma olmadan tek vücut olarak darbeye karşı direnmiştir. Siyasi partiler, STK’lar, emniyet güçleri ve ezici çoğunluktaki TSK mensubunun darbeye karşı net bir tavır alması ile darbe girişimi kısa sürede bastırılmıştır.

15 Temmuz 2016’daki darbe girişimi, Türk halkının seçilmiş otoriteye sahip çıkmasını göstermesi bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ancak askeri vesayet ve müdahalelerin kalıcı bir şekilde önlenmesi için köklü ve kalıcı bir dönüşümün gerçekleştirilmesi zorunluluktur. Bunun için asgari seviye, sivil-asker olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin anayasal düzene bağlılık göstermesidir. Askeri vesayet kati bir şekilde sonlandırılması için iç güvenlik tehdidi içeren unsurların ortadan kaldırılması, hukuk sisteminin güçlendirilmesi, halkın eğitim ve

refah seviyesinin yükseltilmesi ile demokratik bilincin artırılması ve tüm tarafların halkın iradesine saygılı bir tavır sergilemesi gerekmektedir. Böylece askerin sivil otorite üzerindeki baskın rolü de kendiliğinden etkisiz hale gelecektir.

Sivil-asker ilişkilerindeki demokratik dönüşümü irdeleyebilmek adına İspanya'nın yaşadığı deneyim Türkiye için güzel bir örnek teşkil etmektedir. 23 Şubat 1981 yılında başarısız bir darbe girişimi yaşayan ve 1982'de demokratik hükümetin kurulması ile emsalsiz bir reform süreci başlatan İspanya ile 15 Temmuz darbe girişimi sonrası hızlı reform sürecine giren Türkiye sivil-asker ilişkilerinde benzer bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. İspanya'daki dönüşüm sürecini başlatan Savunma Bakanı Narcis Serra askerin sivil denetimi sürecinin yedi aşamada gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu aşamalar; savunma bakanlığının askeri ve idari açıdan yeniden yapılandırılması, profesyonel askerlik düşüncesinin benimsenmesi, silahlı kuvvetlerin personel sayısının revize edilmesi, savunma harcamalarının etkinleştirilmesi, askeri yargının yetki alanının daraltılması, askeri eğitim sisteminde ideolojik kontrolün sınırlandırılması değişikliklerini içermiş ve yaklaşık yedi yıllık bir sürede gerçekleştirilmiştir. İspanyadaki bu dönüşümün benzeri 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Türkiye'de de yaşanmıştır. Ancak İspanya'da yedi yıl gibi bir zaman diliminde ve sivil-asker mutabakatı çerçevesinde ilerleyen süreç Türkiye'de OHAL KHK'ları ile çok hızlı bir şekilde ve sivil otoritenin iradesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Askeri reformların sivil-asker arasında mutabakat aranmaksızın gerçekleşmesi ve geçen sürede askerin profesyonelleşmesi sürecinin tamamlanmaması sivil-asker ilişkilerinde tekrar geri dönüş yaşanabileceği riskini barındırmaktadır. Bu kapsamda Schiff'in mutabakat teorisi çerçevesinde ordu-toplum ve sivil otorite arasında diyalog, uzlaşma ve ortak amaçlar üzerinde mutabakat sağlanması önemli bir anlam ifade etmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de askeri vesayet rejimi sona ermiş ve sivil otoritenin ordunun kontrolünde faaliyet göstermesi süreci nihayete ermiştir. Sivil-asker ilişkilerinde yaşanan bu değişimin kalıcılığı ise bundan sonra yapılacak reformlarla ilişkilidir. Darbelerin önlenmesinde yalnızca kurumsal yapılar ve yasal düzenlemelerin yeterli olmayacağı düşünüldüğünde, demokrasiye olan inanç ve bunun toplumsal bir kültüre dönüşmesinin bu konudaki önemi ortadadır. Bu kapsamda, 15 Temmuz darbe girişiminde halkın seçilmiş otoriteye sahip çıkma yönünde sergilediği

tavır, yasal reformlarla birlikte içselleştirilerek daha sağlam temeller üzerine inşa edilmelidir. Ordu-toplum-sivil otorite arasındaki diyalog ve uzlaşma kültürünün inşası, uzun vadede demokratik istikrarı ve toplumsal barışı sağlayan en önemli faktörlerden biri olacaktır. Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerinde tam anlamıyla demokratik bir model oluşturabilmesi, siyasi kültürün demokratik değerlerle daha fazla bütünleşmesi, şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizmalarının güçlendirilmesi ve uluslararası standartlara uyumun sürdürülmesiyle mümkün olacaktır. Bu süreç, Türkiye'nin demokratikleşme yolculuğunda kritik bir eşik olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adli Kolluk Yönetmeliğinde Yapılan Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, (21 Aralık 2013), **Resmî Gazete**, (Sayı:28858), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/12/20131221-10.htm>, (Erişim Tarihi: 11.05.2025).
- Afşar**, Önder A. (2019), “15 Temmuz’a Giden Süreçte Türk Demokrasisinde Sivil-Asker İlişkileri”, **İnsan&İnsan Dergisi**, 22, 737-766.
- Ağaoğulları**, Mehmet Ali, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Ahmad**, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Akal**, Mustafa Y., Adem Başpınar (2022), “Askerî Sosyolojide Sivil-Asker Mesafesi Tartışmaları”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 42, 91-127.
- Akça**, İsmet “Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, OYAK”, <https://bianet.org/yazi/ekonomide-askerin-varligi-askeri-sermaye-oyak-125472> (Erişim Tarihi: 22.03.2025).
- Akdoğan**, Yalçın (2013), “Ellerinde Nur Mu Var, Topuz Mu?”, **Star**, (24 Aralık 2013).
- Akgün**, Birol (2008), “Türkiye’de Devletçi Siyasal Kültür ve Demokratik Konsolidasyon Sorunu”, **Demokrasi Platformu Dergisi**, 4(14), 1-20.
- Akgün**, Birol ve M. Cüneyt Özşahin (2011), “Soğuk Savaş Sonrası Dünyada Demokratik Konsolidasyon Sorunu: Teorik Bir Çerçeve Anlayışı”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 7(28), 31-57.
- Akgün**, Mert H. (2021), “15 Temmuz Sonrası TSK’nın Sivil Kontrolü”, **SETA Rapor**, SETA Yayınları, İstanbul.
- Akın**, Şeyma (2016), “Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 21(84), 35-56.
- Akıncı**, Abdulvahap (2014), “Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 9(1), 55-72.
- Akıncı**, Abdulvahap ve Sefa Usta (2015), “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 17(29), 41-52.
- Akıncı**, Abdulvahap ve Sefa Usta (2016), “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, 21(1), 275-288.
- Aksu**, Zehra (2022), “Türk Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler”, **Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi**, 2(2), 79-91.
- Alabarda**, Yusuf (2016), “Demokratik Sivil-Asker İlişkileri Kapsamında TSK’nın Dönüşümü”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 84, 5-17.

Almond, G. A., and Verba, S., The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations, Princeton University Press, New Jersey, 1963.

Anadolu Ajansı, “Dershaneler Okula Dönüştürme Kararından Geri Dönüş Yok”, (21 Kasım 2013), <https://www.aa.com.tr/tr/politika/dershaneleri-okula-donusturme-kararindan-geri-donus-yok/202879>, (Erişim Tarihi:14.02.2024).

Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK 703, 9 Temmuz 2018), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3.htm>, (28.05.2025).

Anayasa Mahkemesi Kararı, (30 Ocak 2008), **Resmî Gazete** (Sayı:26772, Karar No:2008/1), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/01/20080130-18.htm>, (Erişim Tarihi: 11.04.2025).

Anayasa Mahkemesi Kararı, (30 Aralık 2010), **Resmî Gazete** (Sayı:27801, Karar No:2010/16), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/12/20101230-33.htm>, (Erişim Tarihi: 11.04.2025).

Aslan, Ömer (2022), “15 Temmuz Sonrası Askeri Eğitimin Demokratikleştirilmesi: Fırsatlar, Riskler ve Yol Haritası”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 85, 37-55.

Arslan, Sinem (2023), “Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Döneminde Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, 14(1), 400-430.

Avrupa Birliği Başkanlığı (2024), “Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları”, Ankara, https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html (Erişim Tarihi: 05.12.2024).

Avrupa Komisyonu (2001), “Türkiye: 2000 Katılım Ortaklığı”, https://www.ab.gov.tr/katilim-ortakligi-belgeleri_46226.html, (Erişim Tarihi: 05.12.2024).

Aydın, Mustafa ve Fulya Ereker (2014), “Türkiye’de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 11(43), 127-156.

Aydın, Yaşar (2023), “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri: Çıkamaz ve Çıkış Yolları”, <https://www.dunyasiyaseti.com/icerik/avrupa-birligi-turkiye-iliskileri-cikmaz-ve-cikis-yollari.html> (Erişim Tarihi:10.06.2025).

Aygen, Murat (2018), “Türkiye ve Darbeler: 15 Temmuz Örneği”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 28(2), 231-253.

Ayhan, Alanur (2009), “Eşitlik İlkesi ve Tarihçesi Türkiye’de Kadın Erkek Eşitliği ve Eşitsizliği”, **Hukuk Gündemi Dergisi**, 3, 45-51.

Bağçe, Emre (2015), Dilemmas of Democratization in Turkey with Special Reference to “Modernization From Above”, **İnsan&İnsan Dergisi**, 3, 4-17.

Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, (CK-4, 15 Temmuz 2018), **Resmî Gazete**, (Sayı:30479), <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715.htm>, (Erişim Tarihi: 29.05.2025).

Balçı, Muharrem (2016), “Sivilleşme”, **Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler** 5, 327-363

Baltacı, Cemal (1996), Demokratik Eşitlik İlkesi, **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1(1), 199-211.

Barbak, Ahmet (2018), “Türkiye’de Yönetimin Sivilleşmesi: Ordunun Siyasal Kontrol Süreci Üzerine Bir İnceleme”, **Akademik Yaklaşım Dergisi**, 9(1), 31-65.

Barlas, Mehmet (2011), “Dün Dünle Geride Kaldı”, **Sabah**, (30 Temmuz 2011), 21.

Baştürk, Efe (2011), “Demokrasi Teorisine Geri Dönüş”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl 16, Sayı: 61-62, ss.39-48

Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, (31 Temmuz 2018), **Resmî Gazete**, (Sayı: 30495, KN:7145), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180731-1.htm>, (Erişim Tarihi: 29.05.2025).

BBC, “Erdoğan: Devlet Geleneğimiz Başkanlık Sistemini İşaret Ediyor”, (8 Nisan 2015), [https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/04/150408_erdog"an_baskanlik_sistemi](https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/04/150408_erdog), (Erişim Tarihi:26.05.2025).

Begaj, Jonida (2016), “AB’ye Katılımı Hazırlayan Ortaklık Anlaşmalarının Tarihi Ve Siyasal Süreç Kapsamında Şekillenmesi ve AB Üyeliği Üzerindeki Etkisi”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 15(1), 29-72.

Beriş, Hamit Emrah (2021), “Demokratik Ülkelerde Silahlı Kuvvetlerin Sivil Denetimi”, **ULİSA12**, 11, 7-13.

Berkan, İsmet (2013), “9 Soruda Cemaat-Hükümet Kavgasının Arkeolojisi ve Geleceği”, **Berkan, Hürriyet**, (30 Kasım 2013), <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ismet-berkan/9-soruda-cemaat-hukümet-kavgasinin-arkeolojisi-ve-gelecegi-25243707>, (Erişim Tarihi: 26.05.2025).

Bianet (2011), “Zafer Bayramı Sivilleşti”, (29 Ağustos 2011), <https://bianet.org/haber/zafer-bayrami-sivillesti-132432>, (Erişim Tarihi: 23.05.2025).

Bilge, Muhittin (2011), “Türkiye’de Demokrasi Kültürü: Siyaset ve Toplum”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3, 49-60.

Birdişi, Fikret, “Türk Siyasal Yaşamında Sivil-Asker İlişkileri”, Der. Ahmet Karadağ, Osmanlı’dan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat, **Orion Kitabevi**, Ankara, 2013, 323-392.

BKK (2016), Ülke Genelinde Olağanüstü Hal İlanına Dair Karar, (22 Temmuz 2016), Resmî Gazete (Sayı:29778, Karar No:1116), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160722-1.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.05.2025).

Boix, Carles (2011), “Democracy, Development and the International System”, **The American Political Science Review**, 105(4), 809-828.

Boyalı, Handan ve Kübra Gümüş (2022), “Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Parlamenter Sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Özelinde Analizi” **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 55, 232-247.

Bölükbaşı, Mustafa (2012), “Millî Görüş’ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 1(2), 166-187.

Bulut, Sedef (2009), “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, **Akademik Bakış Dergisi**, 2(4), 125-145.

CHP, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin İlk Programları ve Dokuz Umde”, <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (Erişim Tarihi: 10.03.2022).

CNN TÜRK, “MGK’da Yeni Oturma Düzeni”, (18 Ağustos 2011), **MGK’da yeni oturma düzeni... - CNN Türk Güncel Haberler** (Erişim Tarihi:15.04.2018).

Coşkun, Vahap (2008), “Ak Parti’ye Kapatma Davası”, Yeni Şafak, (16 Mart 2008), <https://www.yenisafak.com/yerel/ak-partiye-kapatma-davasi-105773>, (Erişim Tarihi: 10.04.2025).

Coşkun, Vahap (2017), “16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi”, **DÜHFD**, 22(36), 3-30.

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, (CK-1, 10 Temmuz 2018), Resmi Gazete, (Sayı: 30474), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710.htm>, (Erişim Tarihi: 29.05.2025).

Cumhuriyet, “Protokolde Türban”, (21 Kasım 2002), 1, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2002-11-21/0>, (Erişim Tarihi: 12.03.2025).

Cumhuriyet, “Türbana Son Nokta”, (25 Kasım 2002), 1, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2002-11-21/0>, (Erişim Tarihi: 12.03.2025).

Cumhuriyet, “Devletten AKP’ye uyarı”, (23 Nisan 2003), 1, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2003-04-23/0>, (Erişim Tarihi: 22.03.2025).

Cumhuriyet, “Eğitime Yakın Takip”, (15 Eylül 2003), 1, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2003-09-15/0>, (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

Cumhuriyet, “İmam Hatipli Öğrenciye Alkışsız Tavır”, (20 Mayıs 2004), 1, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2004-05-20/0>, (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

Cumhuriyet, “AKP Oyları Yetmez”, (26 Aralık 2006), <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2006-12-26/0>, (Erişim Tarihi: 22.04.2025).

Cumhuriyet, “Cumhuriyet Tehlikede”, (14 Nisan 2007), <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2007-04-14/0>, (Erişim Tarihi: 15.03.2025).

Cumhuriyet, “ABD ve AB Temkinli Baktı”, (16 Mart 2008), <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2008-03-16/0>, (Erişim Tarihi: 15.04.2025).

Cumhuriyet, “Muhalefetten Uyarı; Bu Bir Kriz Tespitidir”, (31 Temmuz 2008), <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2008-07-31/0>, (Erişim Tarihi: 15.04.2025).

Cumhuriyet, “İthal Bir Komutan Getirilmez”, (6 Ağustos 2010), <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2010-08-06/0>, (Erişim Tarihi: 16.04.2025).

Çağlıyan İçener, Zeyneb (2015), “Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel’in Siyasi Mülahazaları”, **Bilig**, 75, 313-340.

Çaha, Ömer ve Halis Çetin, “Demokrasi”, **Siyaset Bilimi**, Orion Kitabevi, Ankara, 2017, 297-355.

Çakmak, Cenap (2003), “Human Rights, The European Union and Turkey”, **Turkish Journal of International Relations**, 2, 63-90.

Çalış, Şaban, Birol Akgün & Önder Kutlu, **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Çizgi Yayınları, Konya, 2006.

Çalış, Şaban ve Fatma Çakır (2018), “Türkiye-AB İlişkilerinde Yunan-Rum Faktörü”, **SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 32, 432-449.

Çelik, Demirhan Burak (2018), “16 Nisan Anayasa Değişikliği ve Yeni Hakimler ve Savcılar Kurulu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 73(4), 1057-1094.

Çelik, Seydi (2019), “Article 35 of the Turkish Armed Forces Internal Service Law and The Army’s Protection and Guardianship Duty”, **Journal of Current Research on Social Sciences**, 9 (4), 203-222.

Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, (7 Ağustos 2003), Resmi Gazete (Sayı: 25192, KN:4963), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/08/20030807.htm>, (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

Çetin, Halis, **Siyaset Bilimi**, Orion Kitabevi, Ankara, 2011.

Çınar, Reyhan Ünal (2022), “Anma Törenleri Üzerinden AKP’nin Güç ve Karakter Dönüşümü”, **Ankara Üniversitesi İlef Dergisi**, 9 (1), 117-144.

Çimen, Hasan ve Selahaddin Bakan (2019), “Türkiye’de Demokrasinin Gelişim Süreci Bakımından Dönemsel Kritiği”, **Birey ve Toplum Dergisi**, 9(17), 121-156.

Çufalı, Mustafa (2005), “Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 10 (38-39), 55-67.

Dahl, Robert A., **Demokrasi Üstüne** (Çev. Betül Kadioğlu), 1, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001.

Dankwart, A. Rustow (1970), “Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model”, **Comparative Politics**, 2(3), 337-363.

Demir, Nesrin (2010), “Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, 2000, 10 (2), 597-611.

Demirkıran, Özlem, Eda Çiçek, Havva Eltetik ve Melike Sarıkçıoğlu (2010), “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Son Dönem”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 3(1), 57-75.

Diamond, Larry, **Developing Democracy:Toward Consolidation**, The Johns Hopkins University Press, 1999.

Diker Yılmaz, Didem (2021), “11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Seçim Sürecinde Yaşanan Gelişmeler”, **Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)**, 7(2), 244-259.

Donnithorne, Jeffrey W., **Culture Wars: Air Force Culture and Civil-Military Relations**, Air University Press, 2013.

DPT (2005), “Türkiye İçin Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler”, (Ekim 2005),

https://www.ab.gov.tr/files/ab_iliskileri/adayliksureci/muzakerecercevesi/muzakere_cercevesi_2005.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2023)

Duman, Mehmet Zeki (2019), “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri”, **İnsan&İnsan**, 20, 145-164.

Duverger, Maurice, **Siyasi Partiler**, (Çev. Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi. Ankara. 1974.

Dülger, Hamza (2022), “Askeri Siyaset Ya Da Siyasetin Askerlerce İlgası: Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti’nde Asker-Sivil Siyaset İlişkisi”, **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)**, 11, 1-30.

Efiliti Atay, Seyran (2019), “Çerçeveleme Kuramı: 27 Nisan E-Muhtıra Haberlerinin Türk Yazsılı Basında Sunumu”, **Atatürk İletişim Dergisi**, 18, 5-24.

Ercan, Murat (2017), “15 Temmuz Sonrası Türkiye –Ab İlişkileri; İlişkilerin Gelecek Öngörüsü” **Akademik Bakış Dergisi**, 63, 14-28.

Ercoşkun, Burak (2020), “Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecindeki Parametreleri”, **Lectio Socialis**, 4(1), 41-58.

Erdal, Leman ve Selçuk Çolakoğlu (2007), “Siyasi Kriterler Açısından Yunanistan, Polonya ve Türkiye’nin AB Üyelik Sürecinin Değerlendirilmesi”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 2(2), 69-97.

Erdem, Fazıl Hüsnü ve Vahap Coşkun (2009), “Askeri Yargı ve Askeri Vesayet”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 14(20-21), 87-136.

Erdenir, Burak (2012), “Türkiye’nin Siyasi Reform Sürecinde Avrupa Birliği’nin Demokratik Koşulluluğu”, **Amme İdaresi Dergisi**, 45(4), 95-117.

Erdoğan, Mustafa (1990), “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”, **AÜSBF Dergisi**, 45, (1-4), 309-334.

Erdoğan, Mustafa (1992), “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-1960)”. **Liberal Düşünceler Topluluğu**, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiyede-demokrasiye-gecis-deneyimi-1945-1960-mustafa-erdogan,349.php> (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

Erdoğan, Mustafa (2016). *Demokrasi, Anayasa Yargısı ve Türkiye Örneği*. <https://www.anayasa.gen.tr>, (Erişim Tarihi: 20.06.2019).

Eren, Aslan (2003), “Avrupa Birliği Süreci ve Bu Süreçte Türkiye’nin Konumu”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 17(1-2), 155-188.

Erler Bayır, Özgün (2011), “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 45, 45-72.

Eryiğit, Burak H. ve Adem Sarıca (2018), “IMF, Dünya Bankası, OECD’nin Yönetişim Yaklaşımı ve Kü-Yerelleşme”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, 6(1), 61-74.

Esen, Erdi ve Gökhan Kalağan (2020), “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde Merkezi İdarenin Dönüşümü”, **Vizyoner Dergisi**, 11 (Ek), 260-277.

Ete, Hatem (2019), “Tutelary Regime of Single-Party Period: Segue or Impediment to Democracy”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, 10(17), 1964-1992.

Evrensel, “Kriz’e Eşsiz Çözüm”, (23 Nisan 2003), <https://www.evrensel.net/haber/140180/krize-essiz-cozum>, (Erişim Tarihi: 22.03.2025).

Feaver, Peter D., (1996), “The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control”, **Armed Forces & Society**, 23(2), 149-178.

Feaver, Peter D., **Armed Servants: Agency, Oversight, and CivilMilitary Relations**, Cambridge: Harvard University Press, 2003.

Feyzioğlu, Turhan (1947), “Kuvvetlerin Ayrılığı Nazariyesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2(1), 50-60.

Finley, Moses, **Antik ve Modern Demokrasi** (Çev. Deniz Türker), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2003.

Gökbayır, Satılmış (2012), “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(1), 61-96.

Göktaş, Merve Güllü, “Soğuk Savaş Sonrası Yeni Dünya Düzeni”, (12 Aralık 2023), www.daktilo1984.com. (Erişim Tarihi:10.06.2025).

Görücü, Veysel (2024), “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Merkezden Yönetim Üzerinde Yansımaları”, **Kırıkkale Hukuk Mecmuası**, 4(2), 527-554.

Gözel, Zeynal, **Dünyada ve Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu ve Gelişimi**, 1, Öz Serhat Yayıncılık, Malatya, 2008.

Gözler, Kemal (2019), “Hukukun Siyasetle İmtihanı-2”, www.anayasa.gen.tr/ysk-ımtihan.htm (Erişim Tarihi: 06.06.2025).

Gözübüyük, Şeref, **Anayasa Hukuku**, 11, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.

Grugel, Jean, “**Democratization A Critical Introduction**”, New York, 2002.

Gündem 2000 Raporu (2000), https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_1_ortaklik_iliskileri/2_1_4_diger/gundem_2000_eng.pdf, (Erişim Tarihi: 12.03.2025).

Güner, Oğuz (2021), “2019 Seçimleri sonrasında Avrupa Parlamentosu’ndaki Siyasal Grupların Türkiye’ye Karşı Pozisyonları”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 18(1), 577-605.

Güneş, Ahmet Faruk (2009), “Askerin Kolluk Gücü Olarak Kullanılması ve EMASYA”, **Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**, (Ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnel), TESEV Yayınları, 200-212.

Güneş, Mehmet, “Demokrasinin Vesayetçi Yorumunda Yeni Aktör Ve Yeni Görünümler”, **Milli Egemenlik Ve Demokrasi Kitabı**, TBMM Yayını, Ankara, 2022.

Güngen, A.Rıza vd., **Emek ve Siyaset**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.

Gürsoy, Yaprak (2014), “Türkiye’de Sivil Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 11(43), 157-180.

Habertürk, “Sivilleşmede Bir Adım Daha”, (4 Ağustos 2011), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/655029-sivillesmede-bir-adim-daha> (Erişim Tarihi:16.04.2018).

Habertürk, “Postmodern Darbeye Son Darbe”, (29 Ağustos 2011), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/664220-postmodern-darbeye-son-darbe> (Erişim Tarihi:16.05.2025).

Hakyemez, Yusuf Şevki (2003), “Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi”, **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, 52(4), 69-92.

Haşlak, İrfan (2020), “Barrington Moore’da Siyasal Değişme”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, 22(2), 213-235.

Haugom, L. (2019), “The Turkish Armed Forces and Civil-Military Relations in Turkey after the 15 July 2016 Coup Attempt”, **Scandinavian Journal of Military Studies**, 2(1), 1-8.

Haytoğlu, Ercan (1997), “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, **PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3, 46-55.

Heywood, Andrew, **Siyaset**, Adres Yayınları, Ankara, 2011.

Hukuk Sözlüğü, <https://sozluk.adalet.gov.tr/vesayet>, (Erişim Tarihi:12.03.2025)

Huntington, Samuel P., **Asker ve Devlet**, (Çev. Kazım Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2004.

Huntington, Samuel P., **Üçüncü Dalga:Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme**, (Çev. Ergun Özbudun), 3, Kilit Yayınları, Ankara, 2011.

Hürriyet, “Büyükanıt’ın Konuşmasının Tam Metni”, (12 Nisan 2007), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/buyukanitin-konusmasinin-tam-metni-6321761>, (Erişim Tarihi: 04.03.2025).

Hürriyet, “Emasya Protokolü Kaldırıldı”, (4 Şubat 2010), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/emasya-protokolu-kaldirildi-13684829>, (Erişim Tarihi: 04.03.2025).

İnan, Süleyman, “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, (Ed. Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu) Anı Yayıncılık, Ankara, 2008, 115-138.

İpek, Aydın (2008), “Ulusal Egemenliği ve Halk Egemenliği Karşılaştırması ve Yeni Anayasa İçin Halk Egemenliği Önerisi”, **DÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 20, 211-236.

Janowitz, Morris, The Professional Soldier: A Social and Political Portrait, The Free Press of Glencoe, London, 1960.

Juvenal, Persius, The Satires, Harper&Brothers Publishers, New York, 1881.

Kakışım, Cemal ve Seven Erdoğan (2018), “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişimin Ardından Yaşanan Gelişmeler”, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 10(18), 399-420.

Kanol, Direnç (2015), “Tutelary Democracy In Unrecognized States”, EUL Journal of Social Sciences (LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi), 6(1).

Karaaslan, Ceyda, “Mermi Atmadan Darbe Yapma “Başarısını” Övdü”, (20 Nisan 2012), <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/04/20/mermi-atmadan-darbe-yapma-basarisini-ovdu> (Erişim Tarihi: 20.11.2017)

Karadut, İsmail Cem (2022), “Yine-Yeni-Yeniden Anayasa Yapımı: Yaklaşımlar, Modeller ve Yöntem Üzerine Bir Değerlendirme”, Yasama Dergisi, 46, 11-35.

Karaman, M. Ali (2023), “Demokratikleşme Ekseninde Türk Modernleşmesi ve Cumhuriyet”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(100), 128-150.

Kayseri Milletvekili Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanı Seçildiğine Dair Karar, (28 Ağustos 2007), **Resmî Gazete** (Sayı:26627), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/08/20070828M1-1.htm>, (Erişim Tarihi: 10.04.2025).

Kavsıracı, Ozan (2019), “Türkiye’nin İç Güvenlik Algısı ve Politikaları (1980-1990)”, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 14(20), 2074-2097.

Kaya Özçelik, Pınar (2010), “Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(3), 163-187.

Kaygusuz, Özlem (2010), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorununun Etkileri”, Mülkiye, 34(268), 185-208.

Keskin, Yusuf Ziya (2012), “Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(1), 107-130.

Kıral, Bilgen (2020), “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2013, 15, 170-189.

Kızılaslan, Kazım Uğur (2018), “Sosyal Bilimlerde Bir araştırma Alanı Olarak Sivil-Asker İlişkileri”, Akademik Hassasiyetler, 5(10), 1-30.

Koç, Nevzat (2005), “Türk Medenî Kanunundaki Düzenlemeler Işığında Vesayet Hukukuna Genel Bir Bakış” DEÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, 7 (Özel Sayı), 99 – 120.

Koçak, Süleyman Yaman (2009), “Ankara Anlaşması’ndan Müzakerelere Avrupa Birliği Mali Yardımları”, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 16(2), 133-146.

Köktürk, Abdullah (2021), “Türk Ordusunun Sermaye ile İlişkisi ve Ordu-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü”, İnsan&İnsan, 29, 15-29.

Kuçuradi, İoanna (1998), “Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1983, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 21-27.

Kuru, Ahmet T.; “Türkiye’de Askerî Vesayetın Yükseliş ve Düşüşü: İslâmcılık, Kürçülük ve Komünizm Korkuları”, **Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik**, Der. Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan, Çev. Hande Tatoğlu, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2013, 139-159.

Kurun, İsmail (2017), “Yeni Sağ ve Demokratikleşme Arasındaki İlişki: Turgut Özal Dönemi Türkiye’si Örneği”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi**, 9(22), 358-374.

Kuşat, Nurdan (2011), “Demokratikleşme Sürecini Tamamlayamamış Toplumların Ekonomik ve Siyasi Açından Değerlendirilmesi: Sürdürülebilir Demokrasi”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, 1995, 18(1), 125-137.

Levitsky, Steven&Lucan A. Way, “*Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*”. Cambridge University Press, 2010.

Lewis, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Çev. Hamdi Aydoğan, Esra Ermert), 4, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Linz, Juan J. & Alfred Stepan (1996), “Toward Consolidated Democracies”, **Journal of Democracy**, 7(2),14-33.

Lipset, Seymour Martin (1959), “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”, **The American Political Science Review**, 53(1), 69-105.

Maviş, Nazım (2024), “15 Temmuz Sonrası Asker Sivil İlişkilerinin Demokratik Dönüşümü”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, 14(3), 953-972.

Metin, Banu, “Neoliberal Yapısal Uyum Politikalarından Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesine Dünya Bankasının Yoksulluk Sorununa Yaklaşımı”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 37, 211-234.

Milliyet, “Askerler MGK’da Dikkat Çekti, (1 Aralık 2002), 20, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=2002.12.01>, (Erişim Tarihi: 12.03.2025).

Milliyet, “İmam Hatip Vetosu”, (29 Mayıs 2004), <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=2004.05.29>, (Erişim Tarihi: 12.03.2025).

Milliyet, “Erdoğan: 367 İptali Demokrasiye Kurşun”, (3 Mayıs 2007), <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-367-iptali-demokrasiye-kursun-198197>, (Erişim Tarihi: 12.03.2025)

Milliyet, “Karar Ülkenin Önünü Açtı”, (2 Mayıs 2007), 19, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=2007.05.02>, (Erişim Tarihi: 12.03.2025).

Milliyet, “367 Heyecanı”, (28 Aralık 2006), 18, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=2006.12.28>, (Erişim Tarihi: 03.03.2025).

Milliyet, “CHP: Gün Kendini Aşma Günüdür”, (29 Nisan 2007), 23, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=2007.04.29>, (Erişim Tarihi: 15.03.2025).

Milliyet, “TSK Bildirisine Farklı Tepkiler”, (29 Nisan 2007), 24, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=2007.04.29>, (Erişim Tarihi: 15.03.2025).

Milliyet, “YAŞ'ta Gül Damgası”, (2 Ağustos 2010), <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/yas-ta-gul-damgasi-1271169>, (Erişim Tarihi: 11.04.2025).

Moore, Barrington, **Social Origins of Dictatorship and Democracy**, Penguin University Books, England, 1966.

Mynet, “Sezer'den 'Öğretmenler Günü Mesajı’”, (23 Kasım 2002), <https://haber.mynet.com/sezerden-ogretmenler-gunu-mesaji-110100025132> (Erişim Tarihi: 21.04.2025).

Narlı, Nilüfer (2000), “Civil-Military Relations in Turkey”, **Turkish Studies**, 1(1), 107-127. <https://doi.org/10.1080/14683840008721223> (Erişim Tarihi:23.05.2025).

NTV, “29 Temmuz 2011'in Perde Arkası”, (29 Temmuz 2011), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/29-temmuz-2011-in-perde-arkasi,cfWeUdcH1027kXdxL-OOfg>, (Erişim Tarihi: 01.05.2025).

NTV, “Erdoğan Hükümeti Kurma Görevini Davutoğlu'na Verdi”, (25 Ağustos 2015) <https://www.ntv.com.tr/turkiye/hukumeti-kurma-gorevi-davutogluna,uNREEIHESe-8MBduQ8wXIQ>, (Erişim Tarihi: 01.06.2025).

Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK 668, 27 Temmuz 2016), **Resmî Gazete**, (Sayı: 29783 (2. Mükerrer), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160727M2..htm>, (Erişim Tarihi: 28.05.2025).

Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname (KHK 669, 31 Temmuz 2016), **Resmî Gazete**, (Sayı:29787), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-5.htm>, (Erişim Tarihi: 28.05.2025).

Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Kurum ve Kuruluşlara İlişkin Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK 671, 17 Ağustos 2016), **Resmî Gazete**, (Sayı: 29804), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160817-18..htm>, (Erişim Tarihi: 28.05.2025).

Olağanüstü Hal Kapsamında Milli Savunma İle İlgili Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK 681, 6 Ocak 2017), **Resmî Gazete**,

(Sayı: 29940), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170106M1-3.htm>, (Erişim Tarihi: 28.05.2025).

Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK 694, 25 Ağustos 2017), **Resmî Gazete**, (Sayı: 30165), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/08/20170825.htm>, (Erişim Tarihi: 28.05.2025).

Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK 696, 24 Aralık 2017), **Resmî Gazete**, (Sayı: 30280), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171224-22.htm>, (Erişim Tarihi: 28.05.2025).

Ökmen, Mustafa ve Kadri Canan (2009), “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimi”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, 16(1), 139-171.

Ökten, Şevket (2007), “Gelişme ve Demokrasi: Kalkınmayla Demokratikleşme Ya Da Kalkınmanın Demokratikleşmesi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(2), 91-106.

Ölüm Cezasının Kaldırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, (21 Temmuz 2004), **Resmî Gazete**, (Sayı: 25529, KN:5218), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040721.htm>, (Erişim Tarihi: 20.03.2025)

Örmeci, Ozan (2010), “Demokrasi ve İşçi Sınıfı”, **Ozan Örmeci Makaleler (Ozan Örmeci Articles): Temmuz 2010**, (Erişim tarihi: 14.10.2015)

Öz, Esat (1996), “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Süreci (1944-1950)”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 3, 62-83.

Özata, Murat (2017), “ABD ve 12 Eylül Darbesi: Bir Demokrasinin Darbeye Bakışı”, **Asia Minor Studies**, 5(9), 48-63.

Özdemir, Abdülkadir (2021), “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Türkiye Cumhuriyeti İdari Teşkilatına Getirdiği Yenilikler”, **Journal of Academic Value Studies**, 7(3), 284-297.

Özdemir, Gürbüz (2018), “Huntington’un Demokratikleşme Dalgaları Bağlamında Türk Demokratikleşmesine Bakış ve 15 Temmuz’un Önemi”, **Sakarya İktisat Dergisi**, 7, 1, 27-51

Özdemir, Hakan ve Ahmet Çiftlikçi (2015), “Avrupa Birliği (AB)’ye Üyelik Sürecinde Türkiye’de Hukuk Devletinin Dönüşümü: Helsinki Zirvesinden Günümüze İç Hukukta Yapılan Düzenlemeler Üzerine”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 25(1), 123-144.

Özer, İnan (1996), “Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler”, **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, 14(1), 71-98.

Özçer, Akın (2016), “Askerin Sivil Denetiminde İspanya’nın Yolundan Gitmek”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 83, 127-130.

Özpek, Burak Bilgehan, “Vesayet Nedir, Nasıl Kurulur, Niçin Çöker?”, (17 Ocak 2021), <https://daktilo1984.com/yazilar/vesayet-nedir-nasil-kurulur-nasil-coker/> (Erişim Tarihi: 10.05.2025).

Öztekin, Ali, **Siyaset Bilimine Giriş**, 3, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.

Öztürk, Cemal ve Anıl Çakan (2023), “Askeri Ceza Yargılaması ve 7329 Sayılı Kanun’la Yapılan Değişikliklerin Değerlendirilmesi”, **ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 13(2), 1659-1680.

Özüdoğru, Büşra (2023), “Türkiye Yüzyılı ve Muhafazakâr Devrimcilik: AK Parti Siyasetinde Yeni Bir Söylem”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, 65, 192-216.

Platon, “Devlet” (Çev. Cenk Saraçoğlu, Veysel Atayman) Bordo Siyah Yayınevi, İstanbul, 2005.

Polidano, Charles (2002), “Democratization”, (Edited by Colin Kirkpatrick, Ron Clarke, Charles Polidano), **Handbook on Development Policy and Management**, Edwar Elgar Publising, Cheltenham, 260-268.

Sabah, “Genelkurmay Hükümetin Emrinde”, (28 Nisan 2007), <https://arsiv.sabah.com.tr/2007/04/28/haber,2AD3B52DD54445AD989D864767E89E36.html>, (Erişim Tarihi: 15.03.2025).

Sabah, “Ulusa Seslenişte Çeteler Vurgusu”, (31 Temmuz 2008), <https://arsiv.sabah.com.tr/2008/07/31/haber,58BEF3CC6A2F4AA9B65ACAA537DA89D1.html>, (Erişim Tarihi: 15.03.2025).

Sağbaş, Murat, Fahri Alp Erdoğan, Mehmet N. Uğural, Arzu Uğurlu Kara (2024), “Ordular ve Dijital Dönüşüm: Sorunlar ve Çözümler”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 20(47), 123-145.

Sak, Ramazan vd. (2021), Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi, Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4, 1, 227-250.

San, Coşkun (1996), “Çağdaş Demokrasi Anlayışı Ve İdari Vesayet Denetimi”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** 5(1-2), 285-297.

Sarıbay, Ali Yaşar, **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

Sayarı, Sabri ve Hasret Dikici Bilgin, **Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Schiff, Rebecca L. (1995), “Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance”, **Armed Forces&Society**, 22(1), 7-24.

Schumpeter, Joseph A., **Capitalism Socializm & Democracy**, Routledge, London and Newyork, 2003.

Seçkin, Barış, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İtalyan Parlamentosu Bombalansa Tepki Ne Olur?”, **Anadolu Ajansı**, (2 Ağustos 2016), <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/cumhurbaskani-erdogan-italyan-parlamentosu-bombalansa-tepki-ne-olur/620463> (Erişim Tarihi: 15.08.2021).

Serbest, Eyüp, “Özök: Muhtıra Sözü Geçti”, **Hürriyet**, (2 Ağustos 2012), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ozkok-muhtira-sozu-gecti-21127040>

Serra, Narcis, **Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler**, İletişim Yayınları, Ankara, 2011.

Shils, Edward (1960), “Political Development in the New States”, **Comparative Studies in Society and History**, 2(3), 265–292.

Sobacı, M. Zahid (2007), “Yönetişim Kavramı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 5(1), 219-235.

Sunar, İlkay, **Demokrasi Türkiye Serüveni**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Şaylan, Gencay, **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi**, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, 1998.

Şen, Ersan, Bilgehan Özdemir, “Yüce Divan Yargılaması”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2012/1, s.178-192

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Temiz, Özgür ve Felemez Güneş (2020), “Cumhurbaşkanı Kararnamelerinin Hukuki Niteliği”, **Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi**, 24(2), 959-979.

Topakkaya, Arslan ve Bengü Özyürek Şahin (2015), “Sakıncalı Rejim Demokrasi: Platon-Aristoteles Örneği”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 20, 191-210.

Tayiz, Kurtuluş (2016), “Davutoğlu Görevi Neden Bıraktı?”, **Serbestiyet**, (6 Mayıs 2016), <https://serbestiyet.com/yazarlar/davutoglu-gorevi-neden-birakti-26955/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2025).

Torun, Abdullah (2017), Türkiye’de Ulusal Güvenliğin Yasal ve Kurumsal Mekanizması: Milli Güvenlik Kurulu” **İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(2), 42-60.

Touraine, Alain, **Demokrasi Nedir?** (Çev.Olcay Kunal), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Tunahan, Özcan (2015), “28 Şubat Süreci: Post Modern Darbenin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği”, **Bilgi**, 30, 23-41.

Tuncel, Gökhan ve Selahaddin Bakan (2013), “Türkiye Demokrasisinin Aksak Ayağı. Muhalefet”, **Journal of Yasar University**, 8(31), 5341-5370.

Tunç, Ahmet ve Fatma Nur Özdemir (2020), “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Siyasete Etkisi”, **Turkish Studies Social**, 15(6), 3179-3196. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.46129> (Erişim Tarihi: 29.01.2025).

Turhan, Mehmet (1988), “Çoğunluk İlkesi”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 4, 45-85.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Seçimlerinin Yenilenmesine Dair Karar, (3 Mayıs 2007), **Resmî Gazete** (Sayı:26511), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070503M1-1.htm>, (Erişim Tarihi: 10.04.2025).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, (11 Şubat 2017), **Resmî Gazete**, (Sayı: 29976, KN: 6771), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm>, (Erişim Tarihi: 20.05.2025).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, (13 Mayıs 2010), **Resmî Gazete**, (Sayı:27580, KN:5982) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm>, (Erişim Tarihi: 11.03.2025).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, (17 Ekim 2001), **Resmî Gazete**, (Sayı:24556 (Mükerrer), KN:4709) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm>, (Erişim Tarihi: 11.03.2025).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, (22 Mayıs 2004), **Resmî Gazete**, (Sayı:25469, KN:5170) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/05/20040522.htm>, (Erişim Tarihi: 11.03.2025).

Türkiye Gazetesi, “Başbakan Erdoğan: Devlet İçinde Devlet Olma Gayretindeler”, (18 Aralık 2013), <https://arsiv.turkiyegazetesi.com.tr/editorun-sectikleri/basbakan-erdogan-devlet-icindevlet-olma-gayretindeler-116302>, (Erişim Tarihi: 23.05.2025).

Türkkan, Hakan (2018), “Osmanlı Devleti’nde Demokratikleşme ve Kanun-i Esasi’nin Demokratik Hüviyeti”, **VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, 364-379.

Uluç, A.Vahap (2013), “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 14(1), 399-418.

Uluçakan, Mustafa (2018), “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Temel Açmazları ve Uzlaşım İmkanları”, **Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(8), 78-103.

Uluçakar, Mustafa ve Ali Çağlar (2017), “An Analysis of Two Different Models of Civil-Military Relations: The Case of Turkey”, **Uluslararası İlişkiler**, 14(55), 41-57.

Uluçakar, Mustafa (2018), “Türkiye’de sivil-Asker İlişkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 28, 187-227.

United Nations (1996), “Report of Thr United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II)”, 3-14 June, İstanbul. <https://docs.un.org/en/A/CONF.165/14> (Erişim Tarihi: 14.12.2024).

Uslu, Cennet (2015), Türkiye’nin Dönüşümü, Cepheleşme ve Liberallerin Ayrışması”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 20(77), 7-40.

Uslu, Yusuf (2023), “Türkiye’nin Son Yüzylındaki Demokratikleşme Sürecinde - Askeri Vesayet Üzerinden- Yaşanan Dönüşüm Üzerine Bir Değerlendirme”. **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, 65, 108-131.

Vijapur, Abdulrahim P (2019), “Democratization of the United Nations”, **The Indian Journal of Politics**, 53(1-2), 71-84.

World Bank (1989), Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/498241468742846138/pdf/multi0page.pdf> (Erişim Tarihi: 01.12.2024).

Yeni Akit, “Anayasa Mahkemesinin Ak Parti’ye Hazine Yardımını Kesme Cezası Vermesi”, (30 Temmuz 2008), <https://www.yeniakit.com.tr/haber/30-temmuz-2008-anayasa-mahkemesinin-ak-partiye-hazine-yardimini-kesme-cezasi-vermesi-1678111.html>, (Erişim Tarihi: 10.03.2025).

Yeni Şafak, “Eşlerimiz Katılmayacak”, (23 Nisan 2003), <https://www.yenisafak.com/arsiv/2003/nisan/23/politika.html>, (Erişim Tarihi: 22.03.2025).

Yeni Şafak, “Yök Yasası Değişmeli”, (11 Mayıs 2003), <https://www.yenisafak.com/gundem/yok-yasasi-degismeli-2674661>, (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

Yeni Şafak, “Halkın Gücüne Karşı Çıkılmaz”, (19 Ekim 2003), <https://www.yenisafak.com/arsiv/2003/ekim/19/p03.html>, (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

Yeni Şafak, “Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi Kabul Edildi”, (22 Kasım 2010), <https://www.yenisafak.com/gundem/milli-guvenlik-siyaset-belgesi-kabul-edildi-289055>, (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

Yeni Şafak, “Hiçbir Güce Boyun Eğmeyiz”, (18 Aralık 2013), https://www.gastearsivi.com/gazete/yeni_safak/2013-12-18/1, (Erişim Tarihi: 23.05.2025).

Yeni Şafak, “Büyük Türkiye’nin İstiklal Mücadelesi”, (26 Aralık 2013), https://www.gastearsivi.com/gazete/yeni_safak/2013-12-26/1, (Erişim Tarihi: 23.05.2025).

Yeşil, Rüştü (2018), “Sivilleşme Algısı Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7(1), 77-88.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 10, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.

Yıldırım, Mutlu (2023), “27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Neticesi: Demokrasi Hedefinden Pretoryan Bir Sisteme 62-63 Darbe Girişimleri”, **HABITUS Toplumbilim Dergisi**, (4), 145-174.

Yıldızdöken, Çiğdem (2015), “Platon’da Demokratia Kavramı”, **Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 2002, 25, 59-75.

Yılmaz, Gözde (2014), “Türkiye, Avrupalılaşıma ve Yerel Değişim”, **Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 22(2), 63-84.

Yüksek Askeri Şüranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, (CK-8, 15 Temmuz 2018), **Resmi Gazete**, (Sayı:30479), <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715.htm>, (Erişim Tarihi: 29.05.2025).

YSK, “1950-1977 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri”, <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (Erişim Tarihi: 10.05.2024).

YSK (2002), “22. Dönem Milletvekili Genel Seçimi”, (3 Kasım 2002), <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>. (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

YSK (2007), “23. Dönem Milletvekili Genel Seçimi”, (22 Temmuz 2007), <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2007MilletvekiliSecimi/turkiye/milletvekilisayisi.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

YSK (2011), “24. Dönem Milletvekili Genel Seçimi”, (12 Haziran 2011), <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2011MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>, (25.03.2025).

YSK (2015), “26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi”, (1 Kasım 2015) <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-A.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

YSK (2018), “27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi”, (24 Haziran 2018), [2018CB-416D.pdf](https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2018CB-416D.pdf), (Erişim Tarihi: 08.06.2025).

Zengin, Ülkü Nur ve Murat Önder, “Ak Parti Döneminde Asker-Sivil İlişkileri”, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul, 2020, 359-383.